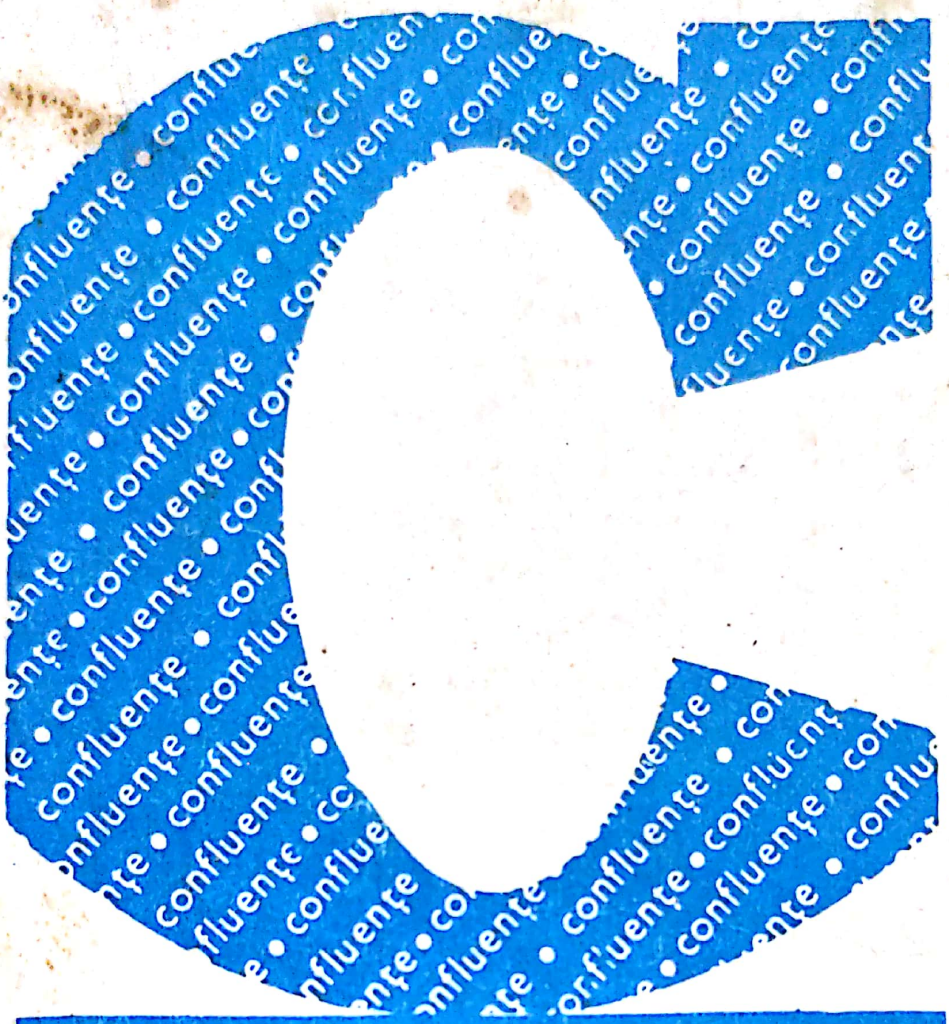

CĂTĂLINA VELCULESCU

ÎNTRE SCRIERE ȘI ORALITATE

Scanned with OKEN Scanner

CĂTĂLINA VELCULESCU

ÎNTRE SCRIERE ȘI ORALITATE

EDITURA MINERVA

București, 1988

Scanned with OKEN Scanner

ABREVIERI

Bibl. c. p. = M. Moraru, C. Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, coord. I. C. Chițimia, București, 1976—1978.
BOR = „Biserica ortodoxă română"
CM = *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv Eugen Stănescu, 2 vol., București, 1961.
CREL = „Cahiers roumains d'études littéraires"
Let. cant. = *Istoria Țării Românești. 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ediție C. Grecescu, Dan Simonescu, București, 1960.
LR = „Limba română"
RESEE = „Revue des études sud-est européennes"
RITL = „Revista de istorie și teorie literară"
RRH = „Revue roumaine d'histoire"
SCIA = „Studii și cercetări de istoria artei"

Scanned with OKEN Scanner

I ISTORIOGRAFIE

1. PRIMII CRONICARI ȘI CULTURA ORALĂ

Primele cronici *în limba română* despre a căror existență avem dovezi sigure au fost redactate înaintea mijlocului de secol XVII și le vor urma curînd o serie de scrieri similare. În prefețele sau chiar în textele lor, unii autori și-au exprimat direct atitudinea față de istoriografia anterioară, ca și față de relatările orale.

O istoriografie românească exista încă de la sfîrșitul secolului XV, redactată însă în slavonă (ulterior tradusă — pe fragmente, sau integral — în limbile latină, germană, slavonă-rusă, greacă, arabă). Nici unul din alcătuitorii acelor prime cronici nu-și expusese părerea despre istoria orală, predominantă în epocă. Dar putem deduce aceste păreri din înseși textele păstrate, fie după modalitatea de selectare a presupuselor informații orale, fie după înfățișarea luată de același fragment în variante felurite, conforme cu deprinderile grupurilor de cititori cărora li se adresau. Prima cronică a Moldovei [1] are, de exemplu, o anumită înfățișare cînd este destinată cititorilor autohtoni, o alta în redacția în limba germană și o cu totul altă față în prelucrarea tîrzie din codexurile rusești. Pentru variantele adresate publicului local, cei mai mulți cronicari români de limbă slavonă selectează numai o categorie restrînsă de fapte, expuse într-un stil concis, similar inscripțiilor în piatră. De aceea, chiar cînd recurg la sursele orale, consemnarea lor se face printr-o simplă trimitere, aproape o aluzie, clară pentru auditoriul de atunci, greu descifrabilă pentru noi. De altfel, întreaga istoriografie anterioară secolului XVII nu are menirea de a înregistra an de an cît mai multe fapte concrete, ci de a fixa în scris cîteva puncte de reper pentru memorie, așa cum în picturi chipurile de-

Scanned with OKEN Scanner

senate sobru îndeplineau în primul rînd o funcție simbolică și doar apoi una narativă.

Mai exista în secolul al XVI-lea un alt grup de cronici redactate în slavonă, cu trăsături diferite de cele amintite. Este vorba de lucrările lui Macarie, Eftimie și Azarie, clerici cu rang înalt la curtea domnească din Moldova, și de *Viața patriarhului Nifon*, scrisă de Gavril Protul, venit de la Muntele Athos în capitala de atunci a Țării Românești [2]. Acesta din urmă a alcătuit însă nu o lucrare de istorie ci o hagiografie cu multe date istorice. Ea se încadrează unui alt gen literar — al hagiografiilor — la care nu ne oprim acum.

Macarie, Eftimie și Azarie au folosit în paginile lor, cu o diversificare în timp vizibilă, aproape aceeași modalitate de selectare a faptelor ca cea din varianta locală a *Cronicii lui Ștefan cel Mare*. Expunerea se afla însă sub presiunea exemplului istoriei lui Manasses — istoric bizantin din secolul XII — dar și sub presiunea deprinderilor venite din exercitarea altor genuri (cuvinte de laudă, scurtele povestiri de tipul celor din *Apophtegmata Patrum*, viețile de sfinți etc.) ce aveau ele înseși o intensă circulație nescrisă. Aici apare deci un alt tip de interferență, demn de reținut pentru că în țările române oralitatea a rămas vie pînă tîrziu nu numai la nivel popular (rural sau urban), ci și la curțile boierești sau domnești și — nu mai puțin — între oamenii implicați direct în activitatea bisericii. Aceste nivele : popular, nobiliar, eclesiastic nu cunosc la noi diferențierile nete și dezvoltările divergente proprii Europei occidentale [3].

Reîntorcîndu-ne la primele cronici din Moldova, remarcăm că diferențele între variantele locale se situează la nivelul notării sau omiterii unei anumite date și acțiuni. În variantele germană și rusă, deci în variantele destinate altor zone culturale, mutația se produce mai adînc, în modul de înțelegere, selecționare și valorificare a fragmentelor epice.

Autorul textului ce stă la baza cronicii în limba germană [4] păstrată pînă în zilele noastre, are o pronunțată înclinare spre înregistrarea amănuntelor, în relatările despre evenimentele vremii lui. Povestirii austere din *Letopisețul anonim* al Moldovei, și ea contemporană cu

faptele descrise, i se adaugă ştiri ce au cel mai adesea o tentă sumbră, aducînd rare ori o urmă de senin; toate aceste ştiri dezvăluie gustul pentru detaliul cules pe viu. Doar cronica moldo-germană scrie că Ştefan voievod, la 1473, în lupta de lîngă Bucureşti, cu turcii şi muntenii, „...pe care i-a prins vii, i-a tras în ţeapă, prin buric, crucis, unul peste altul, în număr ca la 2.300“ [5]. La 1474, cînd a asediat şi a cucerit „un castel care se cheamă Telegien“, voievodul Moldovei „a pus să fie spintecaţi mulţi ţigani, aşa încît sîngele curgea din castel afară şi a dat foc castelului“ [6]. Povestindu-se lupta cu Hroiot, pe Siret, în 1486, nu se spune doar că Ştefan a căzut de pe cal (ca în variantele interne ale *Letopiseţului*), ci se adaugă că „a zăcut printre morţi de dimineaţă pînă la prînz“. De asemenea, se dau amănunte despre Purice (păstrate în număr şi mai mare de povestirile orale, pînă tîrziu, cînd le-a cules Neculce) şi despre un anume boier, Pîntece, care l-a ajutat pe voievod să-l prindă pe Hroiot [7]. S-ar putea bănui că aceste adaosuri au menirea să-l denigreze pe Ştefan. Dar asemenea întîmplări erau frecvente în istoria timpului iar figura lui Ştefan nu apare din ele mai sîngeroasă decît a oricărui alt stăpînitor contemporan cu el. Dealtfel găsim informaţii de acelaş tip şi relativ la poloni. În urma unei răscoale, polonii, prinzîndu-l pe Muha şi pe tovarăşii săi, „îi tăiară capul. Pe boieri cu ceilalţi, i-au aruncat vii, de pe castel în jos, la Koţ“ [8]. Tot în cronica moldo-germană găsim şi o descriere a expediţiei lui Malcoci, din februarie 1499, cu detalii ce amintesc cunoscuta baladă populară [9]. Deci sînt consemnate amănunte sîngeroase nu doar relativ la Ştefan. Dimpotrivă, despre domnitorul moldovean se povesteşte (într-un mod ce ar fi făcut plăcere oricărui principe apusean) cum i-a primit pe acei tineri captivi din Caffa, care reuşiseră să-şi omoare paznicii turci şi să se elibereze [10]. Despre acest fragment de nuvelă renascentistă, variantele locale ale *Cronicii* nu amintesc nimic, deşi ar fi alcătuit un pasaj în plus spre lauda voievodului.

Cronica moldo-rusă nu introduce amănunte de felul celor amintite mai înainte, ci dă amploare legendei despre vînătoarea lui Dragoş, abia menţionată în celelalte copii scrise în Moldova [11] şi adaugă o legendă absentă integral din istoriografia locală: a fraţilor Roman şi

Vlahata [12]. Deşi sursa acestora este românească, totuşi autorul şi apoi copiştii letopiseţului intern amintesc vag doar legenda lui Dragoş, conformîndu-se cerinţelor unui stil compoziţional sobru, cu o deplină dependenţă de ceea ce era considerat „adevăr istoric". Cronicile ruseşti şi ale slavilor apuseni aveau deja o tradiţie a încorporării legendelor în textele lor [13], de aceea le acordă o atenţie deosebită cel care, în Moldova, la mijlocul secolului XVI a executat varianta destinată unor cititori ruşi.

Primele letopiseţe în limba slavonă din Ţara Românească s-au păstrat doar într-o variantă tîrzie, românească, a manuscriselor *Letopiseţului cantacuzinesc,* din secolul al XVII-lea [14].

Deşi încă nu se poate preciza textul şi data alcătuirii *Analelor slavone,* se poate totuşi afirma că fragmentul despre descălecarea romanilor şi despre Radu Negru — cel puţin în forma dezvoltată — reprezintă un adaos tîrziu [15]. În restul cronicii (ne referim la versiunea anterioară modificărilor făcute de copişti la sfîrşitul secolului al XVIII-lea), nu sînt — cu o singură excepţie — înregistrate povestiri, indiferent de timpul redactării diferitelor părţi.

Excepţia amintită este a „legendei" construirii cetăţii Poenari, care apare şi în variantele ce conservă o formă veche a *Istoriei Ţării Româneşti* (fără *Viaţa lui Nifon*). În culegerile de povestiri germane şi ruseşti despre Vlad Ţepeş, nu se găseşte nici o urmă a acestei întîmplări [16]. Folclorul românesc sau cel din sudul Dunării a păstrat pînă în vremea noastră istorisiri despre Ţepeş (cu un sîmbure real sau imaginar). Dar, din cauza înregistrării lor tîrzii, nu se mai poate şti dacă legenda cetăţii Poenari reprezintă perpetuarea unui vechi nucleu oral sau este doar ecoul lecturilor oarecum recente după unele variante ale *Letopiseţului cantacuzinesc* sau ale *Cronicii Bălenilor* [17].

În legenda construirii cetăţii Poenari, adevărul istoric covîrşeşte elementul de imaginaţie introdus de povestitor, chiar şi în amănuntul înmormîntării de viu a fratelui lui Vlad Ţepeş [18], păstrat doar în foarte puţine manuscrise: „Vlad Voevod Ţepeluş [19]. Acesta au făcut cetatea dă la Poenari şi au făcut şi sfînta mănăstire dă la Znagov. Mai făcut-au un lucru cu orăşanii dă la Tîr-

govişte, pentru căci dovedise că boerii tîrgovişteni i-au îngropat pă un frate al lui dă viu. Şi pentru ca s-afle adăvărul, căutînd pe frate-său în groapă, l-au găsit cu faţa în jos. Ci cînd au fost în zioa dă Paşte, fiind toţi orăşanii la ospăţe, iar cei tineri la hore, aşa fără dă veste, pe toţi i-au coprinsu. Deci cîţi au fost oameni bătrîni, pe toţi i-au înţepat, dă au ocolit tîrgul cu ei, iar cîţi au fost tineri cu nevestele lor, cu juni, cu fete mari, aşa cum au fost împodobiţi în zioa Paştelor, pe toţi i-au dus la Poenari, dă au tot lucrat la cetate, pînă li s-au spart toate hainile pă dănşii şi au rămas toţi goli în piei. Pentru aceia i-au scos numele Ţepeluş. Domnit-au ani 15" [20].

S-a acceptat prezenţa acestei legende în textele cele mai vechi ale *Letopiseţului,* pentru că este notată de toate manuscrisele păstrate şi apare, cu aproape aceeaşi formulare şi la Radu Popescu. Dar, după modalitatea povestirii, rîndurile de mai sus s-ar încadra mai curînd între atîtea alte adăugiri făcute în secolul al XVII-lea [21].

Aşadar, o caracteristică a istoriografiei româneşti de dinaintea celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVII-lea este omiterea cu bună ştiinţă a povestirilor orale sau, cel mult, trimiterea la ele printr-o scurtă aluzie. Stilul acesta sobru în care sînt reţinute doar o categorie strict delimitată de fapte, a fost foarte nimerit numit : „inscripţional" şi definit prin opoziţie cu stilul cronografelor şi al unor opere istoriografice ale popoarelor slave sau din apusul Europei [22]. Deşi avem dovada că multe din legendele incluse abia tîrziu circulau înaintea primelor letopiseţe în slavonă [23] sau se închegau în timpul scrierii unora dintre acestea, canoanele nescrise — dar atent respectate — ale alcătuirii unui letopiseţ, nu permiteau absorbirea lor [24].

Absenţa povestirilor orale (unde raportul între întîmplările imaginare şi amănuntele concrete reale variază) nu înseamnă absenţa valorii artistice a primelor cronici.

S-au păstrat copii vechi, aproape contemporane cu primele cronici, ale unor opere ce presupun o puternică înclinare spre imaginaţie şi un adevărat simţ al cuvîntului meşteşugit întors, cum sînt hagiografiile sau cărţile de tipul *Alexandriei.* Deci nu-i putem acuza pe acei îndepărtaţi „analişti" (cum sînt numiţi astăzi cu oarecare condescendenţă) de lipsa puterii de a fantaza.

Scanned with OKEN Scanner

Cei care au scris *Cronica lui Ștefan cel Mare* sau sumarele *Anale muntene*, atît de diferiți ca îndemînare în folosirea cuvîntului, au lăsat deoparte amănunte despre însăși vremea lor, sau nu au notat povestiri despre trecutul mai îndepărtat (deși, după cum putem deduce din însemnări contemporane, aceste povestiri le erau cunoscute). Procedînd astfel, ei ilustrează supunerea la un anumit canon al compunerii cronicilor, așa cum, pe vremuri, în Bizanț, pictorii se supuneau regulii de a reprezenta figurile umane — și acelea aspru încremenite — pe un fundal auriu, cu stricta eliminare a oricărui amănunt despre mediul înconjurător.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, copiștii *Letopisețului cantacuzinesc*, nemulțumiți de selecția aspră operată asupra realității de vechile principii ale istoriografiei (care nu mai funcționau), încearcă să completeze expunerea cu întîmplări ce li se păreau demne de reținut.

În unele manuscrise se fac adăugiri referitoare la domnia lui Mircea cel Bătrîn, adăugiri care par culese dintr-o cronică maghiară [25]. În ele se vorbește pe larg despre luptele dintre Mircea și fratele său Dan, lupte ce aparțin imaginației, nu realității. Doar între Mircea și urmașul lui Dan rivalitățile au dus la ciocniri sîngeroase [26]. Dar această confuzie apare și în unele balade sud-dunărene [27], deci are la bază texte asemănătoare cu cele înregistrate de cronica lui Thurocz, cunoscute poate și pe teritoriul Țării Românești (de vreme ce ele circulau atît la nordul Carpaților, cît și în sudul Dunării), dar dispărute cu vremea.

O amintire istorică la fel de imprecisă stă și la temelia povestirii despre modul în care a fost ucis „Vladislav voevod bătrînul", împreună cu feciorul său, în „mijlocul Tîrșorului" de către Iancu de Hunedoara. Alăturînd formele date acestui fragment în diferite manuscrise, se pot urmări cu ușurință cele cîteva etape străbătute. Textul cel mai vechi întregistra sec, fără amănunte și comentarii, evenimentul: „Acesta au făcut biserica domnească din Tîrșor. Și au perit de sabie în mijlocul Tîrșorului" [28]. Într-unul din manuscrise apare însă comentariul critic al unui copist tîrziu, nemulțumit de conciziunea știrii, care, pentru el, căpătase semnificația negativă a lipsei de informații [29].

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrșit, un alt grup de manuscrise dau fie o relatare dezvoltată despre uciderea lui Vladislav vodă [30], fie doar cîteva rînduri rezumative („Și viind Iancul vodă, gubernatoriul Țării Ungurești, cu oaste, au perit Vladislav vodă de sabie în mijlocul Tîrgușorului") [31].

În aceste adăugiri se face o confuzie între Vlad Dracul și Vladislav II.

La anul 1456, Vladislav II, ctitorul unei biserici din Tîrgușor [32], a pierit, în împrejurări necunoascute, după o luptă cu Vlad Țepeș, venit să ia domnia cu sprijinul, dar fără prezența lui Iancu de Hunedoara [33]. Iancu de Hunedoara participase însă direct la prinderea și uciderea lui Vlad Dracul, în decembrie, 1447, *înaintea* bătăliei de la Kossovo, nu după aceea ; „după Kossovo... Iancu nu mai putea veni personal în Țara Românească pentru că fusese prins și închis de despotul Brancovici în castelul Semendria" [34]. În războiul din 1447 a pierit, ucis de tîrgovișteni, și Mircea, fiul cel mare al lui Vlad Dracul, în timp ce Vlad (numit mai tîrziu Țepeș), celălalt fiu, a scăpat. Afirmația că a fost ucis împreună cu cei doi fii ai săi, este o inexactitate, preluată — prin intermediar — din Antonius Bonfini [35]. Motivul real al uciderii lui Vlad Dracul este de asemenea altul decît cel arătat de adăugirile la *Letopisețul cantacuzinesc* [36].

Deci intervențiile copiștilor nu izvorau din dorința unui spor de precizie în informații, ci dintr-o accentuată înclinare spre povestirea cu amănunte „crîncene", „tari".

Dintr-o sursă internă, poate chiar din tradiții orale, au fost culese amănuntele despre uciderea lui Vintilă vodă (anul 1535), pe malul Jiului, precum și despre legămîntul dintre Mihai Viteazul și postelincul Turturea.

Varianta veche a *Istoriei Țării Românești* spunea — cu laconismul caracteristic : „Deci cînd au fost al treilea an a domniei lui, s-au dus Vintilă vodă la Craiova, să vîneze cerbi peste Jiu, și s-au sfătuit Vintilă Vodă cu oamenii lui de taină, acolo să tae alți boieri. Iar boiarii s-au gătit ei de au tăiat pre Vintilă vodă în malul Jiiului".

La peste 150 de ani după această întîmplare, un copist adaugă o scenă în care mișcarea este atît de vie, încît pare mărturia unui contemporan : „Iar cumnată-său prinzîndu-i de veste să sfătui cu boierii ca să omoare pre Vintilă vodă și învață pre două slugi ale lui, unul arvat și unul ungurean, cînd vor mergi ei cu Vintilă vodă pre ma-

Scanned with OKEN Scanner

lul Jiiului vorbind, iar ei să să răpeză cu cai și să-l ia în suliță să-l omoare. Și așa păziră acea vreme și mergînd Vintilă Vodă împreună cu toți boierii, iar slugile acelea începură a repezî caii și într-o parte și într-alta. Și căutînd Vintilă vodă înnapoi, zisără : „Ce aleargă cu caii“ ? Iar cumnată-său zisă : „Cei nebuni ai mei ungureni.“ Și așa îi păru că vor să treacă pe lîngă dînsul înnainte, iar ei să alătură și-l junghiară cu sulițăle și muri“ [37].

Vintilă vodă, căsătorit cu Rada, fiica vistierului Vlaicu, a fost într-adevăr asasinat din inițiativa cumnatului său, logofătul Momce [38]. Dar modul de organizare a expunerii în fragmentul adăugat la cronică, amintește mai degrabă o baladă populară.

În primii ani ai secolului al XVIII-lea, poate chiar la sfîrșitul secolului al XVII-lea, un alt copist, a adăugat, în încheierea *Cronicii lui Mihai Viteazul,* povestirea despre Turturea postelnicul : „De aicea să povestim de un boer, care au fost la Mihai vodă, anume Turturea postelnicul. Atuncea au fost legat Mihai vodă cu Turturea postelnicul, jurămînt tare și mare cum să să caute unul pre altul pînă la moartea lor. Și de să va prinde lui Mihai vodă să pieie într-altă țară, să nu-i lase oasele acolo, ci să le aducă în Țara Românească. Iar de să va prinde să pieie acest postelnic Turturea într-altă țară, să nu-i lase Mihai vodă oasele, ci să le aducă în Țara Muntenească, să le îngroape. Drept aceia, deaca văzu Turturea postelnicul că tăiară pre Mihai vodă, mult s-au nevoit, pentru jurămîntul, ca să aducă oasele lui Mihai vodă. Ci n-au putut, ci au luat numai capul de l-au adus în Țara Românească și l-au îngropat la mînăstirea Din-deal, de la Tîrgoviște. Și au făcut milă mare care au fost lăsat Mihai vodă să le dea acei mănăstiri“ [39].

S-a dovedit că, de pe cîmpia Turzii capul lui Mihai Viteazul a fost adus de cîțiva boieri mici, între care și acest Turturea [40]. Deci, la mult timp după moartea lui Mihai, un copist „a cules“ și a introdus în cronică o informație exactă. Dar haina literară în care ni s-a păstrat amintește, ca formulare, literatura orală [41].

Curios este că izvoarele interne nu menționează (ori nu s-a găsit încă o asemenea menționare) nimic despre cei doi cerbi îmblînziți, ce-l întovărășeau pretutindeni pe voievod, cum povestește un martor contemporan : Baltazar Walther [42].

Scanned with OKEN Scanner

În schimb, Radu Popescu adaugă *Cronicii lui Mihai Viteazul*, cu neobosita lui maliţiozitate, povestea părintelui îndoielnic şi a primejdiei de moarte din care l-a scăpat pe Mihai doar tăgăduirea ascendenţei sale domneşti.

Desăvîrşit maestru în calomnii, cronicarul foloseşte bine cunoscute motive literare : întîlnirea dintre „trecătorul" bogat şi puternic şi „băştinaşa" fermecătoare ; inelul ca semn de recunoaştere a copilului din flori ; legămîntul către un sfînt de a i se ridica un lăcaş, în schimbul salvării din primejdia de moarte [43] (acelaşi sfînt Neculai, amintit aici, vine — la cerere — şi în ajutorul fraţilor Cantacuzini urmăriţi de oamenii lui Duca — *Let. cant.*, p. 172_{23}—173_{20}).

Radu Popescu, folosind motive literare de largă circulaţie, creează o aparentă „poveste de demult" (nu fără asemănări cu cea despre originea lui Iancu voievod de Hunedoara, inclusă în unele variante ale *Letopiseţului cantacuzinesc* pe la sfîrşitul secolului XVII — începutul secolului XVII). Deci, departe de a avea în faţă un „cuvînt din bătrîni", avem una din acele anecdote scandaloase prin care Radu Popescu îşi demonstrează încă o dată talentul şi plăcerea cu care erodează şi pulverizează miturile. (Să ne amintim că acelaşi scriitor neagă şi ascendenţa domnească a lui Neagoe Basarb, precum şi orice merit, cît de neînsemnat, al domniei lui Constantin Brâncoveanu).

Spuneam în primele rînduri ale acestui capitol că unii autori de istorii în limba română încep — de la mijlocul secolului XVII — să-şi formuleze direct părerile atît despre letopiseţele anterioare, cît şi despre povestirile orale. Observaţiile lor critice, susţinute cel mai adesea cu ostentaţie polemică, izvorăsc din încercările de înnoire a tradiţiei, prezente în mai toate manifestările culturale din acea epocă. Atît Grigore Ureche şi Miron Costin, cît şi Constantin Cantacuzino — stolnicul — sau neînduplecatul său duşman Radu Popescu, au în comun nemulţumirea faţă de laconismul ştirilor scrise lăsate de înaintaşi, dar şi convingerea că naraţiunile orale deformau întîmplările şi nu conservau toate informaţiile necesare. În timp ce cronicarii secolelor XV-XVI considerau semnificative doar o categorie cu totul restrînsă de fapte, istoricii umanişti îşi îndreaptă treptat atenţia spre mulţimea şi exactitatea amănuntelor [44].

Scanned with OKEN Scanner

În pictura murală a aceleiași vremi, scenele cu subiecte narative ocupă locuri tot mai întinse, alături de chipurile simbolice, iar simbolurile alunecă spre alegorie și spre personificare [45].

Dar înseși afirmațiile de aspră delimitare critică față de cărturarii generațiilor precedente dezvăluie locul important deținut de narațiunile orale între izvoarele istorice : cei din vechime „au scris mai mult din basne și din povești ce au audzit unul de la altul". Deprinderea evaluării critice a izvoarelor îi determină pe umaniști să constate cu iritare că despre o anumită întîmplare „doi într-un chip nu povestesc, ci unul una, altul alta *băsnuiaște*" [46]. Pentru a reda acestei afirmații proporțiile reale, se cuvine să nu uităm că la fel de nesigure și contradictorii li se par istoricilor și paginile scrise, iar hrisoavele — baza cercetărilor științifice de mai tîrziu — nu le rețin atenția, pentru că (spune stolnicul Constantin Cantacuzino) : „răsipit lucru și foarte pe scurt zic și fără cap povestesc" ; „și cine iaste să poată face acéia ca să culeagă dintr-acélea măcară cap și coadă lucrurilor ?" [47].

Permanenta stare de veghe, neîncrederea, caracterizează deci atît relațiile cu istoria orală cît și cu cea scrisă. Totuși, acolo unde lipseau știrile scrise, umaniștii s-au îndreptat spre sursele orale. Dar nu spre *toate* sursele orale ci doar spre cele referitoare la categoriile de fapte considerate demne de a rămîne menționate în scris. Știrile pe care le-au folosit aparțin mai multor categorii : legendele despre întemeierea statelor feudale ; narațiuni despre întîmplări petrecute cu mulți ani înainte, la care nici naratorul, nici scriitorul n-au participat ; relatări ale unor evenimente cunoscute direct naratorului, dar nu și celui care scrie.

Tuturor acestor categori le este străină orice urmă de fantastic ; acțiunea lor se desfășoară mereu în limitele realului, chiar dacă nu întotdeauna ale realității istorice. O excepție ar constitui-o cea a miracolului creștin ; asemenea cazuri sînt totuși rare și avem în față cel mai adesea tălmăciri date unor întîmplări reale. (Ar fi exagerat să tragem de aici concluzia că pentru erudiții din secolul XVII acest miracol nu mai funcționa. Era consemnat însă într-un alt tip de scrieri.)

Scanned with OKEN Scanner

Dintre toate categoriile de izvoare orale folosite de cronici, cel mai viu discutate au fost așa-numitele astăzi legende ale descălerii. Dar pentru un erudit precum Miron Costin, tradiția referitoare la Dragoș și la întemeierea statului feudal Moldova nu părea o legendă vagă despre evenimente căzute „în prăpastia uitării". Dimpotrivă el afirma că : „Lucrul [acesta] s-a petrecut acum patru sute de ani, nu mai mult. Deci noi încă putem afla lucru *lămurit* (subl. n.) despre a doua descălecare și acum, căci această vreme trecută nu face mai mult decît viața a cinci oameni cu un trai îndelungat, așa că *amintirea acestor vremi nu s-a pierdut încă în patru sute de ani*" (subl. n.). „*Pre mărturiia maramorașenilor, cu urechile méle am auzitŭ* (subl. n.) că / Dragoș Vodă / au fostŭ ficior unui Bogdan Vodă, născut din Maramoroș." [48] Încrederea în știrile transmise prin viu grai poate părea exagerată dacă uităm că nivelul oral al culturii avea la noi o pondere greu de reconstituit astăzi, cînd întreaga atenție ne este atrasă doar de mărturiile concrete păstrate. Propun însă o comparație : încă din secolul XIII, într-o țară precum Anglia, și încă mai accentuat în Italia, dovada proprietății asupra unui bun material se făcea cu documente scrise, iar mărturiile orale erau admise numai în cazuri extreme. Dar în țările române mărturiile orale se bucurau de prestigiu chiar și în secolul XVII și aveau uneori puterea de a infirma documentul scris [49].

Ceea ce nu avea cum să știe Miron Costin este că în înseși legendele despre Dragoș sau Negru Vodă (consemnate de el pe larg — să nu uităm ! — doar în lucrări adresate publicului nobiliar din Polonia), faptele reale fuseseră modelate pe teme și motive cu circulație scrisă și nescrisă mai largă decît teritoriul locuit de români. Informațiilor conforme cu realitatea istorică li se adăugaseră astfel treptat întîmplări și personaje imaginare.

Miron Costin afirma deci că despre „al doilea descălecat" (adică a doua fondare a statelor române) mai găsea la sfîrșitul secolului al XVIII-lea amintiri păstrate încă vii. Dar relatările orale despre „primul descălecat" (venirea romanilor în Dacia) i se par cu totul nesigure și incredibile : „după sutele de ani, cum se vorŭ putea *ști veștile adevărate* (subl. n.) de atîtea veacuri" sau „dacă n-au fostŭ [...] scrisoare [...] de unde [...] acéste *basne*

(subl. n.)... ?" Și totuși, el însuși, Miron Costin, se va strădui să descifreze între „adevăr" și „basnă", și să noteze cele cîteva urme din tradiția orală referitoare la acele timpuri îndepărtate ce i se par a oglindi realitatea istorică ; acestora le adaugă argumente din etnografie și arheologie.

Eruditul istoric, cu o nețărmurită prețuire pentru lumea cărților, citează cuvintele unui abate italian aflat în trecere prin Iași, pentru a-și exprima convingerea că spre a cunoaște țările române trebuie să treci dincolo de nivelul scris al culturii : „Mie nu-m trebuiește să mai citescŭ la istorii de moldovéni cine sînt" [50].

Cele mai multe cronici din secolul XVII conțin expuneri asupra unor evenimente la care autorii nu fuseseră martori direcți. Pentru a completa vechea istoriografie locală, ei folosesc uneori scrieri ale popoarelor învecinate. Dar înșiși alcătuitorii acestora din urmă nu participaseră — în majoritatea cazurilor — direct la evenimente și nici nu folosiseră documente ; sursele lor de informații referitoare la români aparțin nu o dată oralității și investigarea acestor surse n-ar fi deloc lipsită de interes.

Pentru anumite perioade, singurul izvor de știri al cronicarilor noștri rămîneau însă „boierii bătrîni" și demni de încredere sau mărturiile „oamenilor simpli care au păstrat tradiția" („simplu" nu desemnează aici o clasă socială ci mai degrabă o categorie culturală : oameni în a căror formație nu domina scrierea).

În privința raporturilor cu narațiunile utilizate ca izvor, sesizăm atît prezența simultană a unor direcții diverse, cît și evoluția în timp a acestor direcții.

Există o înrudire dar și o diferențiere vădită între Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino. Numărul și felul întîmplărilor ce le rețin atenția se diversifică necontenit. Fiecare dintre ei se trudește însă să discearnă „adevărul" de „basnă", chiar dacă, din punct de vedere al specialistului de azi, nu izbutesc întotdeauna. De asemenea, fiecare rămîne în limitele unei sobrietăți impuse mai degrabă de o conștiință înaltă a menirii omului, decît de gradul ridicat al studiilor pe care le făcuseră.

Contemporani cu cei trei eruditi amintiți anterior, își desfășurau activitatea un alt tip de căruturari. Dacă

Scanned with OKEN Scanner

ne-am aminti cunoscuta pildă a inorogului, i-am asemăna acelui personaj gata să uite orice primejdie ca să guste cît mai mult din dulceața trecătoare a mierii. Pentru un interpolator precum Simion Dascălul, dar și pentru un scriitor de *Istorii* deloc incult, precum Radu Popescu, ispita de a „tinde cît mai mult poveștile", de „a nu rămîne n mică neînsemnat" se dovedește mai presus decît nevoia de a cerne „adevărul" de „basnă", indiferent dacă sursa de unde-și iau amănuntele este orală sau scrisă. O atracție deosebită exercită asupra lor știrile denigratoare și scenele de cruzime.

Istoricii din prima categorie, cei care transferaseră starea de „trevzie" de pe planul vieții interioare pe cel al relațiilor cu izvoarele istorice, lăsaseră deoparte multe din narațiunile orale referitoare la vremea cuprinsă în lucrările lor. Cîteva astfel de „cuvinte" au fost notate însă de un continuator din secolul XVIII, Ion Neculce [15]. Cronica lui vădește, fără a-și pierde unitatea internă, triumful grijii pentru amănunte. În primul sfert al secolului XVIII mai circulau însă „o samă de istorii" dedespre Ștefan cel Mare și urmașii lui, deci despre evenimente petrecute în urmă cu peste două sute de ani. Cercetările din secolul nostru au dovedit că multe din aceste narațiuni corespund unor adevăruri istorice.

Spre deosebire de Miron Costin, care mai avusese — cu stricte delimitări — o oarecare încredere în capacitatea oralității de a conserva informațiile și nu făcuse nici o culegere de „cuvinte", Ion Neculce alcătuiește culegerea, tocmai pentru că își pierduse această încredere. Amănuntul istoric concret cucerise dreptul de a fi notat în scris, asemeni istoriei sacre, dar nimeni nu cerea să i se acorde tot atîta crezare cît aceleia : „de a-i créde și de a nu a-i créde nu iaste mare greșală [...] pentru că acéstea nu sînt dogmele biséricii [...] ci istorii politice [...] unii de la alții *(însă céle vechi) auzindu-le* (subl. n.) sau, scrise fiind, citindu-le..." [52]

Înafara prezenței imediat sesizabile a oralității în istoriografie, mai există o alta, implicită, aceea a deprinderilor de exprimare, luate în sensul larg, de la întrebuințarea anumitor expresii, pînă la organizarea materialului narativ în jurul unor nuclee raportabile pe de o parte la creația orală, pe de alta la gîndirea typologică, proprie întregii Europe premoderne.

Scanned with OKEN Scanner

Nivelul oral intervine de asemenea în modalitatea de transmitere prin recopiere a manuscriselor de cronici. Dacă la scrierile traduse putem atribui apariția schimbărilor de text și unor transpuneri înnoite integral sau parțial, la cronici intervențiile se datorează preponderent copiștilor dominați de deprinderile oralității.

Ion C. Chițimia a dat o formulare concisă și clară convingerii că — pe teritoriul românesc — folclorul face parte din substanța literaturii numite „vechi", nefiind vorba doar de o simplă influență sau de întîlniri întîmplătoare [53]. Urmînd afirmației domniei-sale, aș spune că în substanța literaturii române vechi descoperim încorporată o parte a culturii orale, dominantă în vremurile anterioare secolului XIX [54].

Dintre toate genurile acelei literaturi m-am oprit mai mult asupra istoriografiei, din două motive. Primul : o istorie pe scurt a literaturii germane, franceze, chiar ruse, poate prezenta scrierile istorice într-un spațiu restrîns. Dar într-o istorie a literaturii române, oricît ar fi de rezumativă, istoriografia ocupă locul de frunte. Al doilea motiv este că în secolul XIX intelectualii români acordă o mare atenție consemnării în scris a creațiilor folclorice cu subiect istoric, determinați fiind nu doar de moda timpului ci și de evoluția unor deprinderi ale înaintașilor. Totodată, diferențiindu-se treptat de istoria ca știință (după o sinuoasă și contradictorie evoluție de-a lungul secolului XVIII, unde opera lui Dimitrie Cantemir necesită o discuție detailată) literatura cu subiect istoric folosește cu predilecție acea parte din cronici ce păstra ecouri ale culturii nescrise. Sîntem tentați de aceea să reconstituim jocul nivelelor oral și scris din cultura veacurilor XV—XVIII prin extrapolarea relației literatură-folclor tipice secolelor XIX—XX. Iar dacă cedăm acestei tentații devenim opaci la o schemă mentală substanțial diferită de a noastră, de azi.

NOTE

1 *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan.* Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959 ; Ion C. Chițimia, *Probleme de bază ale litera-*

turii române vechi, București, 1972, p. 13—89; același autor, *Literackie studie e szkice rumanistyczno-polonistyczne (Studii literare și schițe româno-polone)*, Varșovia, Editura Academiei Polone de Științe, 1983; Ștefan Andreescu, *„Cronica lui Ștefan cel Mare" și înțelesurile unei întreruperi*, RITD, XXXI, 1983, nr. 4, p. 67—72.

2 Emil Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947. O reluare recentă a discuțiilor asupra activității celor patru cărturari (chiar dacă nu acceptăm încadrarea lor în Renaștere) la Dan Horia Maziu, *Literatura română în epoca Renașterii*, București, 1984.

Pentru scurte caracterizări și bibliografii ale autorilor și scrierilor românești pe care le vom aminti în continuare vezi *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, (articole semnate de: S. Crețu, G. Drăgoi, F. Faifer, I. Lăzărescu, D. Mănucă, A. Simota, R. Șuiu, A. Teodorescu, C. Teodorovici, M. Teodorovici, L. Volovici, R. Zăstroiu).

3 A. Lambrior, *Obiceiuri și credințe...*, „Conv. lit.", IX, 1875, p. 1—5; Alexandru Duțu, *European Intellectual Movements and Modernization of Roumanian Culture*, București, 1981; același autor *Literatura comparată și istoria mentalităților*, București, 1982 (mai ales pg. 52—79).

4 I. C. Chițimia, *Probleme de bază...*, p. 48—69, susține că a existat un text intermediar, în limba latină, redactat de un polonez.

5 *Cronicile slavo-române...* p. 21—22,31.

6 *Op. cit.*, p. 15—16,33, I. C. Chițimia, în recenzia la ediție, publicată în SCLF, VIII, 1959, nr. 3—4, p. 738 ș.u., a remarcat că termenii folosiți în traducere sînt improprii: în loc de „castel" ar fi trebuit spus „cetate".

7 *Op. cit.*, p. 36_{5-12}; v. C. C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce*, în *Studii de folclor și literatură*, București, 1967, p. 439—495.

8 *Op. cit.*, p. 36_{23-24}.

9 *Op. cit.*, p. 37_{17-25}, I. C. Chițimia, *Probleme de bază...*, p. 68—69, consideră că balada a încadrat un eveniment istoric într-o schemă preexistentă. Mircea Anghelescu, *Literatura română și Orientul*, București, 1975, p. 78—79, este adeptul părerii că balada nu se referă la nici o întîmplare reală. Bibliografie asupra baladei, în *Balade populare românești*, ed. Al. I. Amzulescu, București, 1964, vol. I, p. 110.

10 *Cronicile slavo-române*, p. 32_{29-26}—33_{1-13}.

11 *În Letopisețul anonim al Moldovei* se spune doar: „În anul 6967 (1359) a venit Dragoș voievod din Țara Ungurească, din Maramureș, după un bour, la vînătoare, și a domnit 2 ani." În *Cronica moldo-rusă*, alcătuită în secolul al XVI-lea, legenda este inserată în forma ei dezvoltată, care va fi folosită și de Miron Costin.

Vezi și: Octavian Buhociu, *Din rumänische Volkskultur und ihre Mitologie*, Wiesbaden, 1974; D. H. Mazilu, *Între istorie și literatură*, RITL, 1982, nr. 2.

12 *Cronicile slavo-române p. 158*; Dan Simonescu, *Tradiția istorică și folclorică în problema „întemeierii" Moldovei*, în *Studii de folclor și literatură*, București, 1967, p. 27—50; I. C. Chițimia, *Probleme de bază...*, p. 244—265; Liviu Onu, *Critica textuală, și editarea literaturii române vechi*, București, 1973, p. 151—165; Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, (ed. I, 1945) ed. II îngrijită de Valeriu Râpeanu, București, 1980; Ștefan S. Gorovei, *Tradiția „descălecatului": înțelesuri și confuzii*, Anuarul Inst. Ist. Arh. A. D. Xenopol, 1983.

Interesantă mi se pare compararea cu legendele „descălecatului" din istoriografia apuseană. Vezi George Duby, *Hommes et structures du Moyen Age*, Paris, 1973; C. Marchello-Nizia, *Les attributs du fondateur...* în vol. col. *Lecutres médiévales de Virgile...*, Ecole française de Rome, 1985, p. 251 ș.u.

13 A. Florovsky, *La légende de Cech, Lech et Rus dans l'histoire des études slaves*, în „Sbornik praci", *I. Sjezdu slovanskych filologu v Praze 1929*, sv. II, Praga, 1932, p. 52—53, 868—869; P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine*, în vol. cit. supra, p. 213; G. Mihăilă, *Contribuții la cultura și literatura română veche*, București, 1972; același autor, *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979; *Истоки русской белетристики*, , Leningrad, 1970. Pentru atitudinea cronicilor bulgare v. „Paleobulgarica", I, 1977, p. 21—22; *Христоматия по старобългарска литература*, Sofia, 1974; I. C. Chitimia, *Folclorul românesc în perspectivă comparată*, București, 1971, mai ales pg. 125 ș.u., 308 ș.u.

14 Varianta lui Macarie Zaim (publicată de Vrigil Cândea în „Studii", 1970, nr. 4, p. 673—692) este o mărturie rezumativă și indirectă (traducerea arabă s-a făcut după un text grecesc).

15 Cităm în continuare doar cîteva titluri din bibliografia plină de controverse asupra acestei probleme: Dan Simonescu, *Introducere*, p. XII—XIV *la Istoria Țării Românești (1290—1690)*.

Letopisețul cantacuzinesc, ed. critică de Constant Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960 (=*Let. cant.*); P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, „Studii și materiale de istorie medie", V, 1962, p. 195—257; G. Mihăilă, *Istoriografia română veche (secolul al XV-lea — începutul secolului al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, „Romanoslavica", XV, 1967, p. 172—174, 196; Ștefan Andreescu, *Considérations sur la date de la première chronique de Valachie*, RRH, XII, 1973, nr. 2 p. 361—375;

S. Iosipescu, *Românii din Carpați...*, și Nicolae Stoicescu, *„Descălecat" sau întemeiere? Legendă și adevăr istoric* în vol. col. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980; S. Iosipescu, „Rev. ist.", 1980, n. 10; Șt. Andreescu, *Din nou despre prima cronică a Țării Românești*, BOR, 1982, nr. 9—10, p. 853—867.

16 *Istoria Țării Românești* nu înregistrează nici una din aceste povestiri, deși unele au pornit de la o sursă românească. I. S. Lurie, *Повесть о Дракуле*, Moscova, 1964; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 175—198 (cu bibl. anterioară); Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976; Georgeta Ene, *Romanian Folklore about Vlad Țepeș*, RESEE, nr. 4, p. 581—590; Ion Stăvăruș, *Povestiri medievale despre Vlad Țepeș*, București, 1978.

17 I. S. Lurie, *op. cit.*,; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 209—211.

18 N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 17, n. 13; p. 18—19, 25, 49; *Rumänische Sagen und Sagen aus Rumänien*, ed. Felix Karlinger și Emmanuel Turczynski, Erich Schmidt Verlag Berlin, 1982.

19 În unele manuscrise ale *Letopisețului cantacuzinesc* apare numele corect, „Țepeșul", în altele, dintr-o lectură neatentă a copiștilor (favorizată de scrierea suprapusă a caracterelor cirilice), numele este citit și transcris *„Țepeluș"*, creîndu-se astfel confuzia cu alt domnitor.

20 *Letopisețul cantacuzinesc*, p. 205_{1-10}. În unele manuscrise, un copist tîrziu a adăugat comentariul ce revine frecvent în partea redactată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea: „Da-va seamă înaintea lui Dumnezeu!"...

21 Asemenea excepție de la felul obișnuit de a scrie s-ar putea datora totuși faptului că autorul se găsea în Tîrgoviște, orașul direct implicat într-o întîmplare atît de sîngeroasă.

22 I. C. Chițimia, *Probleme*, p. 15—27, 437—440.

23 Vezi notele 12, 15.

24 Am încercat să definim cîteva din aceste reguli respectate de istoriografia munteană dinaintea celei de-a doua jumă-

tăţi a secolului al XVII-lea în capitolul *Continuitate şi salt în transmiterea variantelor Letopiseţului cantacuzinesc.*

25 Vezi varianta publicată în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", XI, partea I, 1910, p. 105—186 şi partea a II-a, p. 347—355 ; ms. 4649 şi 269, precum şi A. Veress, *„Cîntece istorice vechi...*, „An. Acad. Rom.", s. III, secţ. lit., t III, 1925 ; ac. autor, *Bibliografia româno-maghiară*, 3 vol., Bucureşti, 1931—1935.

26 Const. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, Bucureşti, 1976, p. 75—78.

B. P. Hasdeu, *Poesia poporană sîrbă şi bulgară*, „Columna lui Traian", VIII, 1877, p. 249—266 ; ac. autor, *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. III, Bucureşti, 1976, ediţie Grigore Brâncuş p. 614—853 (îndeosebi p. 715—758, 821).

27 A. Balotă, *Radu voivode dans l'épique sud-slave*, RESEE, V, 1967, p. 202—208.

28 Informaţii — după cît se pare — exacte, dar încadrate într-o cronologie eronată.

29 Ms. 2455 Comentariu similar cu cel din Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti.*

30 „Rev. pt. ist. arh., f l.", loc cit. Diferitele variante, deşi asemănătoare, nu sînt identice.

31 Let. cant., p. 43—5.

32 N. Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România. I. Ţara Românească*, / Craiova /, 1970, vol. II, p. 650.

33 N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 35—36.

34 N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 25.

35 N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 17, nr. 13.

36 N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 16—22, 35—37.

37 *Let. cant.*, p. 47.

38 C. C Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 240.

39 *Let. cant.*, p. 82.

40 C. Rezachievici, „Magazin istoric", 1969 ; N. Bălan, *Mormintele voievodale de la mînăstirea Dealu*, „Studii şi materiale privitoare la trecutul istoric al judeţului Prahova", I, 1968, p. 69—81 ; Dan Pleşia, *Mînăstirea Dealu — necropolă domnească — şi ceva despre frămîntările interne din Ţara Românească în veacul al XVI-lea*, „Acta Valachica", 1971—72.

41 Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu*, p. 128—144, poate fi consultat pentru o comparaţie cu legămintele cavalereşti şi „frăţiile de cruce", din Occident.

42 Cronica lui Baltazar Walther a fost editată, împreună cu un studiu monografic asupra ei, de Dan Simonescu în *Studii*

și *materiale de istorie medie*, III, 1959, p. 8 ș.u. (vezi și vol. *Contribuții*, București, 1984); I. C. Chițimia consideră că acest fragment din Baltazar Walther este reflexul unei legende (I. C. Chițimia, *op. cit.*, p. 438).

43 Discuții asupra originii lui Mihai Viteazul (cu citarea bibliografiei articolelor anterioare) în P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936; C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București, 1976, vol. II, p. 324; G. D. Florescu și Dan Pleșia, *Mihai Viteazul — urmaș al împăraților bizantini*, „Scripta Valachica. Muz. Jud. Dîmbovița", 1972 (1973), nr. 4, p. 132—161; Andreescu, Șt., *Familia lui Mihai Viteazul* în col. col. *Mihai Viteazul*, București, 1975.

44 Mai multe amănunte în legătură cu această schimbare se găsesc în capitolele ce urmează.

Pentru caracterizarea întregii perioade vezi Al. Duțu, *Rumanian Humanists and European Culture*, București, 1977; același autor, *Humanisme, Baroque, Lumière : l'exemple roumain*, București, 1984.

45 Din discuțiile numeroase despre înnoirile intervenite în artele plastice amintim grupul de studii românești publicat de revista „Baroque" (Montauban), 11/1983, studii însoțite de o bogată bibliografie.

46 Amintim că în limba română cuvîntul „basm" / pl. „basme" / a venit din aceeași rădăcină slavă cu cuvîntul „basnă"/, pl. „basne" / (adică „scorneli"). Verbul „a băsnui" are sensul de „a scorni".

Grigore Ureche, *Cartea ce să cheamă letopiseț* în Liviu Onu, *Critica textuală...*, p. 404; Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țării Românești* în CM vol. I, p. 6.

Stolnicul face distincție între „spuneri" și „povești" auzite de la „bătrîni", față de „cîntecele cari vestesc de vitejii, au de alte fapte ale domnilor și a altor vrednici oameni", auzite „dupe la lăutari și după la alți cîntători".

Pentru situația dintr-o arie culturală învecinată dar nu identică, vezi S. N. Azbelev, *Летописание и фольклор. «Русский фольклор»*, , VIII, Moscova-Leningrad, 1963; O. V. Tvorogov, *Сюжетное повествование в летописях* XI—XIII BB în vol. col. *Истоки русской белетристики*, Leningrad, 1970.

Vezi și Lutz Röhrich *Volkskunde und Literatur*, în *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*, vol. IV, Walter de Gruyter, 1980, p. 742—761.

47 Constantin Cantacuzino, *op. cit.*, p. 6—7.

48 Miron Costin, *Opere*, ediție P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 219, 260.

Scanned with OKEN Scanner

Vezi și G. G. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*, București, 1972.

49 M. T. Clanchy, *From Memory to Written Record. England, 1066—1307*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1979.

Pentru situația din țara noastră grăitoare sînt, de exemplu, *Documente privitoare la istoria orașului București* (1634—1800), editate de George Potra, București, 1982, în special p. 61—85.

50 Miron Costin, *op. cit.*, p. 241—243, 247.

51 Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982. G. Ștrempel nu crede că aceste cuvinte ar proveni din surse orale. Pentru o altă părere vezi C. Rezachievici, *Un alt „cuvînt" al lui Neculce confirmat de documente...* „Rev. istorie", XXVII, 1974, nr. 4. Vezi și D. Velciu, *Marginalii la lucrarea „Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce" de prof. Const. C. Giurescu*, în „Studii", tom. 22, 1969, nr. 5.

Ștefan Andreescu a semnalat înrudirea tipologică dintre „cuvintele strînse de Neculce și cele din care, încă în secolul XV, a fost alcătuită versiunea slavă a *Povestirii despre Dracula voievod*". (*Vlad Țepeș...* p. 192 ș.u.)

52 Constantin Cantacuzino, *op. cit.*, p. 35.

53 Ion C. Chițimia, *Probleme de bază*, p. 431—445 ; același autor, *Littérature orale — littérature écrite*, CREL, 1/1977, p. 53—61 (întregul număr al revistei este dedicat acestui subiect). Vezi și RITL), XXVII, 1978, nr. 1, p. 23—33 ; „Dacoromania", VI, 1981—1982, p. 81—88.

54 Din bogata bibliografie relativă la raportul scriere-oralitate mai reamintim doar cîteva titluri : Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, ed. I, 1940—1945, ed. a II-a București. 1980 ; Gheorghe I. Brătianu, *Tradiție istorică...* ; Ovidiu Bîrlea *Über das Sammeln volkstümlichen Prosaerzählgutes in Rumänien*, în vol. colectiv : *Wege der Märchenforschung*, hgg. Felix Karlinger, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1973 ; Mircea Eliade *De Zalmoxis à Gengis-chan. Etudes comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale*, Paris, 1970 ; George Muntean, *Interpretări și repere*, Iași, 1932 ; Adrian Marino, *Scriere și oralitate*, RITL, 1984, nr. 2, p. 45—51 ; Friedrich Ohly, *Bemerkungen eines Philologen zur Memoria*, în vol. colectiv *Memoria* (Münstersche Mittelalter-Schriften, vol. 48). Wilhelm Fink Verlag München, 1984 ; Al Duțu, *Călătorii, imagini, constante*, București, 1985, p. 196—211, 287—299 etc.

2 LEGENDE DIN PICTURA MURALĂ (EUSTATHIE PLACHIDA ; MIHAIL)

Una dintre povestirile hagiografice îndrăgite de cititorii români din vechime este și *Viața lui Eustathie Plachida*, „sărdariul" împăratului Traian [1].

Eustathie aparține șirului de personaje acceptate de pictura canonică, așezat în același rînd cu Teodor Tiron ori Teodor Stratilat, Dimitrie ori Gheorghe, Procopie, Mina ori Nestor. Într-un tratat tîrziu, precum *Erminia* lui Dionisie din Furna [2], îl întîlnim menționat pe vînătorul cerbului miraculos fie în scena martiriului (pus într-un cuptor de aramă înroșit în foc, împreună cu Teopisti — soția sa — și cu Teopist și Agapie — băieții lor —), fie în picioare, singur ori însoțit de cei doi copii. Reprezentarea lui Eustathie înveșmîntat în obișnuitul costum de războinic roman, purtător al discului pe care stă zugrăvit cerbul simbolic, ne amintește figuri similare din arta apuseană.

În puținele ansambluri picturale românești din secolul al XVI-lea ce au ajuns pînă la noi, chipul lui Eustathie se află zugrăvit în naos, deci în cel mai de seamă dintre locurile accesibile în mod obișnuit laicilor. La Bucovăț [3] îi are la dreapta și la stînga pe cei doi băieți (cum îl consacrau erminiile), dar la Curtea de Argeș [4], ostașul roman ridică mîna dreaptă pentru a arăta privitorilor discul aureolat, cu cerbul.

Aceste două imagini aparțin unei tradiții continuate de-a lungul secolului al XVII-lea. La Sadova [5], Eustathie, alături de Agapie și Teopist, au fost zugrăviți tot în naos, lîngă alți martiri sau cuvioși. O semnificație anume credem că poartă felul în care aceleași trei personaje (tatăl avînd și discul cu simbolul hristic) apar la Arnota [6]: pe peretele de vest al naosului, asociat atît cu soborul

îngerilor cît și cu arderea celor trei coconi din Efes și a celor șapte Macabei (acestea două din urmă, pe arcul ușii spre pronaos). Adevărat elogiu adus „coconilor" trimiși la o moarte crîncenă.

Cealaltă modalitate de reprezentare, a oșteanului singur, se continuă în naosul de la Roata-Cătunu, Crețulești-Rebegești, Băjești [7]. La Băjești, asemeni Bucovățului din secolul XVI, Eustathie face parte din șirul de figuri ce întovărășesc Deisisul.

Scena martiriului o întîlnim în pronaosul de la Cozia și apoi pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Printre întîmplările pe care zugravii pronaosului de la Plătărești le-au ales din *Sinaxar*, se află undeva sus, sub turlă, pierdut printre altele de același fel, și sfîrșitul tragic al familiei lui Plachida [8].

Odată cu pictura de la Topolnița [9] se realizează însă un adevărat salt în figurarea *Vieții lui Eustathie*. Lupu Buliga (boierul-oștean din Mehedinți ridicat de Matei Basarab la demnitatea de vel agă, pentru că-i stătuse alături în anii de prigoană, cît și în cei de severă administrare a țării) [10] reînnoiește în 1646, la cererea voievodului, lăcașul atribuit de tradiție lui Nicodim de la Tismana. Se relua astfel o acțiune defensivă, menită să întărească unul din colțurile mereu primejduite ale voievodatului. Deși pictura bisericii a fost lucrată abia în 1673 (din dania lui Curuia vel paharnic, fiul lui Buliga), ea exprimă prin selectarea scenelor convingerile ctitorului, participant activ, ca mare căpitan de dorobanți și apoi ca mare agă, la războaiele domnitorului Matei.

În naosul Topolniței și anume aproape de Deisis (precum la Bucovăț sau la Băjești), dintre alți sfinți militari ori cuvioși, ne privește și astăzi Eustathie Plachida, figurat ca purtător al discului cu cerbul, alături de Agapie și Teopist. Dar povestea conducătorului de oști din împărăția lui Traian însemna pentru ctitorii de la Topolnița mai mult decît pentru alți contemporani. De altfel Lupu Buliga însuși luptase tot în fruntea ostirilor, iar mînăstirea despre care vorbim se află nu departe de locurile unde urmele podului lui Traian se vedeau încă. De aceea, în afara reprezentării consacrate din naos, se reia în pronaos *Viața* lui Plachida. Pe primul registru se găsesc portretele ctitorilor, asociate cu al lui Nicodim, arhimandritul de la Tismana, și cu al lui Gri-

Scanned with OKEN Scanner

gorie Decapolitul, venerat cu deosebire la Bistrița olteană. Pe registrul doi și trei stau zugrăvite momente de mare tensiune din viața unor sfinți militari renumiți precum Gheorghe, Dimitrie, Nestor, figuri stăruind în gîndul celor care pe vremea bătăliei de la Finta *„s-au bătut“* cu invadatorii de atunci și *„foarte rău i-a stricat“* [11]. Pe peretele de nord (deasupra imaginilor înfățișîndu-l pe Sf. Gheorghe întemnițat, apoi pus cu picioarele în butuc și — în sfîrșit — tras pe roată ; față în față cu Dimitrie judecat de împărat și aruncat pe urmă la fiare), zugravii au dat întruchipare — în consens cu ctitorii, desigur — nu doar scenei de martirizare a familiei lui Eustathie, așa cum o indică erminiile, ci și întîmplării dramatice de la trecerea rîului :

„Și mergînd, ajunsă la o apă oarecarea. Și fiind apa mare și adîncă, să temu să-și treacă amîndoi coconii deodată acea apă. Ci luă unul în umărul lui, iar altul îl lăsă ; și deaca trecu pre acela de ceea parte de rîu, îl pusă la uscat și să întoarsă îndărăt, să treacă și pre celalalt. Iară cînd fu la mijlocul apei, căută și văzu unde veni un leu și-i luo coconul cel mai mare și fugii cu el. Și deaca văzu că peri nădejdea despre acest cocon, să întoarsă la celalalt cocon ; și văzu unde vini un lup și îi luo și coconul cel mai mic și așișderea fugii și cu acela. Atuncea el, deaca-și văzu amîndoi coconii periți de hiară, să ucidă și-și zmulgea perii capului lui și să jălcuia cu amar, că vrea singur pre sine să să arunce în repejunea apei să se înece“ [12].

Dacă în celelalte ansambluri de pictură despre care am vorbit [13], „povestea“ lui Plachida nu se impunea în chip deosebit cunoașterii privitorilor, la Topolnița ea nu mai putea trece neobservată. Știm din numeroase mărturii că pictura spunea membrilor unei comunități adevăruri generale sau întîmplări concrete, inaccesibile altfel celor mai mulți dintre ei. Amintim, spre întărire, și mărturia unui străin, călător prin țările române către mijlocul secolului XVIII. Pentru Evliya Celebi — educat în principiile artei mahomedane — mai demne de atenție decît *„pietrele de marmură strălucitoare“* de la Trei Ierarhi (care *„lucesc și scînteiază, încît par că ar fi frunzele de pe un pergament iluminat“*) se dovedesc, *„atît în interior cît și în exterior“*, chipurile zugrăvite, *„parcă sînt însuflețite, numai că nu vorbesc ; dar felul lor de a zîmbi*

și de a privi dă de gîndit". Cînd cere lămuriri despre semnificația unor episoade ce-și găseau rezonanțe în propria-i gîndire (Infernul și Edenul), Evliya Celebi află de la unul din cărturarii locului, cum poporului adunat la sărbători i se explicau prin vorbe scenele pictate, astfel încît cel care le privea, „*rușinîndu-se de toate faptele*" condamnabile, „*devine curat și nevinovat*". Călătorul turc accentuează că, deși avea în față lucrarea unor meșteri zugravi desăvîrșiți, spre a înțelege sensul fiecărui fragment se impunea totuși intervenția orală a celui deprins să le cunoască tainele [14]. Străin de obiceiurile lumii pe care o străbătea, Evliya Celebi notează tocmai faptele ce li se păreau firești localnicilor și atît de cunoscute încît nu simțeau nevoia să le descrie vreodată cu amănuntul. Afirmațiile lui ne întăresc convingerea că în jurul picturilor cuprinzînd fapte zguduitoare din biografia unor personaje de prestigiu, se formulau scurte variante orale ale *Vieții* acestora, destinate unor ascultători obișnuiți să primească atenți chiar episoadele pe care le auzeau în reluare.

Picturii de la Topolnița i s-a dat ființă în 1673, deci cu aproape un deceniu înainte ca mitropolitul Dosoftei să fi tipărit la Iași primul fascicol din *Proloagele* sale, unde, la ziua de 20 septembrie, inserase și o variantă scurtă a *Vieții lui* Eustathie Plachida, ce nu relatează episodul amintit de noi. S-ar putea ca în manuscrisele cuprinzînd traduceri anterioare din *Proloage* [15] să existe o altă formă românească a acestei legende, „*una din cele mai frumoase din ciclul vieților de martiri, care a fost prelucrată în versuri în literaturile Occidentului și care este plăsmuită cu elemente împrumutate din legendele populare*" [16]. Scenele de la Topolnița însă ne fac să înțelegem că înainte de transpunerea scrisă în românește a unei asemenea legende, sau paralel cu aceasta, circulau forme orale ale ei, impuse chiar de finalitatea artei plastice medievale : „*ceea ce este cartea pentru cei care știu să citească e imaginea (eikón) pentru aceia care nu știu*" [17].

Ne-am oprit la cazul particular al unei anumite narațiuni, dar asemenea ei mai sînt încă altele, cunoscute dincolo de cercul strîmt al știutorilor de greacă ori slavonă, înainte de apariția unei retroversiuni în limba română. Istoricul literar nu poate deci ignora prezența

unui anumit material epic în manifestări ale artelor plastice, fie anterior atestării manuscrise, fie paralel cu aceasta. Rămîne încă să cercetăm cu atenție în ce măsură formulările orale interactionau cu cele scrise, ambele vehiculate fiind de aceiași cărturari.

Nicaloe Cartojan susținea acum aproape o jumătate de veac: *„A separa în chip arbitrar literatura populară scrisă de cea orală și de arta populară, înseamnă a tăia firele care leagă organele de viață ale aceleiași entități sufletești: cultura românească"* [18]. Această convingere a sa a devenit un principiu de lucru capabil să ne ajute la depășirea unui anumit impas în felul de a concepe istoria literaturii române „vechi". De altfel adevărul rîndurilor citate din Cartojan se extinde la întreaga noastră cultură dinaintea secolului XIX, nu numai la cea populară. Înțelegem valoarea literaturii scrise din acea perioadă doar dacă ne hotărîm să depășim domeniul strict literar și chiar domeniul mai larg al scrierii, și dacă încercăm ca, dintr-o multitudine de mărturii contemporane, să refacem conceptele și imaginile, clișeele și miturile ce dominau mintea autorului (ori a traducătorului) și a publicului căruia i se adresa [19]. Dorința de a prelua literatura veche doar cu mijloacele criticului (sau cititorului) contemporan duce inevitabil la crearea unei imagini false a acestei literaturi. Discutăm în continuare unul dintre exemplele mărunte.

Cronica lui Matei Basarab (cunoscută nouă prin intermediul compilației intitulate de specialiști *Letopisetul cantacuzinesc*) povestește cum, după ce țara îl alesese domnitor, Matei înfruntă oștirea pretendentului Radu (fiul lui Alexandru Iliaș), numit și susținut de turci: *„Deci cînd au fost la octombrie 25 dni. sîmbătă, lovitu-s-au toți de față.*

Iar capetele oștilor lui Matei vodă au fost... (n.n. urmează o listă de nume).

Și **hasna** *lui Matei vodă au fost arhanghel Mihail, iar hasna Radului vodă au fost Orac Mîrzea, capul tătarilor.*

Fost-au război mare de dimineața pînă seara. Făcut-au tătarii mare năvală în multe rînduri, cît să amesteca unii cu alții, bătîndu-se tot cu sabiile goale. Și nimic nu putură folosi. Ci cînd fu în deseară /.../ au fost izbînda lui Matei vodă, iar Radul vodă au dat dosul, fugind cu

Scanned with OKEN Scanner

mare spaimă și cu capul gol. Și multe trupuri au căzut jos de sabie /.../. Iar pre alți boiari pre toți i-a prins vii“ [20].

Această descriere de bătălie aparține unei anumite tipologii din istoriografia munteană și, oricît de sumară ne-ar apărea astăzi, se află în realitate pe cumpăna specifică mijlocului de secol XVII, între stilul lapidar al primelor scrieri istoriografice și năvala tot mai greu de ordonat a detaliilor din preajma anilor 1700. Din întregul fragment ne oprim la o unică frază : „*Și* **hasna** *lui Matei vodă au fost arhanghel Mihail, iar* **hasna** *Radului vodă au fost Orac Mîrzea, capul tătarilor*“. Ne întrebăm ce-i spune o asemenea frază unui specialist deprins cu literatura modernă, chiar după ce va fi aflat că *hasna* (un cuvînt turc, „prețios“, preluat din persană) înseamnă *întărire, apărător*, sau — cu termenul figurat românesc — *scut* [21]. Se remarcă probabil paralelismul antitetic, repetiția subiectului și a predicatului, iar din subtext, ironia.

Dar ne întrebăm totodată ce le spunea această frază cititorilor și ascultătorilor cărora le era adresată și ce înțelegeau ei din schema antinomică propusă de cronicar. *Mihail* era un *voie-vod*, deci un conducător de oști, un corespondent în planul duratei al voievodului de la Tîrgoviște. Descifrăm ce înseamnă acest alt *voie-vod* pentru oamenii de la mijlocul secolului XVII, dacă ne amintim că lui (și lui Gavriil, aliatul său perpetuu), îi închinase Matei Basarab ctitoria de la Arnota, lăcașul refăcut spre a deveni necropolă domnească. Seria celor așezați acolo o deschisese Danciu, vornicul din Brâncoveni, tatăl lui Matei. Boier al lui Mihai Viteazu — cel din urmă dintre domnitorii ce întrupaseră idealul de luptă armată împotriva imperiului otoman — Danciu murise în Transilvania, iar doamna Stanca, soția lui Mihai, se îngrijise ca trupul să-i fie îngropat la Alba Iulia. Spre a-i aduce în țară osemintele, Matei Basarab îl trimite pe Dragomir vel vornic, unul dintre boierii ridicați de curînd la ranguri înalte, vestit pentru asprimea purtărilor sale, dar și pentru credința cu care își slujea domnul.

Cînd marele vornic Dragomir înalță lăcașul de la Plăviceni [23] (tot îndemnat de domnitor, ca și Lupu Buliga la Topolnița), i-l închină aceluiași voievod Mihail, căruia îi fusese dedicată și Arnota, de curînd pictată. Dragomir, cel ce aducese oasele lui Danciu de la Alba Iulia, avea să în-

Scanned with OKEN Scanner

deplinească în anii următori (ca un cunoscător credincios al secretelor cancelariei domnești) anumite misiuni diplomatice [24]. El a pus să se zidească mînăstirea de la Plăviceni tocmai în vremea efortului uriaș, ținut pe cît cu putință secret, dintre anii 1646—1648, de constituire a unei cruciade antiotomane.

Detaliile reale ale acestui proiect au ieșit de curînd la lumină prin analiza amănunțită a raportului redactat de ambasadorul extraordinar al Veneției Giovanni Tiepolo pe lîngă regele Poloniei Vladislav IV [25]. Vasile Lupu și Matei Basarab au aderat la încercarea de alianță cu o ardoare greu de imaginat pentru cine s-ar opri doar la evenimentele de suprafață, consecințe ale împăcării aparente cu soarta de vasali ai Porții.

Vornicul Dragomir nu putea rămîne străin de speranțele de altfel repede spulberate și de pregătirile febrile de la curtea voievodului Matei. Mai mult ca în alte dăți, i se părea probabil necesară intervenția celuilalt *voievod*, considerat *„apărător și scut"*. De aceea lui Mihail (și numai lui), vestit mai ales pentru tăria sabiei de foc, îi închină zidirea ridicată tocmai atunci la Plăviceni. Mai mult decît la Arnota, programul iconografic al pronaosului pune în fața privitorilor scene menite să trezească încrederea că, prin intervenția personajului evocat, se poate găsi o scăpare chiar acolo unde orice speranță pare zadarnică. Din sugestiile oferite de erminii, zugravii de la Plăviceni au ales nu mai puțin de zece întîmplări, pictate deasupra portretelor ctitorilor, comunicîndu-ne convingerea acestora că un *voievod* fără moarte îi conduce și în lupta împotriva „profeților lui Baal" (cunoaștem discuțiile dogmatice din epocă și implicațiile lor politice), și în înfruntarea cu forțe potrivnice aparent invincibile. Așa cum în istoriografia română din a doua jumătate a secolului XVII, atenția autorilor se mută de la interpretarea tropologică a raporturilor typos — antitypos, la descrierea evenimentelor concrete (fără anularea celei dintîi), tot astfel și în pictură evenimentul contemporan devine determinant în alegerea unor anumite scene consacrate [26].

Din multitudinea miturilor și imaginilor ce aparțineau universului mental al acelora pentru care fusese alcătuită cronica, ne-am oprit doar la cîteva. Păstrîndu-le vii în memorie, să vedem iarăși fragmentul de la care am por-

Scanned with OKEN Scanner

nit și să ascultăm ecourile trezite în mintea cititorului de atunci : „*Și,* **hasna** *lui Matei vodă au fost arhanghel Mihail, iar* **hasna** *Radului vodă au fost Orac Mîrza, capul tătarilor*".

„*Fost-au război mare de dimineață pînă seara /.../ Ci cînd fu în deseară /.../, au fost izbînda lui Matei vodă, iar Radu vodă au dat dosul, fugind cu mare spaimă și cu capul gol*".

NOTE

1 M. Gaster, *Viața Sf. Eustathie Plachida*, „Rev. Ist. Arh. Fil.", I, 1882, p. 78 ; IV, 1885, p. 629—645 ; N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, ed. a II-a, București, 1974, vol. II, p. 182—191 ; A. Boureau, *Narration clérical et narration populaire. — La Légende de Placide — Eustache*, în vol. *Les Saints et les Stars — Le Texte hagiographique dans la culture populaire*, editat de J. C. Schmitt, Paris, 1983 ; *Les avatars d'un conte*, număr special al revistei „Comunications" (Paris), 39, 1984. Pentru descrierea manuscriselor vezi I. Bianu, R. Caracaș, G. Nicolăiasa, G. Ștrempel, Fl. Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I—IV, București, 1907—1977 ; *Bibl. c. pop.* ; I. C. Chițimia, *Folcloriști și folcroristică românească*, București, 1968, p. 286.

2 Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine (după versiunea lui...)* text îndreptat, completat și indici de C. Săndulescu-Verna, ed. Mitr. Banatului, 1979, p. 203, 242.

Pentru raportul între legende și arte plastice, între legende și cultură orală sau între legende și adevăr istoric, vezi Felix Karlinger, *Legendenforschung. Aufgaben und Ergebnisse*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1986.

3 La ctitoria din 1572 a marelui clucer Stepan și a fiului său Pîrvu, altarul și naosul au fost pictate în 1574, probabil prin contribuția voievodului Alexandru al II-lea Mircea, despre care vorbește și cunoscuta cronică murală de acolo.

N. Stoicescu, *Bibliografia... I. Țara Românească*, (pentru fiecare din ctitoriile amintite în continuare, se subînțelege trimiterea la această *Bibliografie)* ; Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura*

murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea, București, 1978, p. 38, fig. 92.

4 Emil Lăzărescu, *Biserica mînăstirii Argeșului*, București, 1967, C. L. Dumitrescu, *op. cit.*, fig 51.

5 În locul vechii construcții de lemn de la Sadova, se ridicase alta de zid, din inițiativa domnitorului Matei Basarab cu doamna sa Elina, și a lui Preda Brâncoveanu cu soția sa Păuna (bunicii lui Constantin Brâncoveanu). Pictura a fost terminată în anul 1633.

Pentru secolul XVII am folosit cartea Corneliei Pillat *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, București, 1980 (Sadova — p. 15, 54), carte în care am găsit îndemnul de a scrie acest capitol. (RITL, XXXIII, 1984, nr. 1))

6 C. Pillat, *op. cit.*, p. 18—21, 50.

7 C. Pillat, *op. cit.*, p. 36—38, 34—36, 29—31. Picturile au fost executate în anii 1668 și 1669.

8 C. Pillat, *op. cit.*, p. 21—23. Pictură din 1649. D. Barbu, *Pictura... în secolul XIV*, București, 1986.

9 C. Pillat, *op. cit.*, p. 23—26 ; 47, 50, 58—59 ; idem, *Contribuții la studiul bisericii mînăstirii Topolnița din județul Mehedinți* (II). „Mitr. Olteniei", XXX, 1978, nr. 1—3, p. 133.

10 Radu Crețeanu, *Cine era Lupu Buliga ?* „Mitr. Olt"., XXI, 1969, nr. 11—12, p. 936 ; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, București, 1971.

11 N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, 1905, p. 208.

12 B.A.R., ms. rom. 2596, f. 277 v.

13 Intenția noastră a fost să sugerăm o anumită evoluție în scenele preluate de artele plastice, nu să facem un inventar complet al lor.

14 *Documente străine despre români*, coordonator Ionel Gal. București, 1979, p. 105—110.

15 Despre aceste traduceri am vorbit mai pe larg în *Cărți populare*.

În *Bibl. c. pop.*, Mihai Moraru a descris manuscrise ce cuprind între altele și forme tîrzii, din secolul XVIII, ale *Vieții lui Eustathie Plachida*.

Andrei Paleolog, *Pictura exterioară din Țara Românească*, București, 1981, p. 50.

16 N. Cartojan, *op. cit.*, p. 182.

17 Afirmație a lui Ioan Damaschin reprodusă de W. Tatarkiewicz în *Istoria esteticii* (traducere românească de Sorin

Mărculescu), București, 1979, vol. II, p. 70—71. D. Barbu, *Manuscrise bizantine*, București, 1984.

18 N. Cartojan, *op. cit.*, p. 9.

19 Alexandru Duțu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, 1978 (variantă engleză în 1981); *Literatura comparată...*

20 *Let, cant.* p. 102—103.

21 Pentru lămurirea sensului acestui cuvînt mulțumesc colegilor mei Nedret și Enver Mamut.

22 C. Pillat, *op. cit.*, p. 18—21.

23 C. Pillat, *op. cit.*, p. 27—29, 56—58, 62, 68. Pictură din 1648.

24 N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători.*

25 Șt. Andreescu, *Miscellanea*, „Anuar. Inst. Ist. A. D. Xenopol", Iași, XX, 1983, p. 427—431; același autor, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din 1645—1647*, „Anuar. Inst. Ist. A. D. Xenopol", Iași, XXI, 1984, p. 147—168; același autor, *Moștenirea politică a lui Mihai Viteazul în secolul XVII*, „Anuarul Inst. A. D. Xenopol", Iași, 1985.

26 Pentru raportul între istoriografie și gîndirea typologică vezi Friederich Ohly, *Sage und Legende in der Kaiserchronik* (ed. I, Münster, 1940), Darmstadt, 1968; același autor, *Typologischer in mittelalterlicher Dichtung* în vol. *Schriften zur mittelalterlichen Bedeutungsforschung*, Darmstadt, 1977; același autor, *Typologie als Denkform der Geschichtsbetrachtung* — în *Natur, Religion, Sprache, Universitätsvorträge 1982/1983*,, Münster, 1983, p. 81—102.

3. CONTINUITATE ȘI SALT ÎN TRANSMITEREA VARIANTELOR „LETOPISEȚULUI CANTACUZINESC"

Din copiile existente cîndva ale *Letopisețului cantacuzinesc* au ajuns pînă la noi aproape cincizeci, conținînd un număr impresionant de variante la același text [1]. Copiștii nu preluau exact textul din izvor ci — în mod obișnuit — schimbau particularitățile regionale de pronunțare, timpul verbelor — mai ales diversele forme ale trecutului —, ordinea cuvintelor, prepozițiile și conjuncțiile, sinonimele etc. Putem chiar bănui că cei care scriau, citeau o frază sau un fragment, apoi îl reproduceau din memorie.

Nenumăratele variații la nivel fonetic, lexical sau gramatical nu pot deci sluji singure la stabilirea unui arbore de descendențe pentru că, în manuscrisele studiate, acest fel de schimbări nu exprimă — ca în alte cazuri [2] — o greșeală, ci un stil de lucru. Pentru a sesiza raporturile între manuscrisele atît de diverse ale *Letopisețului cantacuzinesc* vom încerca stabilirea deosebirilor ce intervin la un alt nivel, anume al *unităților epice*.

Reamintim că letopisețul nostru este, de fapt, o compilație de cronici, data — sau mai bine zis datele — la care au fost legate într-un ansamblu, precum și vremea și limba alcătuirii lor și înseși granițele dintre ele fiind probleme controversate [3]. Intenția noastră este nu să rezolvăm aceste controverse — rezolvare dealtfel greu de realizat datorită pierderii în decursul secolelor a unor informații-cheie, care ar fi împiedicat jocul ademenitor al presupunerilor — ci să descifrăm mentalitatea care a impus o anumită structură formală și nu alta.

Cronicile incluse în *Letopisețul cantacuzinesc* conțin nararea unor serii de întîmplări, fiecare întîmplare fiind — din punct de vedere al artei povestitorului — o *uni-*

tate epică. Tocmai variațiile la nivelul acestor unități (după nivelul cronicilor incluse, amintit anterior) sînt determinate în definirea modului de transmitere a *Letopisețului.*

Dar chiar și aceste variații, nu numai cele lexicale, sînt deosebit de numeroase. De aceea, pentru a face o comparație cît mai concludentă între manuscrise, ne-am oprit numai asupra cîtorva unități epice, dispersate asupra întregii întinderi a *Letopisețului*[4]. Urmărind formele diverse date aceluiași fragment, înțelegem că transcrierea unui text nu era o lucrare formală — cu excepții, desigur — ci, dimpotrivă, o modalitate de participare la un act de cultură. Copistul se simțea frecvent obligat să adauge, să modifice sau să comenteze, cu credința că cele știute de el nu trebuie să se piardă. Intervențiile s-ar putea datora întîmplării că un om sau altul cunoșteau anumite date noi, sau acțiunii — inconștiente, desigur — conform unor cerințe generale, unor impulsuri ce rezultau dintr-o anumită mentalitate. Vom încerca deci să descifrăm trăsăturile caracteristice ale acestei atitudini de intervenție frecventă într-un text dat.

Dacă nu putem stabili forma și data la care au fost scrise diferitele părți ale *Letopisețului,* lucru greu de realizat, după cum o dovedesc numeroasele și contradictoriile păreri ale specialiștilor, ar trebui să știm cel puțin forma în care a fost preluat acest *Letopiseț* de către cronicarul cantacuzinilor sau de cel imediat anterior.

Ne vom opri mai întîi, deci, asupra *Cronicii lui Matei Basarab,* alcătuită — așa cum s-a spus — din trei fragmente[5]. Prima parte — care se întinde între octombrie 1629 - noiembrie 1633 — se remarcă prin bogăția și exactitatea datelor, a numirilor de boieri și de locuri geografice (*Let. cant.,* ed. cr., p. 95_{15}—106_{4}). La redactare — în primii ani ai domniei lui Matei Basarab — se folosesc însemnări contemporane cu evenimentele, dar pentru a face nu o cronică boierească, ci un prolog la o cronică domnească. În cuprinsul ei, Matei aga nu este unul dintre mulții boieri pămînteni amintiți, ci conducătorul lor în lupta împotriva partidei grecești, descendent dintr-o familie domnească, de aceea sprijinit atît de „țară", cît și de divinitate. El, „care se trăgea din neamul băsărăbesc" (*Let. cant.,* p. 95_{16-17}) este apărător „pentru această săracă de țară", ce „o au spart domnii

streini cu grecii țarigrădeni“ și venirea lui în scaun este dorită pentru „că de la dînsul vor avea săracii pace și odihnă“ (*Let. cant.*, p. 98_{20}—99_{3}). După canonul obișnuit în cronicile de curte [6], voievodul care le poruncește, departe de a se fi luptat pentru domnie, nici măcar nu o dorește : „boiarii și roșii și toată țara... au rugat toți pre Dumnezeu și au luat pre Matei aga *cu sila* (subl. n.), neajuns la casa lui, de l-au dus la Mehmet Abaza pașa, la cetatea din Necopol. Și dupre ce s-au împreunat Matei aga cu dînsul, numaidecît l-au îmbrăcat cu caftan. Și de acolo i s-au înălțat numele de domnie“ (*Let. cant.*, p. 100_{13}—101_{2}). Voinței colective a locuitorilor i se adaugă, tot după cunoscutul tipic, sprijinul divinității : „Fiind mila lui Dumnezeu pre capul lui Matei vodă și a țării, numaidecît au poruncit împăratul ca să fie Matei vodă domn Țării Rumnești“. (*Let. cant.*, p. 105_{2-4}).

Deci, departe de a fi o cronică boierească, această parte este o reconsiderare — din punctul de vedere al domnitorului — a evenimentelor care l-au dus la dobîndirea scaunului.

Partea a doua a *Cronicii lui Matei Basarab* (*Let. cant.*, p. 106_{5}—112_{11}), ce cuprinde intervalul dintre noiembrie 1633 și mai 1653 [7], nu a fost scrisă paralel cu întîmplările povestite, ci îndată după victoria de la Finta. Cronica poruncită de voievod în primii săi ani de domnie se oprise (de ce ?) la 6 noiembrie 1633, după întoarcerea din războiul de la Cameniță. În 1653, după victoria de la Finta (17 mai), cineva, probabil la porunca voievodului, descrie amănunțit bătălia și glorifică pe cîștigătorul ei. Pentru a lega această povestire de cronica anterioară, de la al cărei sfîrșit trecuseră aproape 20 de ani, relatează din memorie și cu ajutorul unor însemnări sumare, principalele evenimente ce se produseseră, grupîndu-le nu cronologic — cum se făcuse în prima parte — ci tematic : ctitoriile, războaiele cu Vasile vodă, încercările turcilor de a-l mazili pe domnitorul muntean. Între 6 noiembrie 1633 (*Let. cant.*, p. 106_{4}) și 1653 (*Let. cant.*, p. 108_{7}) nu mai este amintită nici o dată exactă înafară de cea a înnoirii cetății din Tîrgoviște — 1645 (ar putea fi un semn că acolo se scria cronica). Avem în față o narațiune cu un singur erou principal : domnitorul, și se înregistrează numai ceea ce este considerat esențial în legătură cu acțiunile lui. Respectul penru noțiunea de

Scanned with OKEN Scanner

domn merge atît de departe, încît Gheorghe Ștefan, boierul moldovean ce se ridică împotriva lui Vasile vodă și se aliază cu Matei vodă, este numit totuși : „Iuda care a vîndut pre domnu-său“ (*Let. cant.*, p. 109_6). [7]

În descrierea înfruntării de la Finta se urmărește fiecare mișcare a oștilor, cu detalii ce dovedesc un participant. Întîmplător, amănuntele acestei bătălii — care se vede că-i va fi impresionat mult pe contemporani — se păstrează în încă două surse diferite : a) cîntecele ungurești făcute fie de soldații lui Rákóczi, participanți la bătălie, fie după relatările lor [8] și b) capitolul respectiv din *Letopisețul* lui Miron Costin. Datele coincid — pînă și cuvîntul lui Matei vodă către ostașii săi —, interpretarea lor diferă însă cu totul. Din cîntecele ungurești se înțelege că bătălia a fost cîștigată datorită vitejiei soldaților trimiși de Rákóczi. Miron Costin are însă altă părere : „Eu, ce iaste partea mea, toată izbînda aceasta a lui Matei vodă la Hinta (alegînd deosebi voia și orînduiala lui Dumnedzău, numai pre socoteala omenească grăind) ieste den nebunia lui Timuș întîiu și den bărbăția și a lui Matei vodă al doilea. Însă din nebunia lui Timuș, cu cîtva mai mult...“ [9]

Față de aceste două puncte de vedere atît de deosebite între ele, cronicarul muntean aduce un al treilea : domnitorul învinge pentru că prezența divină susține vitejia ostașilor lui (*Let. cant.*, p. 110_{11-12}, 113_3). Dezlănțuirea unei furtuni în momentul hotărîtor al luptei (amănunt relatat și de Miron Costin și de cîntecele ungurești, dar fără a i se atribui o semnificație deosebită) apare ca intervenția directă a unor forțe supranaturale în ajutorarea lui Matei voievod [10]. Evident, o asemenea interpretare a istoriei este specifică istoriografiei medievale (din cronicile noastre poate fi citat exemplul bine cunoscut al războaielor lui Ștefan cel Mare). Dar în istoriografia munteană o întîlnim pentru prima dată într-o formulare atît de explicită abia în *Cronica lui Matei Basarab*.

Expresii similare găsim în alte două scrieri anterioare, alcătuite însă de oameni ai bisericii. Așa cum vom încerca să demonstrăm mai departe, aceste scrieri au fost introduse în *Letopisețul* de curte al Țării Românești, tocmai într-o perioadă apropiată de a redactării părții a doua a cronicii lui Matei Basarab. Este vorba de *Istoria*

lui Matei al Mirelor (în partea despre Radu Șerban) și de *Viața lui Nifon* (în partea referitoare la acțiunile lui Neagoe Basarab).

Putem spune, deci, că primele două părți ale *Cronicii lui Matei Basarab* au cîteva trăsături de bază comune:

— domnul este personajul central;

— se vorbește numai despre acele evenimente — externe și interne — care au legătură cu persoana domnitorului;

— cel care se ridică împotriva domnitorului său este „Iuda";

— domnitorul, coborîtor din familia domnească, este sprijinit de „țară" și de divinitate;

— ca stil, remarcăm sobrietatea exprimării, fraza scurtă, desfășurîndu-se abrupt, fără figuri de stil, lipsa comentariilor personale, reținerea esențialului, cu rare reproduceri de amănunte (cuvintele lui Matei vodă către oaste, episodul cu furtuna miraculoasă).

Îndată după relatarea întoarcerii la Tîrgoviște, în urma victorie de la Finta (*Let. cant.*, p. 112_{11})[11], mentalitatea și stilul cronicarului se schimbă în chip evident. Amănuntele în datare încetează din nou. Apar neobișnuit de multe știri despre luptele dintre Gheorghe Șerban și Vasile Vodă, despre Timuș și asediul cetății Suceava, despre Rákóczi, craiul Ardealului, știri ce nu privesc pe domnitorul Țării Românești, ceea ce nu se mai întîmplase în vreuna din cronicile anterioare. Matei vodă nu mai este domnitorul atotputernic, ci un biet bătrîn bolnav, hăituit de proprii săi ostași. Abundă comentariile personale, invectivele și probozelile, precum și apelul repetat la comparații cu elemente biblice. Frazele sînt largi, cu întoarceri și exclamări, cu repetiții și felurite figuri de stil. Apar inexactități în datare (s-a remarcat că moartea doamnei Elina a fost trecută în august 1654, în loc de 1653).

Gheorghe Ștefan nu mai este „Iuda", ci un domn urmărit cu interes și simpatie, cum se întîmplă și cu Rákóczi. Putem presupune că în vremea lui Constantin Șerban — a cărui alianță strînsă cu cei doi voievozi amintiți mai sus este binecunoscută — cineva din anturajul domnitorului — deși spune despre acesta că „se uita cu ochii ca un dobitoc" (ceea ce se pare a nu fi fost, pe vremea aceea, totuși, o insultă) — a scris o istorie-pam-

Scanned with OKEN Scanner

flet a răscoalei seimenilor [12]. Și, ca să o lege de *Cronica lui Matei Basarab*, a scris și o parte de completare a acesteia. Nu mai ține minte zilele și anii dar are amintiri epice exacte. O singură dată corectă menționează cronicarul pentru această perioadă, aceea a morții voievodului Matei : 9 aprilie 1654.

Se pune întrebarea cînd s-au adăugat cronicile mai vechi la *Cronica* lui Matei Basarab ?

Partea a II-a [13] a acesteia a fost redactată după victoria de la Finta, din 17 mai 1653 ; Matei Basarab a murit la 19 aprilie 1654. Într-un interval mai mic de un an — în care domnitorul a fost chinuit atît de rana de la picior, cît și de răscoala seimenilor — este puțin probabil să-și mai fi găsit răgaz și puteri pentru o astfel de inițiativă.

Înclinăm a crede, mai curînd, că în primii ani ai domniei — cînd a poruncit să fie scrisă prima parte a cronicii sale de curte — să o fi legat, conform unei tradiții deja constituite, de cronicile mai vechi.

Exista probabil o compilație anterioară, căreia i se adaugă abia acum știrile de la Mihai Viteazul. O importanță deosebită pentru noi o are modul cum a fost preluată *Istoria* lui Matei al Mirelor [14], pentru că — fiind posibilă compararea cu textul original — înțelegem mentalitatea compilatorului. Convingerea noastră este că forma preluată inițial din Matei al Mirelor este apropiată — dacă nu chiar identică — cu cea din textul de bază al ediției critice. Manuscrisele care au adăugiri nu se constituie într-o tradiție unitară : nu sînt nici măcar două manuscrise, în afară de copiile fidele ale unora dintre ele, care să fi preluat aceleași fragmente. Dimpotrivă, este clar că fiecare copist s-a adresat unui text care circula independent (foarte probabil o traducere în română, pentru că unul și același fragment are aceeași exprimare — cu variațiile inerente — în toate manuscrisele ce l-au preluat), din care a adăugat la textul din *Letopisețul* amănunte ce i se păreau interesante, fără ca doi copiști să coincidă integral la nivelul *unităților epice*.

Așadar, un compilator a recurs la *Istoria* în versuri a lui Matei al Mirelor [15], utilizată se pare într-o traducere manuscrisă în proză, și a transformat-o după principii foarte clare : sînt eliminate discursurile (cu valoare

retorică, nu de document istoric), sînt eliminate ştirile ce nu priveau direct pe domnul Ţării Româneşti, ca şi comentariile personale ale autorului. Compilatorul are conştiinţa că face o cronică de curte, unde — ca şi în *Cronica lui Matei Basarab* — personajul principal este domnitorul [16], care trebuie respectat, chiar dacă a greşit. Găsim aici aceeaşi atitudine (paradoxală din punctul nostru de vedere) de condamnare a unei acţiuni împotriva voievodului, deşi mobilurile acţiunii sînt agreate de cronicar (*Let. cant.*, p. 89—90), ca şi în cazul definirii lui Gheorghe Ştefan drept „Iuda, care şi-a vîndut pre domnul său".

Pentru a evita o astfel de condamnare, în *Cronica* scrisă la curtea lui Matei Basarab, prima parte devine un prolog care justifică răscoala condusă de el, pe vremea cînd era *boier*, împotriva unui *domnitor*, aşa încît să nu apară ca „Iuda", ci ca exponent al voinţei „ţării" şi al dreptăţii divine.

Deci nota dominantă a *Cronicii lui Matei Basarab* impune şi modalitatea de rezumare a *Istoriei* lui Matei al Mirelor. În schimb, sub influenţa acesteia din urmă şi, după cum vom vedea, şi a *Vieţii lui Nifon*, este modificată uneori schema tradiţională a cronicii de curte. Astfel în partea a II-a a acesteia sînt „reproduse" discursurile domnitorului [17], ceea ce nu se întîmplase în nici una din cronicile anterioare. Cum şi alte izvoare contemporane menţionează aceste „cuvîntări", atribuindu-le cam acelaşi cuprins, înseamnă că ne aflăm în faţa unor fapte reale, nu a unor invenţii retorice. Probabil asemenea scurte cuvinte de îmbărbătare intrau în obiceiul locului. Cronicarii anteriori nu consideraseră însă necesar să le menţioneze. Se face, deci, acum o mutaţie în transmiterea unei anumite structuri mentale.

Acelaşi sentiment al necesităţii unei povestiri lineare, echilibrate şi fără înflorituri (caracteristice pentru letopiseţul de curte), sentiment care a dominat selecţia din Matei al Mirelor, îl face pe compilator să preia *Istoria lui Mihai Viteazul* [18] după textul de cronică internă şi să apeleze la poemul lui Stavrinos — devenit carte populară grecească [19] — numai în partea finală, unde ştirile lipseau.

Scanned with OKEN Scanner

Modul de rezumare al „plîngerii“ din final este elocvent pentru ilustrarea sobrietății în alegerea anumitor pasaje, înlăturîndu-se tot ceea ce era declamator și patetic.

Preluarea *Istoriei* lui Matei al Mirelor, ca și a fragmentului din poema lui Stavrinos, se supune unui spirit cronicăresc bine determinat, continuînd o tradiție mai veche.

Putem defini această tradiție în perioada ei de cristalizare prin compararea a două texte referitoare la aceiași ani : *Viața lui Nifon* — de Gavril, protul mînăstirilor athonite — și *Analele* slavone interne [20].

Gavril Protul aparține unei mentalități culturale diferite de a cronicarului român și — în același timp — compune într-un gen cu reguli bine cunoscute : viețile de sfinți povesteau, într-o ordine dată, întîmplări menite să ilustreze atît puterea supranaturală a personajului, cît și acțiunile de slăvire a lui, după moarte. Datorită numeroaselor relatări de acțiuni istorice mirene, *Viața sfîntului Nifon* diferă însă de tradiționalele hagiografii și a putut fi intercalată la un moment dat în letopisețul țării. În orice caz, se știe cu certitudine că redactarea ei este contemporană numai cu ultimele evenimente relatate și că pentru anii anteriori au fost folosite de Gavril, care era un străin, informații date de oamenii țării. Tot de la astfel de informații — dacă n-a avut la îndemînă însemnări contemporane cu evenimentele — a pornit și autorul *Analelor*. El însă nu scrie viața unui sfînt, — despre a cărui trecere prin Țara Românească nici măcar nu amintește, deși în cealaltă operă prezența lui apărea ca mobilul principal al acțiunilor — ci face un letopiseț în care personajul principal este domnitorul.

Gavril Protul și autorul *Analelor*, relatînd evenimentele aceleiași perioade, fac o selecție atît de diferită (nu mai vorbim de totala diferență de stiluri) încît, dacă numele personajelor și al cîtorva locuri nu ar fi comune, am putea bănui că se referă fiecare la alte domnii.

Cronicarul acelor vremuri are credința că trebuie să scrie numai despre voievod și doar în legătură cu voievodul despre alte evenimente : sînt amintite astfel pe scurt cîteva întîmplări, considerate importante, și anume : cum a ajuns domn, cine l-a sprijinit, cu cine a

Scanned with OKEN Scanner

avut războaie, ce boieri a omorît, ce mînăstiri a ridicat. Totul este încadrat într-o cronologie de relații, nu de raportare strictă la o dată calendaristică [21]. Nu-l interesează starea economică a țării (asemnea știri apar abia din domnia lui Petru, feciorul Chiajnei), evenimentele din țările vecine sau luptele altor popoare cu turcii.

Asemănarea dintre această mentalitate și cea dominantă în primele două părți ale *Cronicii lui Matei Basarab* (unde dispare însă vagul cronologizării [22]), este evidentă.

Alcătuitorii de cronici care în culegerile lor introduceau textul din *Anale*, nu *Viața lui Nifon* [23], păstrau încă această definiție nescrisă a unui *Letopiseț* oficial, ale cărui trăsături esențiale rămîn în linii generale aceleași, de la alcătuirea primei compilații, pînă la *Cronica* scrisă în vremea lui Matei Basarab, trăsături evidente și în preluarea fragmentului din poema lui Stavrinos și a *Istoriei* lui Matei al Mirelor.

O primă abatere de la ordinea interioară „clasică" a fost introducerea *Vieții lui Nifon*. Modul de preluare al acesteia se face după alte principii decît cele care au acționat față de Stavrinos și Matei al Mirelor. Deși din textul integral al *Vieții* sînt eliminate începutul și sfîrșitul, care nu priveau istoria Țării Românești, totuși nu se fac prescurtări în textul rămas : sînt lăsate comentariile religioase, considerațiile critice la adresa domnitorilor, știrile detaliate despre mînăstiri, despre minuni, cuvîntările pline de figuri retorice etc. O astfel de preluare corespunde altei mentalități decît cea din partea întîi a *Cronicii lui Matei Basarab*, mai apropiată de partea a treia, scrisă după moartea voievodului.

În același timp, în partea a II-a a cronicii lui Matei Basarab se simte înrîurirea *Vieții lui Nifon*, din care par a fi luate : modalitatea de preamărire a domnitorului pentru ctitoriile bisericii, menționarea explicită a intervenției divine în favoarea voievodului, reproducerea unui discurs, pentru prima dată într-o cronică internă muntenească [24]. S-ar putea deci ca într-o vreme apropiată de a redactării părții a II-a, unii copiști să fi introdus în *Letopiseț*, *Viața lui Nifon*, în locul textului din *Anale*, în timp ce alții au continuat să transcrie vechiul text [25].

Scanned with OKEN Scanner

Așadar, încă din a doua parte a Cronicii lui *Matei Basarab* și încă mai clar din partea a III-a, legată de *Cronica despre răscoala seimenilor*, surprindem momentul de discontinuitate creat de apariția unei noi mentalități care ajunge cu timpul a fi substanțial diferită de cea veche. Sînt date adesea știri despre țările vecine, uneori fără a se menționa vreo legătură cu domnitorul muntean (suirea pe tron a lui Gheorghe Ștefan, expediția lui Rákóczi în Polonia, moartea lui Timuș, soarta lui Vasile Lupu și a doamnei sale etc., etc.). Apar tot mai frecvente relatări despre războaiele cu turcii, notîndu-se cu o satisfacție abia ascunsă înfrîngerile lor : „au dat Dumnezeu de au biruit creștinii". Domnitorul nu mai este personajul central ; de cele mai multe ori rămîne numai în umbra boierilor sau ostașilor săi. Nu se mai reține o anumită categorie din faptele voievodului, ci o mulțime diversă, selecționată astfel încît să se sublinieze importanța și dreptatea unei anumite familii boierești. Comentariul personal dublează permanent expunerea evenimentelor. Predomină nota de pamflet, cu referiri la texte religioase [26]. Se adaugă o grijă continuă pentru notarea datelor calendaristice.

Pentru acest cronicar, frumosul sobru, făcut din linii simple, de tipul casei lui Udrișe Năsturel de la Herăști, nu mai era frumos ; asistăm la momentul de ruptură între două mentalități [27] cu numeroase implicații în planul exprimării literare.

Noua modalitate de a scrie *Letopisețul* începînd din domnia lui Constantin Șerban este caracteristică și pentru copiștii care, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și mai ales în secolul al XVIII-lea, fac numeroase adăugiri la textul pe care îl reproduc, cu atît mai numeroase cu cît depărtarea în timp este mai mare.

Ne vom referi în continuare la ansamblul acestor adăugiri, privite ca expresia mentalității „intelectualității" epocii, nu la locul, timpul și persoana care a făcut-o pe fiecare în parte.

Intervențiile în textul primei părți a *Letopisețului* cantacuzinesc, adică pînă la domnia lui Matei Basarab, țin

să aducă mai multe ştiri despre domnitorul din Ţara Românească (vechea selecţie, al cărei principiu de bază nu mai funcţiona, pare acum săracă, insuficientă). Sînt date apoi mai multe amănunte despre ţările vecine, unele culese la întîmplare, cele mai multe, însă, referitoare la turci. Este vorba de luptele din secolul al XIV-lea şi al XV-lea, cînd înaintarea lor în Balcani nu mai putea fi stăvilită şi cînd fiecare victorie era însoţită de jafuri şi uciderii fără milă. Cei care culegeau din izvoare străine [28] şi introduceau în textul copiat asemenea istorisiri trăiau în vremea cînd asedierea Vienei eşuase iar în lupta de la Carlowitz turcii fuseseră înfrînţi, lucruri notate în ultimele pagini ale aceluiaşi *Letopiseţ*. Exista deci în mentalitatea epocii, fără a fi formulată explicit o *Istorie a creşterii şi descreşterii Imperiului Otoman*.

Despre vremea de după Matei Basarab, adăugirile sînt dictate mai ales de un accentuat spirit polemic şi — de ce nu am spune-o — de o evidentă plăcere de a bîrfi. Copiştii nu se străduiesc să adune amănunte în plus despre un personaj pozitiv — în afara unor rare excepţii —, culeg în schimb cu pasiune amănunte denigratoare despre cei huliţi.

Izvoarele acestor adăugiri sînt diverse, dar — lucru semnificativ — cele mai multe circulau pe teritoriul Ţării Româneşti încă de mult, într-o limbă străină sau în traducere [29]. Ele serviseră deja ca sursă unor scrieri ce aveau alte reguli de compunere decît *Letopiseţul*. Dar chiar cînd sînt utilizate în paginile acestui *Letopiseţ*, cronicarul anterior primei jumătăţi a sec. al XVII-lea face o selecţie, în timp ce copistul din sec. al XVIII-lea face o cu totul altă selecţie. Acesta din urmă, fără a sesiza că înaintaşul său reţinuse datele conform unei scheme precise de compoziţie, intervine în textul vechi şi-l completează cu ceea ce părea interesant şi necesar a fi cunoscut pentru contemporanii săi.

Astfel de scrieri cu o circulaţie veche sînt *Cronica bulgară din secolul al XV-lea*, *Cronica sîrbească* şi un *Cronograf pe scurt*, a căror aşezare laolaltă în ms. descoperit de I. Bogdan aparţinea probabil unei tradiţii [30].

Apar şi reflexe ale unor surse noi, neutilizate anterior. Este vorba — se pare — de unele scrieri despre turci (în 1673 se tradusese — nu se ştie după ce izvor —

o *Istorie a împăraților otomani*[31]) și — în mod cert — de cronici ungurești, dintre care o circulație deosebită au avut-o cărțile lui Gaspar Heltai, apărute la Cluj, în anii 1574 și 1575[32]. Remarcăm că, spre deosebire de Miron Costin sau Constantin Cantacuzino, copiștii mărunți se îndreaptă nu spre cronicile ungurești scrise în limba latină, ci spre cronicile în maghiară care transcriau povestiri cu o circulație anterioară orală sau așa-numite „legende de cancelarie".

Au fost descoperite fragmete cu traducerea românească manuscrisă a cronicii lui Heltai, copiate — se pare — în sec. al XVIII-lea. Probabil însă că ea a fost cunoscută mai demult, din a II-a jumătate a secolului al XVII-lea[33], pe vremea cînd legătura Constantin Șerban — Gheorghe Ștefan — Gheorghe Rákóczi II era atît de strînsă[34].

O altă sursă de informații, cea mai des utilizată, sînt „izvoarele interne" : pisanii, documente, legende de cancelarie[35], cronici scrise în afara curții domnești, tradiții orale[36]. Toate acestea, cunoscute de mult, unele chiar de pe timpul redactării diverselor părți de *Letopiseț*, capătă acum o altă valoare și sînt introduse, parțial sau în întregime, în text, fără a se observa diferența de stil și de principii.

Istoriile vechi scrise pe teritoriul Valahiei[37], despre sau pentru un domnitor de aici : *Viața lui Nifon*, poemul lui Stavrinos, *Istoria* lui Matei al Mirelor, sînt incluse încă de la mijlocul sec. al XVII-lea în trupul cronicii de curte. Ulterior copiștii revin la ele și utilizează amănuntele lăsate intenționat la o parte de înaintașii lor.

Se face apel la o serie de cronici interne de după domnia lui Matei Basarab : *Istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu* scrisă de Radu Greceanu[38], *Mărturiile comisului Ișioc*[39], uneori chiar cronica partidei adverse a Bălenilor[40].

Probabil au mai existat și alte scrieri istorice, pierdute astăzi, la care s-a apelat[41].

Toate aceste adăugiri fac dintr-un text cu cel mult două sau trei variante de bază, așa cum trebuie să fi arătat *Letopisețul cantacuzinesc* la sfîrșitul sec. al XVII-lea, cînd i se scria ultima parte, un adevărat hățiș în care cu greu se mai poate găsi drumul adevărat.

Scanned with OKEN Scanner

Dar din modul cum copiștii, oameni de carte mărunți, fără o personalitate pregnantă, exprimînd nu un punct de vedere original ci gîndirea medie a epocii lor, aleg una sau alta dintre informațiile ce le au în față, putem desluși apariția unei noi atitudini în scrierea istoriei, diferită de cea care se petrecuse la mijlocul secolului al XVII-lea.

În secolul al XVIII-lea se nasc două modalități de compunere în istoriografie, evidente uneori la unul și același compilator care interpolează pasaje noi în *Letopisețul cantacuzinesc*.

Una dintre aceste modalități ar putea fi definită cu o expresie a însuși purtătorului ei : „precum la hrisoave se vede scris". Pentru copist, textul cronicii devine insuficient ; el face apel la ceea ce am numi astăzi „izvoare de prima mînă" : acte (hrisoave) și pisanii, contemporane cu evenimentele [42].

Să nu uităm că cronicarii secolului anterior și cei încă mai îndepărtați în timp avuseseră la îndemînă un număr mai mare de asemenea izvoare, pierdute cu trecerea timpului, dar nici unul nu simțise nevoia unor „cercetări de arhivă" pentru a controla spusele înaintașilor săi sau — cel puțin — pe ale sale. Nu numai că nu introduceau date exacte din hrisoave în cronică, dar, în sec. al XVI-lea, introduceau în hrisoave un domnitor de legendă, Radu Negru, înlocuind treptat (prin contundarea mai multor domnitori reali) un adevăr istoric, cu unul de mit [43]. Aici nu absența sau prezența știrilor precise a avut rolul hotărîtor, ci posibilitatea de a le ignora sau de a le utiliza. Evident, această predispoziție a cronicarului era determinată de un lung șir de factori a căror studiere nu intră în limitele acestui capitol.

Înclinarea spre știrile exacte din punct de vedere istoric apare pe încetul la copiștii din sec. al XVIII-lea, copiști care transcriseseră uneori colecțiile de documente, „Codicele", foarte la modă în acel secol. Spiritul științific, „exact", nu mai era acum definitoriu doar pentru unele personalități ca stolnicul Constantin Cantacuzino sau Miron Costin. Această nouă mentalitate se transformase pe încetul într-o caracteristică a epocii. Înțelegem deci că istoriografia științifică, apărută mai ales în sec. al XIX-lea (vorbim de Valahia), s-a născut nu numai prin contactul cu civilizația „modernă" a Apusului, ci și

Scanned with OKEN Scanner

ca răspuns al unei cereri venite din interior. Spiritul critic al lui Bălcescu avea și mărunți dar multipli înaintași autohtoni.

O altă modalitate de compunere în istoriografie este opusă celei prezentate anterior (deși le găsim uneori pe amîndouă în rîndurile scrise de unul și același individ). În timp ce tendința de precizare și îmbogățire a datelor și informațiilor duce la transformarea istoriografiei vechi în istorie ca știință, cealaltă tendință dezvoltă ceea ce era artă în vechile cronici, apropiindu-le de literatura beletristică. Acesta este impulsul spre adaosul de informație prin pitorescul narativ, prin sugerarea unor trăsături ale personajelor, care — indiferent de adevărul sau falsitatea istorică — dau culoare și sevă povestirii. Cele mai multe *unități epice* scrise dintru început sau adăugate ulterior la imboldul acestui demon al „poveștii" — cînd este vorba de evenimente îndepărtate în timp — sau al pamfletului — pentru timpurile mai apropiate de copist — sînt unități ce poartă în sine posibilitatea unei existențe independente, viabile în afara ansamblului, literare nu prin realizarea artistică ci prin duhul interior care a dictat selectarea lor dintr-o mulțime continuă de evenimente sau de informații posibile [44]. Acestea ar trebui adunate într-o antologie și puse în circulație ca atare. S-ar vedea că distanța între ele și *O seamă de cuvinte* nu este așa de mare cum s-a pretins pînă acum. S-ar constata de asemenea legătura lor organică cu celelalte domenii ale culturii românești vechi : cronografele, cărțile populare, scrierile religioase și folclorul în partea sa de povestiri cu pretext istoric.

Preferința pentru asimetric, pentru amplificarea diformă a liniilor laterale, pentru amănunt în descreirea cruzimilor, ca și evidenta plăcere cu care sînt scormonite ascunzișurile necurate ale unor întîmplări cunoscute îndeobște sub o altă înfățișare, stau mărturie că înclinarea spre baroc se născuse dintr-o îndelungă și obscură evoluție internă [45].

Letopisețul cantacuzinesc, scriere colectivă, pe care nici un cronicar cu renume nu a modelat-o după chipul personalității sale [46], a fost simțită în decursul vremii ca o structură deschisă oricărei intervenții, într-o lume de

cărturari mărunți, stînd puternic sub semnul mentalității folclorice a anonimatului și a colaborării nestînjenite cu autorul anterior. Acest *Letopiseț* se apropie prin modalitatea sa de transmitere mai curînd de regimul specific pentru *Chansons de geste*, cu nenumărate și inclasificabile ramificații, decît de transmiterea exactă a unui text istoriografic sau religios [47].

NOTE

1 Vezi bibliografia citată la n. *15* a cap. *Primii cronicari...* și la n. *25* a cap. *Legende...*; Aurora Ilieș, Ioachim Crăciun, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, București, 1963; I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopisețului cantacuzinesc*, „Mitropolia Olteniei", XIII, 1961, p. 498—594; V. Cândea, *Letopisețul Țării Românești (1292—1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, „Studii", nr. 4, 1970, p. 673—692. În problema filiației manuscriselor am consultat și cercetările lui Sorin Niță citate în articolul său *Introducerea unei distanțe pe arborele transmisiei textelor*, „Informatica și modele matematice în științele sociale", nr. 1, 1973, p. 79—93. Vezi și A. Pippidi, **Pornind de la o carte nouă...** „Anuar Inst. Xenopol", 1988, p. 432 și u.

2 Metoda oferită de cei care utilizează numai aceste variații este adecvată unei concepții despre copiere proprie unui climat cultural diferit sau unor scrieri cu alt profil.

3 Bibliografia de la nota 1; I. C. Chițimia, *Unele considerații în legătură cu originalul cronicii lui Mihai Viteazul*, „Romanoslavica", VI, 1962, p. 27—38; Dan Simonescu, *Le chroniqueur Mathieu de Myre et une traduction ignorée de son Histoire*, RESEE, IV, 1966, nr. 1—2, p. 81—114; D. Zamfirescu, *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, p. 184—213; același autor, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, 1981, p. 383—450; *Cronicari munteni*, Texte selectate, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, 1970.

4 Am ales 84 de astfel de *unități epice*, a căror prezență am urmărit-o în toate manuscrisele (cu excepția celor de la Iași); ele pot avea de la două la șapte variante. Vezi RITL, XXV, 1976, nr. 1, p. 51—63.

Pentru situații similare în transmiterea altor cronici, vezi Liviu Onu, *Critica textuală...*; Zamfira Mihail și Paul Mihail,

Nota editorilor la *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca*, București, 1980.

5 N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, București, 1945, p. 235—236.

6 *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, Cluj-Napoca, sub tipar.

7 Remarcăm disproporția dintre cele 3 pagini necesare aici descrierii evenimentelor din 19 ani (p. 106_5—108_{17}) și cele 10 pagini ale primei părți, referitoare la numai 4 ani (p. 95_{15}—106_4).

8 A. Veress, *Cîntece istorice vechi ungurești despre români*, „Analele Academiei Române", s. III, secț. lit., tom. III, 1925, p. 24—29.

9 Miron Costin, *Opere*, 1958, /București/, p. 152_{11-16}.

10 *Let. cant.*, p. 111_4—112_2.

11 Vezi deosebirile de delimitare în bibliografia citată anterior.

12 Pentru caracterizarea acestor cronici din alte puncte de vedere, vezi Dan Horia Mazilu, *Cronicari munteni*, București, 1978; Mircea Anghelescu, *Scriitori și curente*, București, 1982.

13 Ne referim la primele două părți; partea a III-a aparține — după cum am văzut — altei vremi.

14 Pentru raporturile între *Letopisețul cantacuzinesc* și Matei al Mirelor, vezi bibliografia și noi puncte de vedere în: Dan Simonescu, *op. cit.*,; Dan Zamfirescu, *op. cit.*, p. 184—204 și recenzia de I. C. Chițimia, RITL, XVIII, 1968, nr. 4, p. 691—695; *Literatura română veche (1402—1647)*, 2 vol, ed. îngrijită și introducere de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, București, 1971. M. Berza, *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, București, 1985, p. 230. ș.u. Note și comentarii A. Pippidi.

15 *Istoria celor întîmplate în Țara Românească de la Șerban vodă pînă la Gavril vodă*, scrisă de Mitropolitul Matei al Mirelor în anii 1618—1619, a fost editată pentru prima dată la Veneția, în 1638, dar — după obiceiul vremii — a circulat probabil întîi în manuscris.

Pentru existența unei alte cronici pînă la 1618, atribuită lui Teodosie Rudeanu, vezi Damaschin Mioc, *„Letopisețul branco vinesc" și Mihai Viteazul* în vol, col. *Mihai Viteazul*, 1975; același autor, *Știri de istorie a românilor în „Letopisețul brancovicesc"*, „St. mat. ist. medie", IX, 1978, p. 133—142.

16 De aceea nu se vorbește nimic despre Gavril vodă în prima sa domnie — efemeră, neconfirmată de Poartă — dar se adaugă ceea ce, din auzite sau din însemnări, se știa în plus despre domnitori, cum este de exemplu consemnarea luptei de

la Teleajen, la care nu i se notează data exactă și se face confuzia între Preda și Stroe Buzescu, (*Let. cant.*, p. 86_{14-18}).

17 Matei vodă se adresează de două ori ostașilor săi în timpul luptei de la Finta. *Let. cant.*, p. 110_{11-16}, 111_{6-2}.

18 Bibliografie referitoare la această *Istorie* vezi în capitolul despre *Cronica lui Mihai Viteazul*; V. Cândea, *op. cit.*, la nota 1, presupune că în varianta cunoscută de Macarie Zaim la anii 1656—1658, *Istoria lui Mihai Viteazul* și *Cronica lui Matei Basarab* nu erau încă introduse, pentru că mitropolitul nu le reproduce. În traducere, Macarie spune că *Istoriile* sale sînt pe scurt, ceea ce ar putea însemna că nu a preluat texte integrale ci le-a rezumat pe cele mai lungi. Această bănuială este întărită și de faptul că scurta caracterizare făcută lui Mihai Viteazul și Matei Basarab pare a porni tocmai de la cronicile existente, folosindu-se uneori expresii similare.

19 Vasile Grecu, *Eine gar schöne Erzählung über Michael den Wojewoden ... Ein venezianer Volksbuch*, Berlin, 1960; *Literatura română veche...*, București, 1971.

20 Aceste Anale se păstrează doar în traducerea românească inclusă în *Letopisețul cantacuzinesc*. Timpul scrierii lor este controversat (N. Iorga, în *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*, București, 1901, p. 603—619, susține că nici nu au existat).

21 În general, nu se menționează anul în care a avut loc un eveniment, abia dacă se dă durata unei domnii; unitatea de timp este: „peste puțină vreme", „iar cînd au fost apoi", „într-a-ceea vreme", „atuncea", „dupre aceia". De vină nu este numai decît lipsa știrilor. Mai degrabă este vorba despre un mod de a înțelege scrierea istoriei, în întregime diferit de cel din prima parte a *Cronicii lui Matei Basarab*. Pentru cronicarul lui Radu de la Afumați, de exemplu, contează faptele în sine — și dintre acestea numai o anumită categorie — nu timpul exact al săvîrșirii lor.

Pentru o detailată comentare a unor modalități de datare similare vezi M. T. Clanchy, *From Memory to Written Record...*

22 Evoluția spre exactitatea datării se face treptat, lucru evident dacă urmărim *Letopisețul* în întregul lui. În *Cronica lui Mihai Viteazul* — și ea contemporană cu evenimentele — abia sînt menționate cîteva zile de săptămînă și lună, cărora nu li se alătură întotdeauna și anii, în timp ce în prima parte a *Cronicii lui Matei Basarab* asemenea datări abundă, iar la domnii următori se dă, de cele mai multe ori, pe lîngă an, lună, zi, și sărbătoarea bisericească respectivă.

23 În manuscrisele ce au păstrat fragmentul din *Anale* și nu au recurs la *Viața lui Nifon* există următoarea mențiune: „(Neagoe Vodă) alte multe bunătăți au făcut în lume, care sînt scrise mai pă largu la o carte ce o au făcut de toate jitiile lui și s-au dat să fie stătătoare la sfînta mitropolie" (*Let. cant.*, p. 205). Dacă acest text nu este o interpolare tîrzie, avem dovada clară că nu lipsa de știri a dictat forma *Analelor*, ci o anumită concepție despre cronică.

24 În varianta cunoscută de Macarie Zaim, patriarh al Antiohiei, care a stat în Țara Românească între noiembrie 1656 — octombrie 1658, nu era încă adăugată *Viața lui Nifon* (vezi Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 677, 688). Aceasta nu înseamnă însă că la acea dată nu existau și variante în care înlocuirea se făcuse. Macarie Zaim a folosit o traducere în grecește a *Letopisețului*, traducere datată diferit de cercetători: Virgil Cândea, *op. cit.* la nota 1, p. 675, 678, 679; S. Iosipescu, „Rev. ist." 1980, p. 1882; St. Andreescu, *Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei și Țării Românești* (II), „Rev. ist.", 1936, p. 125 ș.u. Pentru altă variantă grecească vezi I. Minea, *O versiune a cronicii lui Stoica Ludescu*, „Cercetări istorice", I, 1925, nr. 1, p. 2—7. Pentru traducerea în latină și germană vezi Johann Filstich, *Tentamen Historiae Vallachicae*, Studiu introductiv, ediția textului și note de Adolf Armbruster; traducere de Paul Constantinescu, București, 1979; ac. autor, *Rumänische Chroniken*, ed. A. Armbruster, București, 1984.

25 P. V. Năsturel, *Recherches sur les rédactions gréco-roumaines de la „Vie de Saint Nifon II..."*, RESEE, V, 1967, nr. 1—2, p. 77—87, ajunge la concluzia că *Viața lui Nifon* a fost tradusă în românește în timpul domniei lui Matei Basarab, poate chiar de Udriște Năsturel.

Considerații în legătură cu limba în care a fost redactată această hagiografie, la Tudor Teoteoi, *Ascalon — a mistaken toponym in the „Life of Niphon II"*, RESEE, XIX, 1981, nr. 3, p. 611—622.

Pentru datarea traducerii și identificarea traducătorului vezi Pompiliu Teodor, *Două manuscrise...*, „Anuar. Inst. ist. Cluj", V, 1962, p. 229—232; Dan Zamfirescu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, București, p. 361; Emil Turdeanu infirmă presupunerea că traducătorul ar fi fost Udriște Năsturel (*Etudes de litterature roumaine...* Leiden, 1985).

26 Să nu uităm că Stoica Ludescu citise cu mare atenție *Cuvintele* lui Ioan Gură de aur. (Vezi Liviu Onu, *Date noi cu privire la Stoica Ludescu*, LR, XXI, nr. 1, 1972, p. 17—26).

Scanned with OKEN Scanner

27 Pentru o transformare similară în artele plastice vezi Maria Ana Musicescu, *Etapes du langage pictural aux XVIe—XVIIe siècle...*, RESEE, X, 1972, nr. 2, p. 182—190.

28 Pentru traducerile din această perioadă vezi P. Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'historie universelle dans l'historiographie roumaine aux XVIIe et XVIIIe siècles*, RRH, 1971, nr. 2, p. 293—313 ; nr. 4, p. 705—728.

29 G. Mihăilă, Rsl XV ; *Contribuţii...*, p. 111, 114, 160—161 ; *Cultura...*, p. 380—404. Pentru izvoarele diverse folosite de Radu Popescu, vezi Dragoş Sebastian Neamţu, „Studia bibliologica", III („Supplementum philologicum"), 1969, p. 203—233 şi Dumitru Velciu, *Cronicarul Radu Popescu*, Bucureşti, 1987.

30 I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, „Archiv für slavische Philologie", XIII, 1901, p. 502—535, şi G. Mihăilă, *op. cit.* Au fost utilizate, după cum se ştie, de Mihail Moxa în completările la *Cronograful* tradus în 1620 ; i-au servit ca sursă de informaţie şi lui G. Brancovici, care în anul 1687 a scris în Ţara Românească *Cronica slovenilor*. Cele două cronici slave se pare a fi fost izvoarele celui care a alcătuit, cu mari lacune şi permanente erori de cronologizare, lista de domnitori de la întemeierea principatului la Radu cel Mare.

Copiştii care la sfîrşitul sec. al XVII-lea şi sec. al XVIII-lea revin asupra perioadei de început, reţin din aceleaşi surse alte informaţii, completîndu-le cu ştiri din *Cronografe*.

31 Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, RRH, IX, 1970, nr. 4, p. 677—699.

32 A. Veress, *op. cit.*, p. 8—18 ; Aurora Ilieş, *O veche traducere românească necunoscută a cronicii maghiare a lui Gaspar Heltai*, „Anuar. Inst. ist. arh., Cluj", XV, 1972, p. 429—433.

33 Aurora Ilieş, *op. cit.*

34 Ceva mai tîrziu, între 1672—1674 Miron Costin traduce în întregime *Istoria de crăiia ungurească, de cînd şi cum au căzut pe mîinile turcilor* de Toppeltin. (Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, RRH, 1970, nr. 4, p. 691).

35 P. P. Panaitescu, *Contribution à l'histoire de la littérature de chancellarie dans le sud-est de l'Europe*, RESEE, V, 1967, nr. 1—2, p. 21—39.

36 Pentru existenţa unor astfel de tradiţii în sudul Dunării vezi A. Balotă, *Radu voivode dans l'épique sud-slave*, RESEE, V, 1967, p. 202—208 ; pentru Transilvania, vezi A. Veress, *op. cit.*, p. 9—11.

Scanned with OKEN Scanner

37 Într-o mai mică măsură au fost folosite cronici moldovenești: Liviu Onu, *Critica textuală...* .

38 Ed. cr. îngrijită de Aurora Ilieș, București, 1967, p. 29—30. Pentru un alt manuscris cu interferențe vezi cap. *Un manuscris al Cronicii lui Radu Greceanu.*

39 Const. Grecescu, *Mărturiile comisului Ișloc.*, „Rev. ist. rom.", VIII, 1938, p. 87—94.

40 Vezi Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. cr. de Const. Grecescu, București, 1963, p. LI—LIV, LXXXIV CV, și *Let. cant.*, p. XXXIV—LVIII.

Din *Letopisețul Bălenilor* (sau dintr-o sursă comună cu a acestuia), sînt luate fie numai mici fragmente (ca celebrul amănunt al călugăririi lui Stroe Leurdeanu — v. *Let. cant.*, p. 162_{48-49}), fie părți întregi, pentru că Radu Popescu, exponent al noii mentalități istoriografice, completase vechiul *Letopiseț* al țării cu date adunate din surse diverse, scutindu-l pe copist de osteneala unei alegeri proprii. Vezi: *Let. cant. Variante*, ed. N. Simache, T. Cristescu, Buzău, 1942.

41 Unii copiști dau, la mulți ani după răscoala seimenilor și dorobanților, amănunte în plus despre acțiunile lui Hrizea (domn ales de ei „din mijlocul mărăcinilor"), ca și despre domeniile următoare (uciderea boierilor de Mihnea vodă, drumul lui Constantin postelnicul Cantacuzino la Brusa, lupta lui Constantin Șerban cu Ghica vodă la Iași etc.).

Pentru un model de evoluție diferit propus de Dan Zamfirescu, vezi *Studii și articole...* și *Contribuții...* .

42 Se alcătuiesc liste cronologice de domnitori, așa cum apar în diferite mărturii și sînt comparate critic între ele și cu textul *Letopisețului.* Copistul își manifestă direct nemulțumirea ce i-o trezește cronologizarea vagă și lipsa de amănunte sau de explicații. Desigur, astăzi găsim multe greșeli în asemenea încercări de exactitate. Ceea ce ne interesează nu sînt însă acestea, ci felul nou de a privi istoria.

Pentru transformări ale istoriografiei din alte țări europene vezi lucrarea citată a lui M. T. Clanchy; studiile semnate de Retto R. Bezzola și Hans Patze în culegerea *Literarisches Mäzenatentum* îngrijită de Joachim Bumke, Darmstadt, 1982.

Despre astfel de liste cronologice vezi Aurora Ilieș, *Autorul „Cronologici Tabelare"*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 351—357. Alăturarea *Letopisețului* de pisanii o face — de exemplu — *Jurnalul călătoriilor canonice ale... /lui/ Neofit I Cretanul*, traducere și prezentare de Mihai Caratașu,

Paul Cernovodeanu și Nicolae Stoicescu, în BOR, 1980, nr. 1—2, p. 243—315.

43 Pentru geneza lui „Radu Negru" în legătură cu *Let. cant.*, vezi bibliografia citată la *Cap. I*, n. 15.

44 Intervențiile făcute în manuscrise la sfîrșitul sec. al XVIII-lea — începutul sec. al XIX-lea, dezvăluie o nouă schimbare de mentalitate. Copiștii dobîndesc conștiința că istoria mirenilor și religia sînt două lucruri diferite, de aceea elimină aluziile prea frecvente la textele biblice și scurtează substanțial *Viața sfîntului patriarh Nifon*, păstrînd din ea doar informațiile despre Țara Românească. Uneori sînt eliminate știrile — prea abundente în ultima parte a *Letopisețului* — despre familia Cantacuzino, intuindu-se deosebirea dintre istoria unei familii și istoria țării. Antiteza creștin-diavol este transferată cîteodată pe un nou plan de valori și devine antiteza român-ungur. Demn de menționat este că autorii acestor transformări aparțin adesea mediului monahal. Ideile unui Naum Rîmniceanu își desăvîrșeau conturul în aerul epocii.

45 O prezentare amănunțită a substituirii *unităților epice* în diferite variante ale *Let. cant.* la sfîrșitul sec. al XVII-lea și în sec. al XVIII-lea ar evidenția o nouă mutație în transmiterea structurii caracteristice letopisețului intern.

46 Atunci cînd lucrul acesta s-a întîmplat, și-a schimbat profilul specific, devenind *Istoriile...* atribuite lui Radu Popescu.

47 Amintim că *Istoria* stolnicului C. Cantacuzino, păstrată în ms., s-a transmis cu un număr infim de variante, simțită fiind de copiști ca ceva străin lumii lor. Mai apropiată de *Letopisețul* muntean este soarta *Cronicii* lui Ureche asupra căreia intervențiile făcute în a II-a jumătate a sec. al XVII-lea au adus modificări comparabile cu cele descrise de noi.

Edificatoare este și unitatea variantelor din *Viața lui Nifon*, transmisă independent, ca viață de sfînt, în comparație cu labirintul de variante pe care îl are același text cînd transmiterea s-a făcut prin încadrarea în *Letopiseț* (o singură *unitate epică* poate avea aici pînă la 7 variații).

Scanned with OKEN Scanner

4 CAZURI PARTICULARE DE INTERFERENȚE

a „Cronica lui Mihai Viteazul".

Cercetarea *Letopisețului cantacuzinesc* a ridicat, după cum se știe, numeroase discuții, una din probleme fiind și aceea a cronicii despre Mihai Viteazul, mai ales în partea ei finală [1]. Se credea că variantele manuscrise ajunse pînă la noi trec cu vederea ultimul an al zbuciumatei domnii, ca și cum n-ar fi existat. Textul restabilit de ediția critică din 1960 [2] se oprește la relatarea bătăliei de la Mirăslău, prezentată în mod fals ca o victorie a lui Mihai. Cronicarul afirmă că armata voievodului s-a așezat apoi (conform altor variante „s-a bătut") în Cîmpia Turzii, unde domnitorul a și fost omorît.

Mai completă, varianta manuscrisă descoperită la mînăstirea Neamțu [3] amintește, înainte de bătălia de la Mirăslău, despre soarta soliei lui Stroe Buzescu la poloni. Bătălia de la Mirăslău este prezentată corect, ca o înfrîngere a lui Mihai, după care el se retrage la Făgăraș și Prejmer, unde primește vestea că trupele polone vin împotrivă-i. De aici (cu totul greșit, sărindu-se peste luptele purtate în Țara Românească, drumul la Praga și victoria de la Gorăslău), armatele sînt mutate direct în Cîmpia Turzii.

La cîțiva ani după descoperirea manuscrisului de la Neamțu *, se constată că și unul din exemplarele incluse în schema de manuscrise a ediției critice, și anume ms. r. **2.591** de la B.A.R. **, conține evenimente în plus referi-

---

* Acest manuscris va fi numit în continuare **N**.

** Acest manuscris va fi numit în continuare **U**. Ms. a fost copiat de Ioan Pavel (Grămăticul) și preotul Stanciu, probabil după Axinte Uricariul, așa cum s-ar înțelege din rîndurile care introduc *Mărturiile comisului Ișloc* (Vezi G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise*).

toare la domnia lui Mihai, precum și alte informații, prezente în **N**[4].

Alcătuitorii ediției critice nu menționează nicăieri acest lucru. Mai mult, în prefața ediției critice se afirmă că lipsesc din cronică evenimentele dintre Mirăslău și venirea lui Mihai în Cîmpia Turzii[5].

Bătălia de la Mirăslău este descrisă și de alte manuscrise. Cercetînd episodul final al domniei lui Mihai în manuscrisele păstrate la B.A.R. și Biblioteca Filialei Academiei din Cluj și incluse în tabloul celor folosite de ediția critică, am găsit și alte manuscrise care conțin informațiile suplimentare din **N** și **U**.

Menționăm în primul rînd că **U** („scris către jumătatea sec. al XVIII-lea") este reprodus întocmai de ms. r. **340** (BAR) copiat la 1782[6].

Un alt manuscris **3.444** (B.A.R.) datînd din „a doua jumătate a sec. al XVII-lea" (**B**) și ms. r. **1.321** (B.A.R.), copia sa fidelă, scrisă „pe la începutul sec. al XIX-lea" precum și ms. r. 80 * *(Cluj)* (=**B**) scris „pe la jumătatea sec. al XVIII-lea" conțin și ele datele amintite mai înainte[7].

Am comparat întreaga domnie a lui Mihai Viteazul așa cum este redată de **B**, atît cu **N**[8], cît și cu ediția critică[9]. **B** prezintă apropieri uneori de ediția critică, alteori de **N**, fără a se putea stabili o anume legătură de descendență[10].

Pentru studiul literaturii vechi este deosebit de importantă înțelegerea procesului care a produs numeroasele divergențe dintre primele copii.

În ce privește partea finală a domniei lui Mihai Viteazul, am introdus în comparație și **U**. Descrierea înfrîngerii de la Mirăslău, cu retragerea la Făgăraș și Prejmer este comună celor trei manuscrise : **N**, **U** și **B**, fără a fi identică în exprimare. Diferă de asemenea în mici detalii de informație, dar înregistrîndu-le nu putem descrifra precis relațiile existente între manuscrise[11].

După așezarea în Cîmpia Turzii, toate manuscrisele cunoscute au povestirea comună cu cea din partea respectivă a poemului lui Stavrinos[12], martor ocular al eveni-

---

* Descris în catalogul N. Comșa sub nr. 84.

mentelor descrise. Dar dacă *toate* copiile au părţi comune cu Stavrinos, aceste părţi comune nu sînt aceleaşi în toate. Impresia dată de lectura mai multor variante este că diferiţi oameni au folosit aceeaşi relatare, selectînd fiecare altfel fragmentele.

Alte schimbări. Remarcăm că în **B** *, titulatura voevozilor Ţării Româneşti, pe care ar fi purtat-o pentru prima dată Negru Vodă, este redată şi în forma veche, slavonă (cu greşeli !), nu numai în limba română, cum se întîmplă în alte manuscrise (între care şi **U**). Această formulă ar fi un indiciu că aici s-a păstrat una din formele vechi ale *Letopiseţului*.

În acelaşi timp însă, **N** are pentru partea ce cuprinde domniile de la Radu cel Mare la Neagoe Basarab forma scurtă, probabil cea mai veche, derivată din analele slavoneşti interne, în timp ce **U** şi **B** introduc *Viaţa lui Nifon de* Gavril Protul.

Menţionăm de asemenea că în partea referitoare la domniile imediat următoare lui Mihai Viteazul, **B, N** şi **U** au informaţii în plus faţă de celelalte manuscrise, informaţii luate din cronica lui Matei al Mirelor [13]. În nici unul din acestea (cu excepţia celor semnalate drept copii fidele) nu sînt luate exact aceleaşi episoade, cu exact aceeaşi exprimare. S-ar putea afirma că autorul informaţiilor suplimentare de la sfîrşitul domniei lui Mihai Viteazul nu este copistul, sau copiştii, care au adăugat ştiri din Matei al Mirelor.

Ultimul an al domniei lui Mihai Viteazul nu lipseşte din „Letopiseţul cantacuzinesc". În prefaţa ediţiei critice se afirmă : „Un element comun... e lacuna existentă în expunerea domniei lui Mihai Viteazul, între lupta de la Mirăslău şi venirea în Cîmpia Turdei" [14]. Dar chiar în aparatul critic al ediţiei este reprodus un fragment din ms. **1713** B.A.R. („începutul sec. al XIX-lea") care cuprinde tocmai aceste ştiri. Acelaşi fragment se regăseşte în ms. **269** B.A.R. („a doua jumătate a sec. al XVIII-lea") şi ms. **4649** B.A.R. („din anul 1764") [15]. În acest fragment [16] se spune că, îndată după întoarcerea din Moldova, Mihai este înfrînt într-o bătălie cu „boierii Ardealului",

* Evenimentele dinaintea domniei lui Mihai Viteazul lipsesc din ms. r. **80** (Cluj).

pentru că „ave oşti puţine". Locul acestei lupte ar fi fost „Luncile Braşovului". Dacă înlocuim în această relatare numele locului unde s-a produs înfrîngerea cu Mirăslău, după care a urmat într-adevăr şi o trecere prin luncile Braşovului, obţinem un adevăr istoric. După aceasta ne spune varianta **O**, Mihai trece în Ţara Românească, unde îşi aşază tabăra pe apa Teleajenului. Aici este înfrînt de Simion Movilă, venit cu ajutor polon, lucruri întocmai adevărate, ca şi drumul prin Ruşava (Orşova) „la împăratul nemţesc", unde, după multe intervenţii („au început a să ruga cu lacrimi"), obţine ajutor şi anume pe Basta, ca subordonat al său (în realitate Basta se afla deja în Ardeal). Urmează apoi o mare luptă cu „domnii ungureşti", al cărei rezultat este dezastruoasa lor înfrîngere. Aici cronica produce o mare încurcătură, pentru că afirmă că această luptă s-ar fi dat la Mirăslău, la 8 septombrie, 7 109 (nu 7 108, cum afirmă alte variante !). Atragem atenţia că 7 108 este anul exact al bătăliei pierdute de la Mirăslău (1600) ca şi ziua lunii : 8 septembrie. Celălalt an, 7 109, este anul marei victorii a lui Mihai de la Gorăslău (1601), care a avut însă loc în luna august. Cronicarul a contaminat deci două lucruri distincte : Mirăslău — Gorăslău. Victoria de la Gorăslău a fost urmată într-adevăr (după o trecere prin Cluj, omisă de cronică) de aşezarea taberei în Cîmpia Turzii şi de uciderea lui Mihai.

Concluzii. Coordonînd observaţiile făcute asupra manuscriselor **B, U** şi **N**, pe de o parte, pe de alta a manuscriselor **O**, formulăm cîteva concluzii, pe care nu le credem o soluţie definitivă, ci doar o nouă treaptă în lungul şir de deducţii necesare rezolvării acestei probleme [17].

Cronica lui Mihai Viteazul cuprinsă în *Letopiseţul cantacuzinesc* a circulat în mai multe copii, avînd referitor la ultimul an al domniei, trei variante principale.

1. O variantă se oprea în ajunul luptei de la Mirăslău. Cum în amintirea oamenilor ultima bătălie a lui Mihai înaintea morţii fusese o victorie, copiştii au considerat ultima bătălie amintită în cronică drept această victorie (cîştigată de fapt la Gorăslău). Unele manuscrise chiar descriu lupta de la Mirăslău ca o mare înfrîngere a oştilor ardelene, după care trupurile celor morţi umpleau cîmpia, lucru adevărat pentru Gorăslău. Astfel s-a închegat

varianta prezentă în cele mai multe copii și preluată de ediția critică.

2. Altă variantă este cea dată de **N, U** și **B,** cu adăugarea informațiilor despre solia trimisă în Polonia și despre retragerea la Făgăraș și Prejmer, după înfrîngerea de la Mirăslău. O copie a *Cronicii lui Mihai,* întreruptă înainte de Mirăslău, a fost completată, poate chiar de cineva legat de familia Buzeștilor, cu evenimente ce le erau bine cunoscute, pentru că personaj principal al unuia din ele fusese Stroe Buzescu. După retragerea la Prejmer, știrile se întrerup, dar nu pentru că au existat și le-a șters cineva, ci pentru că nu au mai existat. Cronica de curte a lui Mihai Vodă, scrisă în această perioadă, s-a pierdut, memoriile sale au fost cunoscute de români abia în timpurile moderne, iar autorul variantei boierești a cronicii a fost martor altor evenimente [18].

3. Varianta **O** (B.A.R. ms. **269, 1713, 4649)** s-a format printr-o adăugire tîrzie, cînd amintirea domniei lui Mihai Viteazul se încețoșase, fără să se șteargă. Unii copiști (poate în vremea lui Matei Basarab, cînd se bănuiește a se fi stabilit una dintre formele compilației de cronici muntene) au sesizat lacuna existentă între vara anului 1600 și domnia lui Simion Movilă. Din amintiri expuse oral, culese de la cineva care cunoștea lucrurile din auzite nu din participare directă, fără a avea la îndemînă vreun izvor scris, s-a reconstituit povestea ultimului an de domnie. Așa s-ar explica păstrarea adevărului istoric în liniile esențiale de acțiune și estomparea amănuntelor, precum și confuzia numelor de localități [19].

Toate cele trei variante recurg, pentru evenimentele din Cîmpia Turzii, la poemul lui Stavrinos (din a cărui traducere, așa cum am mai spus, diverși copiști iau părți diferite) și continuă în *Letopisețul cantacuzinesc* cu *povestea lui Simion Vodă* (absentă în unele manuscrise) și relatări despre domniile următoare.

NOTE

1 M. Kogălniceanu, *Historie de la Valachie de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens,* Berlin, 1837 ; Al. Papiu Ilarian,

Scanned with OKEN Scanner

Tesaur de monumente istorice pentru România, vol. I, București, p. XI—XII ; Aron Densușianu, *Istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1885, p. 156 ; I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la românii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714*, Cernăuți, 1897, p. 168, 187—188 ; N. Iorga, *Cronicile muntene* în „An. Acad. Rom.", s. II, tom. XXI, secț. ist., București, 1899, p. 312—313 ; idem *Istoria literaturii române în sec. al XVIII—lea*, vol. II, București, 1901, p. 606—608 ; idem, *Soarta faimei lui Mihai Viteazul*, București, 1919, p. 183 ; idem, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, p. 59—61 ; Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamoskőzy și însemnările privitoare la români*, Cluj, 1928, p. 20—36, 50—89 ; Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române*, vol. III, *Istoriografia*, curs litografiat, București, 1940—1941, p. 314—315 ; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940, p. 85—89 ; Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther...* ; Al. Piru *Literatura română veche*, ed. a II-a, București, 1962, p. 161—165 (ed. I, 1961) ; I. C. Chițimia, *Unele considerații..*, Rsl., p. 27—39 ; P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei...* p. 209—215.

2 *Let. cant.* ; vezi și RITL, XXII, 1973, nr. 2, p. 219—223.

3 I. I. Georgsecu, *O copie necunoscută...* .

4 Dan Zamfirescu, *Elemente noi într-o controversă veche. Cronica oficială a lui Mihai Viteazul și „Cronica Buzeștilor"* în „Gazeta literară", nr. 19, 1967 ; Dan Zamfirescu, *Studii și articole cole...*, p. 190—204, 223—231 ; vezi și I. C. Chițimia, RITL, XVII, 1968, nr. 4, p. 691—695. Pornind de la mss. **N** și **U**, Dan Zamfirescu ajunge la concluzii substanțial diferite de ale noastre și editează ms. **U** : *Contribuții...*, p. 383—459.

5 *Letopisețul cantacuzinesc*, ediția citată, p. IX, LVII.

6 Pasajul în discuție se află în ms. r. **340** la fila 153v. Ms. r **2591** (continuat de ms. r. **5.367** B.A.R.) și ms. r. **340** formează în ediția critică subgrupa **U³**.

7 Ms. r. **3.444** (B.A.R.), ms. r. **1321** și ms. r. **80** (Cluj), (pe care le vom numi în continuare **B**) aparțin după clasificarea din ediția critică aceleiași subgrupe — **B⁵**. Ms. r. **3.444** (B.A.R.) este introdus chiar în aparatul acestei ediții, dar numai de la ultimul an al domniei lui Șerban Cantacuzino (ediția critică, p. 188, r. **10**).

8 I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 520—523.

9 *Letopisețul cantacuzinesc*, ediția citată, p. 54—80. Am urmărit atît textul de bază, cît și variantele incluse în aparat.

10 Lectura comparativă a acestor manuscrise, ca și a altora, cuprinzînd același letopiseț, duce la constatarea că, între majo-

ritatea copiilor, deosebirile în exprimare sînt deosebit de frecvente, ca şi cum fiecare copist ar fi transcris relatările despre un fapt cunoscut, fără să intenţioneze a respecta formularea dată. Mentalitatea acestor copişti este cu totul diferită de a altor cîţiva (cei mai mulţi sînt din sec. al XIX-lea), al căror scop evident este respectarea formulării din original. În legătură cu deosebirile de exprimare între variantele *Cronicii lui Mihai Viteazul* din *Letopiseţul cantacuzinesc*, Ion C. Chiţimia a dat următoarea explicaţie: „Copiile diverse nu sînt în realitate o multiplicare a unui original românesc, ci multiplicări ale unor traduceri de pe un original slavon..." (*Unele consideraţii în legătură cu originalul cronicii lui Mihai Viteazul*, în „Romanoslavica" VI, 1972, p. 35).

11 De exemplu, în **U** se spune clar, înainte de plecarea la poloni a soliei în care era şi Stroe Buzescu, că nobilii ardeleni s-au ridicat cu oaste împotriva lui Mihai Vodă, în **N** această informaţie lipseşte, iar în ms. r. **3.444** (B.A.R.) se face doar o aluzie la ea, explicîndu-se arestarea lui Stroe Buzescu de „oamenii împăratului".

N şi **U** menţionează de două ori că Mihai şi-a chemat oştile din Ţara Românească şi Moldova, în timp ce **3.444** spune numai „oştile".

3.444 şi **U** au comune în schimb afirmaţiile (inexistente în **N**) că ardelenii la Mirăslău „pripiră să să lovească cu Mihai Vodă pînă nu să strîng oştile", că polonezii veneau cu intenţia de a ocupa nu numai Moldova ci şi Ardealul şi Ţara Românească, şi că Mihai „a dobîndit într-un an trei ţări".

12 Vistierul Stavrinos, *Vitejiile prea evlaviosului şi prea viteazului Mihai Voevod*; Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină...*, Bucureşti, 1983.

13 Pentru diferenţele între **N** şi ediţia critică vezi D. Zamfirescu, *Studii şi articole...*, p. 192—203 şi I. C. Chiţimia ,RITI., 1968, nr. 4, p. 691—695.

14 *Letopiseţul cantacuzinesc*, ed cit., LVII.

15 Toate aceste manuscrise aparţin după clasificarea din ediţia critică subgrupei O^5. Le vom numi în continuare **O**.

16 *Letopiseţul cantacuzinesc*, ed. cit., p. 79, r. 45—52, p. 80 r. 18—25.

17 Avem convingerea că C. Grecescu a cunoscut sau a intuit prezenţa acestor pasaje comune între diferite manuscrise, pentru că toate cele cu particularităţi similare din punctul de vedere al cercetării noastre intră în aceleaşi grupe din clasificare; dar,

din păcate, Grecescu a murit înainte de a definitiva ediția critică și de a comunica rezultatul tuturor comparațiilor făcute.

18 Ne întrebăm dacă, admițînd că Buzeștii nu sînt străini de redactarea *Cronicii lui Mihai Viteazul* în varianta din *Letopisețul cantacuzinesc*, nu putem căuta sursa *poveștii despre Simion Vodă* (care apare după domnia lui Mihai Viteazul) în însemnări ale lor, pentru că apar pregnant ca personaje principale ale acelor evenimente, rolul celorlalți boieri fiind neglijat. Despre *povestea lui Simion Vodă*, Dan Simonescu lasă să se înțeleagă că a fost scrisă de același autor care a scris și *Cronica lui Mihai Viteazul* (Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 52—53) iar P. P. Panaitescu susține că este opera unui compilator din vremea lui Matei Basarab, care completează știrile date de Matei al Mirelor cu informații aflate oral (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 215).

19 Amintim că în legătură cu Mihai Viteazul s-au mai păstrat în diferite cronici și alte informații provenite din sursă orală, unele pornind chiar de la un motiv larg răspîndit. Astfel este povestea din *Letopisețul Bălenilor*, despre originea lui Mihai Viteazul și incidentele legate de arestarea, condamnarea la moarte și apoi iertarea lui (cf. Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 69—88). S-a remarcat că povestea celor doi cerbi care-l însoțeau pe Mihai, relatată pe Baltazar Walther, are probabil o semnificație folclorică (I. C. Chițimia, *Folclorul în substanța literaturii române vechi*, RITL, 1971, nr. 1, p. 15 ;) din aceeași întrepătrundere a oralității cu scrierea, va fi pornit și afirmația că „acel Basta încă ș-au luat plata de la împăratul Rodoful, că l-au belit viu de foale ; precum scrie : *că cine sapă groapa altuia, el cade într-însa*“, afirmație fără nici un fundament istoric. În manuscrisele cuprinse în subgrupele **A**[3] și **K**[4] din ediția critică a fost introdus, după evenimentele din Cîmpia Turzii, episodul despre Turturea postelnicul, care ca urmare a unui legămînt cu voevodul, îi aduce capul în țară și îl îngroapă la Mînăstirea Dealul. Comparînd această poveste cu adevărul istoric, găsim și aici urmele unei legende. C. Rezachevici, *Cine a adus la Tîrgoviște capul lui Mihai Viteazul*, „Magazin istoric“, III, 1969, nr. 6, p. 56—61 ; C. Rezachievici, *Poziția marii boierimi din Țara Românească față de Mihai Viteazul și Simion Movilă*, „Studii. Revistă de istorie“, XXVI, 1973, nr. 1, p. 49—63. În *Începerea istorii rumânești cu ajutorul lui Dumnezeu de la anul domnului nostru Is. Hs. 1595* (ms. rom. 484 — Bibl. Filialei Academiei, Cluj), compilație copiată în 1779 la Caransebeș, se păstrează încă o povestire despre Mihai Viteazul, a cărei circulație

Scanned with OKEN Scanner

orală este atestată de însuşi autorul compilaţiei. După ce se convinge că nobilii saşi şi unguri îl trădează, domnitorul trece la represalii: „Deci, mîniindu-să Mihai Vodă, pre mulţi au omorît, întru atîta cît *zic unii* (subl. noastră) că mulţi din sasi (sic), mai vîrtos ca să scape de subt sabia lui Mihai Vodă, să zicea că sunt rumâni. Iară Mihai Vodă, ca să ştie: rumâni sînt au ba, le (sic) punea ca să zică aceste cuvinte, degrabă: «Turtă cu urdă, doamne, Mihai Vodă». Care cuvinte cei ce era saşi nu le putea pronănţălui bine, ci zicea: «Turti curdi, doamne Mihai Vodo». Atunci zicea Mihai Vodă cătră ai săi «Luaţi-i capul, că îi sas»". (fila 28v—29).

b Un manuscris al Cronicii lui Radu Greceanu

În prefaţa ediţiei critice a *Istoriei domniei lui Constantin Brâncoveanu* de Radu logofătul Greceanu [1] sînt descrise manuscrisele păstrate cu această cronică. Vom face în continuare cîteva observaţii în legătură cu mancuscrisele clasificate în prefaţă în grupa a doua (notată cu **Y**), şi anume cu cele din familia **A** [2]. Autoarea ediţiei defineşte această familie — între altele — prin modul de a se face legătura între *Letopiseţul cantacuzinesc* şi *Istoria domniei lui C. B.* Acest mod tipic de interferare a celor două letopiseţe este descris în aparatul critic prin indicarea părţilor diferite ale ms. **465** [3] (din familia **A**), faţă de ms. **112** Biblioteca Filialei Academiei Cluj, ales ca text de bază. Pentru că manuscrisului **465** îi lipseşte începutul, şi pentru că interferarea se face în două tipuri uşor deosebite, dăm în continuare un tablou comparativ al acestor tipuri [5]:

Ms. 1.321	**Ms. 2.150** [6]
F 130v11 Aşijderea şi slugilor ei le-au făcut cărţi de milă tuturor, ca să aibă a sluji * acei case pînă vor fi cu zile. (cf. *Let cant.* p. 193 17—18, 39—40	F 92 1 Aşijderea şi slugilor ei le-au făcut cărţi de milă tuturor, ca să slujească acei casă pînă vor fi ei cu zile.

* Chiar şi între pasajele în aparenţă comune se află mici diferenţe.

F 130^{v}_{14}—130^{v}_{23} De aicea începem de povestea celor patru boeri care au mers la Beci trimiși de Șărban vodă să facă jalbă și plîngere la împăratul nemțescu pentru săraca de țară, că împresurînd țara de toate părțile păgînii de turci și tătarii, cît nu mai putea să-i sature nimeni, și mergînd aceești boieri ce s-au zis mai sus soli la împăratul nemțescu

F 130^{v}_{23}—131^{v}_{2} carii s-au dus la octomvrie 1[iu] leat 7197. Și mergînd aceștia cu solie la Ardeal, multe zăticniri li s-au întîmplat acolo.

F 92_{2}—92_{8} Și de aicea să începem de altă poveste a celor 4 boiari ce au fost mersu la Beci, trimiș de Șărban vodà ca să facă jalbá și plîngere la împăratul nemțescu pentru săraca de țară că împresurîndu-o de toate părțile păgînii de turci și tătarii, cît nu mai putea să-i mai sature, și mergînd acești 4 boiari soli la împăratul nemțescu, **boiari anume:**

F 92_{8}—92^{v}_{16} *Iordache Cantacuzino vel spătar, frate cu Șărban voevod, și pre gineri-său Constandin Bălăceanu vel agă, și pre nepotu-său Șărban vel căpitan Cantacuzino și pre Șărban comis Vlădescul pre acești boiari i-au trimis* la luna lui oct. 1 leat 7127. Și solii aceștia au mersu în solie pînă au ajunsu în Ardeal și multe zăticniri și piiadeci li s-au întîmplat lor acolo.

Scanned with OKEN Scanner

Neputîndu-se trebile desluși și dăzvoalbe despre dînșii, trimis-au Șărban vodă în urma lor pre nepotu-său acesta Costandin Brâncoveanu vel logofăt și cu multa a sa vrednicie au deslușit trebile ce era despre Vitiranie Ghenărariul carele era cu oștile nemțești în Ardeal, și așa au dat solilor cale de s-au dus la Beci la împăratul nemțescu. Iar Constandin Brâncoveanul logofătul iar fără zăbavă s-au înturnat înapoi la domnul Șărban voievod. Și fiind Șărban vodă foarte îngreunat cu boala den zi în zi pînă ș-au dat obștească datorie (precum este mai sus scris), lăsînd țării și politii multă jale de vrednica stăpînire cu carele în zilele lui au domnit.

Iar cele ce stăpînește toate, și de toate grijește, Dumnezeu, n-au înstreinat stăpînirea de vrednicia care au avut ci cu a sa putere și dumnezeiască pronie iar la asemenea stăpîn o au ridicat, carele nu numai cu vrednicia este împodobit, ci și cu bună faptă a blîn-

Că neputîndu-să dintre dînșii trebile deslușì și dezvoalbe, au trimis în urmă Șărban voievod pre nepotu-său acesta **(ce s-au numit mai sus)**, carele atuncea să numia Costandin Brâncovean vel logofăt și cu multa vrednicie a lui s-au dus să deslușească trebile ce erea despre Viteranie Ghinărariul, carele erea cu oștile nemțești în Ardeal, și au dat solilor cale de s-au dus la Beci împăratul *nemțescu*. Iar Costandin Brâncoveanul vel logofăt fără zăbavă s-au învîrtejit îndărăt la domnul său Șărban vodă. Și după învîrtezitul lui, află pre Șărban vodă îngreuiat de boală foarte rău, din zi în zi, pînă ce ș-au dat obștească datorie (precum iaste scris mai sus, **unde scrie de moartea lui la leat 7197 la oct. 29 dni)**, lăsîndu țării și politii multă jale de vrednica stăpînire cu carele în zilele mării sale au domnit.

Iar cel ce toate stăpînește și de toate grijește, Dumnezeu n-au striinat stăpînirea de vrednicia care au avut, ci cu a sa putere dumnezăiască pronie iar la

Scanned with OKEN Scanner

deţelor pre deplin încoronat este, pentru care mă adeverez cu faptele mării sale că nemincinos mă vor scoate. Atunci dar după petrecerea răposatului Şărban vodă (cf. *Istoria domniei lui C. B.* p. 55_{19}—56_{4})

asemenea stăpîn o au încredinţat, carele nu numai cu vrednicia iaste împodobit ci şi cu bună fapta blîndeţelor prea deplin încorunat iaste, pentru care mă şi adeverez, că faptele mării-sale nemincinos mă vor scoate. Atuncea dar, după a răposatului Şărban vodă petrecere, *atuncea numaidecît toată boierimea Ţării Rumâneşti adunîndu-să la mitropolie* (cf. *Istoria domniei lui C. B.* p. 55_{14}—56_{5})

F 92^{v}_{16}—$_{17}$ (precum s-au scris mai sus de Costandin voievod unde scrie de domnia lui mai îndărăt)

F 131^{v}_{2}—133_{17} nu multe zile trecînd, venit-au şi boierii de la Poartă la Costandin vodă de au adus steag de domnie şi tuiuri şi aşa s-au isprăvit toată aşăzarea domniei. *Deci au trimis Costandin vodă* pe Preda Prîşcoveanul cu cărţi la Beci, la boierii ce era trimişi de Şărban vodă cu solie (...)

F 92^{v}_{17}—94^{v}_{2}Iar după aceasta nu trecură zile multe şi au venit şi boiarii de la Poartă cu steagul de domnie şi cu tuiurile şi aşa toată isprava şi aşezarea domniei s-au făcut. Şi mergînd Preda spătar Prîşcovean cu cărţi la Beci, la boiarii ce erea soli trimişi de Şărban voevod (...)

Cele două manuscrise continuă textul comun (cu diferenţe mici de tipul celor vizibile în pasajele reproduse de noi mai înainte) din *Istoria domniei lui C. B.*, p. 58_{5}—60_{5}, text care se încheie cu frazele :

Scanned with OKEN Scanner

După acestea toate, într-acea vară, în anul cel dintîi al domniei lui Costandin voievod, și atuncea i-au venit domnului poruncă de la împărăția turcească, de s-au dus la Cerneți, cu toate oștile... și s-au ospătat.

F 133_{17}—133^{v}_{6} Deci fiind leat 7197 iulie 20 *, într-o zi sîmbătă, fiind oastea nemțească tăbărîtă la Beligradul sîrbesc, iar sultan Suleiman, împăratul turcilor, s-au rădicat cu toată puterea lui de au mers asupra nemților pînă la Sofia și acolo s-au tăbărît. Atuncea și Costandin vodă din poruncă împărătească purces-au cu toată oastea lui de au mers pînă la Rușava și acolo s-au tăbărît ca să dreagă cetatea, după cum îi era porunca de la împăratul turcesc. Și fiind acolo, venit-au la dînsul și Tuchili groful de l-au ospătat și l-au dăruit foarte bine și iar s-au învîrtejit înapoi de s-au dus la tabăra turcească unde era toți adunați.

F 94^{v}_{2}—94^{v}_{20} La leat 7197 la iunie 20, într-o sîmbătă, fiind oastea nemțască tăbărîtă la Belgrad sîrbescu, iar sultan Suliman s-au rădicat cu toată puterea lui cea turcească și au mersu asupra nemților, pînă la Sofiia și acolo au tăbărît. Atuncea și Costandin vodă din porunca împărătească au purces cu toate oștile de au mers pînă la Rușava și au tăbărît acolo, poruncindu-i turcul (să dreagă cetatea Cladovei și cea de la Rușava). Și fiind acolo au venit la dînsul și Tuchili groful, de s-au ospătat și s-au dăruit foarte bine și iar s-au învîrtejit înapoi și s-au dus la tabăra turcească, unde erea toți adunați.

(cf. *Let. cant.*, 193_{19}—194_{2})

F 133^{v}_{6}—139^{v}_{13} (*cf. Istoria domniei lui C. B.* p. 60_{6}—67_{5})

F 94^{v}_{20}—100^{v}_{11} (cf. *Istoria domniei lui C. B.*, p. 60_{6}—67_{5})

* Data se referă la un eveniment anterior domniei lui Brîncoveanu.

F 139^{v}_{13}—140_{4} Și fiind domnul la Plătărești,

F 100^{v}_{11}—100^{v}_{21} Și fiind domnul la Plătărești,

(Frază de legătură)

Atuncea Costandin voevod înțelegînd de aceasta, numaidecît au chemat pre părintele Vlădica Teodosie și pre toți boiarii mari și mici, făcînd mare sfat, ce vor face. De aceasta mai vîrtos zicînd o seamă de boieri să se lepede Costandin vodă de turci și să fie cu nemții. Iar altă seamă de boeri, mai vîrtos Costandin *(Let, cant.,* p. 194_{31}—195_{7})

F 140_{4}—141^{v}

FILE ALBE

Atuncea Costandin vodă înțălăgîndu de aceasta, numaidecît au chiemat pre părintele Vlădica Teodosie și pre toți boiarii cei mari și pre cei mici, făcînd mare sfat, ce vor face. De aceasta mai vîrtos o seamă de boiari arătîndu-să și zicînd ca să să lepede Costandin vodă de turci și să fie cu nemții. Iară altă seamă de boiari mai vîrtos Costandin stolnicul (F 101_{1}) Cantacuzino și frate-său Mihai spătar Cantacuzino socotiră că nu iaste acest sfat bun, căci că de vor face una ca aceasta, tătarîi sînt aproape, și numaidecît vor evni cu putere mare de vor robi țara și o vor prăda. Și de cătră némți nu vor avea nici un folos *(Let. cant.* p. 195_{7}—195_{11})

F 101_{6}—101^{v}_{20} și numaidecît de la Plătărești i-au întors spre Gherghiță și apa Praovei, pre la Rămsînice în vad trecînd-o au eșit la cîmpu, mergînd la Ruș la heleșteu la satul lui

Scanned with OKEN Scanner

Șărban voevod și au șăzut acolo.
Au început a să socoti și a să păzi mai într-alt chip și la Bălăceanul a nu să mai uita, fără Kaizler ce-l mai ținea, căruia multă sumă de bani și altele îi făgăduisă.
Însă dar nemții
(Istoria domniei lui CB, p. 67_6—68_3)

F 142_1—142^v_7 ducîndu-se la București, cît au șăzut, multă pagubă și stricăciune au făcut, că despre o parte ispravnicul domnului care era la scaun făcuse rînduială foarte mare și grea de zaherele de da oștilor, iar despre altă parte, ei umbla tot jăfuind și pre afară pre la sate, cît putea ajunge, prăpădea tot.
Deci dar făcîndu-i domnul cinste mare, și cu daruri l-au dăruit și toate acelea făcîndu-le pentru că în tot chipul domnul să silea și să nevoia

F 101^v_{20}—$_{21}$—102_{19} la București așezîndu-să, cît au șezut, multă pagubă și stricăciune au făcut, că despre o parte ispravnicul domnului care era la scaun, făcusă rînduială foarte mare și grea de zaherea de da oștilor, iar despre alta, ei umbla tot jăcmănindu și pre afară pre la sate cît putea ajunge, prăpădea tot.
Deci dar, făcîndu-i domnul cinste mare, și cu daruri l-au dăruit, și acélea toate făcîndu-le, pentru că domnul în tot chipul să muncea și să nevoia

(Istoria domniei lui C B, p. 68_3—$_{23}$)

F 142^v_7—143_{15} pentru țară.
Iar tătarii înțelegînd pentru venirea nemților, numaidecît s-au sculat

F 102_{19}—103_3 pentru țară.
Iar tătarîi înțelegînd pentru venirea némților, numaidecît s-au

sultanul cu tătarii și au trimis înainte soli la Costandin voevod.
Iar Haizler ghenărarul înțelegînd de venirea tătarilor, de mare groază au dat dosul, fugind pînă în Tîrgoviște, de n-au mai descălecat, fugind nemții de aici, din București la ghenarie 12.

sculat sultanul și au trimis înainte soli la Costandin vodă.
Iar Kaizler ghinărariul, înțelegînd de venirea tătarilor, de mare groază au dat dosul fugindu, pînă în Tîrgoviște n-au mai descălecat, fugind némții de aicea din București în luna lui ghenarie 12, **într-o vineri.**
(*Let. cant.* p. 195_{22}—196_{12})

Diferențele între cele două tipuri de interferențe apar deci în pasajul cuprins între f. 130^v—131^v ale ms. **1321** și f. 92—92^v ale ms. **2150**. (În amîndouă manuscrisele sînt omise — pentru pasajele luate din *Istoria domniei lui C. B.* — titlurile de capitole și citatele în grecește).

Comparînd ms. **1321** cu ms. **2150**, observăm că în primul dintre aceste manuscrise, f. 140—141^v nu au fost lăsate libere pentru „cap. III—IV și partea de la început a cap. V" din *Istoria domniei lui C. B.*, cum crede autoarea ediției critice [7], ci pentru pasajul ce se găsește în ms. **2150** între f. 101_1—101^v_{20}. Textul de pe f. 140_4 din ms. **1321** se încheie cu cuvintele : „iar altă seamă de boieri, mai vîrtos Costandin", care se leagă logic de cuvintele : „Cantacuzino și frate-său Mihai spăt/ar/ Cantacuzino socotiră că nu iaste acest sfat bun" din f. 100^v—101, a ms. **2150** (vezi *Let. cant.*, p. 1957_7). F. 101^v_{20} a ms. **2150** are cuvintele : „au început a să socoti și a să păzi mai într-alt chip și la Bălăceanul a nu să mai uita, fără Kaizler ce-l mai ținea, căruia multă sumă de bani și altele îi făgăduiră. Însă dar nemții la București așezîn(du-se)" care se leagă logic de cuvintele [8] : „(ducîn)du-se la București, cît au săzut multă pagubă și stricăciune au făcut", cu care începe f. 142_1 a ms. **1321** (Vezi *Istoria domniei lui C. B.* p. 68_3). Așadar, ms. **1321** a fost copiat după un manuscris în care lipseau filele (sau fila) corespunzătoare acestui text. Dintr-o fericită întîmplare am găsit acest izvor, care este ms. **3444** [9], unde între f. 127^v și 128 lipsește o filă (lipsa nu este semnalată la numerotarea tîrzie). În ms. **3444**, f. 127^v se încheie cu cuvintele : „Iar

altă seamă de boieri, mai vîrtos Costandin", iar f. 128 începe cu cuvintele : „du-se la Bucureşti, cît au şăzut multă pagubă şi stricăciune au făcut", adică tocmai cuvintele ce încadrează f. 140_4—141^v, lăsate libere în ms. **1321** (vezi mai sus). Comparaţia cu ms. **2150** indică precis că din ms. **3444** lipsea numai o filă ; copistul, sesizind după sens această lacună, a lăsat liber spaţiul pe care îl considera necesar pentru completarea ei.

În concluzie : a) În ms. **1321** nu lipsesc „cap. III--IV şi partea de la început a cap. V" din *Istoria domniei lui C. B.* care în mod obişnuit nici nu intră în tipurile de interferenţă descrise), ci textul din *Let. cant.* p. 195_{7-11} şi *Istoria domniei lui C. B.* p. 67_6—68_3 ; b). În această parte, ca şi în cea privind numai *Letopisețul cantacuzinesc*, ms. **1321** este o copie după ms. **3444**, manuscris în care lipseşte tocmai fila cu textul amintit aici mai sus.

Deci ms. **3444** trebuie inclus în stema de manuscrise a *Istoriei domniei lui C. B.*, alături de celelalte ms. din grupa **Y**, familia **A** *.

Avem şi aici, ca şi în cazul finalului la *Istoria lui Mihai Viteazul*, unul din acele numeroase exemple care dezvăluie felul cum copiştii interveneau în textele transcrise, de la acest plan mărunt al interferenţelor, pînă la schimbările cu semnificaţii majore descrise în evoluţia variantelor întregului *Letopiseț cantacuzinesc* [10].

NOTE

1 Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688—1714)*. Studiu introductiv şi ediţie critică întocmite de Aurora Ilieş, Bucureşti, 1970 (În continuare vom folosi prescurtarea : *Istoria domniei lui C. B.*).

2 *Op. cit.*, p. 33—35 ; vezi şi RITL, XXIII, 1974, nr. 4, p. 547—549.

3 Ori de cîte ori indicăm numai numărul manuscrisului, se înţelege că este vorba despre un manuscris românesc din Biblioteca Academiei R.S.R. — Bucureşti.

---

* Deşi credem de prisos, menţionăm totuşi că îndreptările pe care le facem nu ştirbesc cu nimic admiraţia noastră faţă de lucrarea exemplar alcătuită la care ne referim.

4 *Op. cit.*, p. 58—68.

5 Termenul comun de comparație este textul de bază din următoarele ediții critice, la ale căror pagini facem și trimiterile : *Istoria domniei lui C. B.*, și *Let. cant.*

6 Același tip cu ms. **2 150** se găsește în ms. **1817** grupa **Y** familia **A**. Din ms. **465** (grupa **Y**, familia **A**) lipsesc tocmai filele cu partea de la început a interferenței, în care apar deosebirile. Ms. **180** (grupa **Y**, familia **S**) are pentru partea de la început același tip de interferență, dar pentru pasajele următoare are cîteva trăsături diferite atît de ms. **2150**, cît și de **1321** (păstrează titlurile la cap. IX, X, XI, iar la partea luată din *Istoria domniei lui C. B.*, p. 67_6 — 68_{23}, continuă cu cîteva rînduri, pînă la 69_5).

7 *Istoria domniei lui C. B.*, p. 33.

8 Copistul manuscrisului **1321** a găsit în originalul său „du-se la București" și a completat cuvîntul altfel decît era în realitate în text, de aceea în loc de „așezîndu-se" apare „ducîndu-se".

9 În ms. **3444**, între f. 1—119 se găsește *Letopisețul cantacuzinesc*, iar între f. 119 și 129 se găsește exact același tip de interferență între *Let. cant.* și *Istoria domniei lui C. B.* ca în ms. **1321**, diferit de cel din ms. **2150**.

10 Despre legăturile cu oralitatea ale acestor deprinderi din cultura scrisă, am vorbit în volumul *Cărți populare și cultură românească*, București, 1984, p. 53 etc. Din bibliografia mai nouă referitoare la răspîndirea europeană a acestui fenomen cu evoluții diferite în diverse arii culturale, amintim lucrarea citată a lui M. T. Clanchy ; Waltraud Timmermann, *Studien zur allegorischen Bildlichkeit in den Parabolae Bernhards von Clairvaux*, Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main-Bern, 1982, mai ales pg. 41 ș.u. (col *Mikrokosmos*, ed. W. Harms) ; A. D. Mikailov, Plusieurs *visages d'une littérature* în vol. *Proceedings of the International Coloquium „Renewals in the Theory of Literary History". August 18—20, 1982*, Mc. Gill University, Montréal, Editor Eva Kushner.

5 ELEMENTE DE BAROC

În 1523, Il Parmigianino a pictat vestitul „autoportret în fața unei oglinzi convexe", considerat una dintre primele expresii caracteristice ale manierismului [1].

În Țara Românească Radu de la Afumați purta pe atunci interminabilele războaie cu otomanii ; Transilvania trecea de la Doja la Nenada, iar asupra Moldovei își îndreptau ochii și Soleiman Magnificul, și nobilii poloni. Așa încît, ne îndoim că vreunul dintre zugravii de la noi ar fi avut ideea să se așeze în fața unei oglinzi (și încă una... convexă !) și să se autopicteze, chiar dacă presiunea stilistică a unei picturi tradiționale i-ar fi îngăduit. Autoportretul lui Il Parmigianino și piatra de mormînt a lui Radu de la Afumați aparțin unor lumi cu obiective culturale deosebite [2]. Totuși, posibilitățile de contact între Principatele Române și Europa Occidentală apar nu tocmai rar. Ne gîndim mai ales la domnitori sau boieri în ipostaza lor de ctitori, după ce cunoscuseră direct centre ale manierismului și barocului timpuriu european. Petru Cercel, Aron Tiranul, Radu Mihnea, Mihai Viteazul, au colindat prin orașele italiene, prin Franța, prin Praga sau Viena. Dar care anume dintre formulele artistice îndrăgite în acele locuri au avut ecou între granițele noastre ? [3] Principii plecați par a executa la întoarcere un gest de „purificare", a cărui realizare concretă ni s-a păstrat numai în legătură cu Maria doamna. În deceniul al optulea al secolului XVII, Grigore Ghica redobîndește în sfîrșit, după o lungă pribegie prin Polonia, Austria și Italia, scaunul Țării Românești și se îndreaptă spre București. Atunci „au trimis... de au adus pe doamnă-sa de la Vineție. Doamna era îmbrăcată în haine frîncești, foarte frumoasă, și într-acela chip au fost

pînă a intrat în București. Deci au lepădat hainele acialea și au luat haine munteneşti." Gestul are valoare simbolică : presiunea mediului era atît de puternică, încît anihila orice influență străină voit inovatoare. Pătrunderea se putea face doar prin infiltrare, nu prin impunere directă [4].

Cu mai bine de un secol în urmă, trecuse prin istoria noastră un talentat aventurier, numit Despot, ce nu a înțeles că trebuie să-și „lepede" hainele „frîncești" cu care venise (cel puțin !). Umanist prin cultură, Despot aparținea clar tipului baroc (avant la lettre !) prin comportare. La el „fațada" uriașă ascunde o clădire ale cărei dimensiuni reduse le-a neglijat mereu. Și-a construit o viață din travestiri, apariții teatrale, zvonuri false, simulacre de înmormîntare, decoruri și pompă orbitoare, exprimîndu-se în paradoxuri de tip „concordia/discors" („Voi fi totuși un dușman favorabil", declară unui trimis al Habsburgilor.) [5] Nu e de mirare că, determinat de înclinația spre romantism, Vasile Alecsandri s-a oprit tocmai asupra acestui personaj de tip baroc. De altfel romanticii noștri s-au simțit legați mai ales de acea parte a literaturii vechi, care, începînd de pe la jumătatea secolului al XVII-lea, mărturisea apariția unei vădite înnoiri stilistice.

Revenind la cumpăna dintre secolele XVI și XVII, amintim că pribegiile domnitorilor și boierilor din Moldova prin ținuturile coroanei poloneze duc la cunoașterea unui baroc reinterpretat, deci de sursă indirectă, cunoaștere adîncită de un contact aproape neîntrerupt cu Polonia [6].

În afară de drumeții români mai mult sau mai puțin grăbiți prin Apus, a existat și un lung șir de călători străini ce au străbătut Principatele. La sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea, are loc o adevărată „invazie" de italieni, soli fie ai încercărilor de a atrage la catolicism Principatele române — vestit de bogate — fie de a alcătui o alianță autiotomană [7]. Pasul precumpănitor în introducerea unor inovații ne-am fi așteptat să-l facă însă meșterii zugravi români a căror artă dezvăluie contactul direct cu pictura de tip occidental (cum se întîmplă încă de la 1541 cu Dragoș Coman, „maestrul de la Arbore") [8] sau meșterii străini, a căror prezență se face nu o dată simțită. Dar cumpătarea lor

Scanned with OKEN Scanner

se vădește atît în aspectul diferit pe care îl au comenzile ieșite din atelierele argintarilor sași, după cum erau destinate unor nobili din Transilvania sau unor boieri și domnitori din Țara Românească, cît și în diferența evidentă dintre motivele decorative ale lucrărilor executate de români pentru Muntele Athos, față de cele destinate mînăstirilor locului [9].

Totuși, de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, (în Moldova chiar de mai înainte), se remarcă în arta plastică din Țările române o serie de transformări ce dovedesc o schimbare în sensibilitatea estetică a vremii: biruința individualizării asupra hieratismului în reprezentarea figurilor omenești, preponderența spiritului narativ, bogăția ornamentației, interesul pentru peisaj și materialitatea lumii înconjurătoare [10]. Numai datorită acestei desprinderi de expresia artistică tradițională a fost posibilă receptarea cîtorva din trăsăturile barocului, privite pînă atunci cu indiferență. Mai puțin în arhitectură, mai mult în pictura murală și, cel mai frecvent în sculptură (în lemn și în piatră), broderie, ilustrații de manuscrise, ecouri ale unui baroc dinafară se împletesc atît de strîns cu rezultatele atitudinii inovatoare locale, încît este aproape cu neputință să le discernem marginile [11].

La mijlocul secolului al XVII-lea, s-a ridicat la Iași biserica Trei Ierarhi. Bogăția derutantă a înfloriturilor din exterior aduce imediat în minte cuvîntul „baroc". Dar un baroc ciudat, în care liniile de ansamblu rămîn izbitor de simple, drepte, chiar rigide. Mai mult, impulsul vine direct din Orient, fără vreo legătură cu Europa apuseană. „Barocul" semnificativ pentru noi va fi tocmai acesta, rezultat din împlinirea unui drum propriu, în care se reflectă contactul direct (ca în Spania) cu elementele orientale precum și sugestiile venite deseori pe căi ocolite, din barocul apusean [12]. Așa de exemplu pentru a dăltui pietrele de mormînt ale lui Matei Basarab și ale familiei sale, a fost chemat un vestit meșter transilvănean, Elias Nicolai, exponent tipic al unui baroc local, îmblînzit [13]. Dar în timpul lui Matei Basarab se mai produsese și o evidentă mutație în modalitatea de redactare a istoriografiei de curte, preludiu al unei prefaceri ulterioare și mai accentuate.

Scanned with OKEN Scanner

Merită să amintim un fapt colateral, însă nu lipsit de semnificație. La bisericile refăcute în vremea acestui domnitor, clopotnițele — așezate deasupra porților de intrare — capătă dimensiuni uriașe, în evidentă disproporție cu restul ctitoriei. Ele devin, din element anexă, element frapant, ca și fațadele unor clădiri occidentale. Obiceiul acesta straniu credem că are, pentru Țara Românească, o explicație tehnică precisă. Gustul artistic al vremii a acceptat însă disproporția și a preluat-o, dovadă a unei schimbări semnificative din punctul nostru de vedere.

Elemente de baroc au fost semnalate și prezentate (uneori mai convingător, alteori mai puțin) și în literatura, nu numai în arta plastică română, din secolul al XVII-lea [14]. Ceea ce vom face noi, în paginile următoare, este să surprindem cîteva din acele trăsături care demonstrează că de pe la mijlocul veacului apăruse pe încetul în scrierile vremii un fel nou de a privi întîmplările omenești, diferit de cel al anilor anteriori. Evenimente trecute altă dată sub tăcere rețin acum cu predilecție atenția. Forme plastice ce amintesc trăsături definitorii ale barocului sînt descrise cu o pronunțată atitudine admirativă.

În pragul celui din urmă sfert al secolului al XVII-lea, Miron Costin a avut ideea de a-i oferi domnitorului Antonie Ruset o grădină în formă de labirint [15]. Labirintul era pe vremea aceea unul din motivele preferate ale Occidentului Europei, atît pentru grădinile reale, cît și pentru alegorii [16]. Dar el își pierduse semnificația de „enigmă asianică" și devenise o simplă formă la modă. Miron Costin se îndepărtează încă și mai mult de valoarea atribuită acestui simbol în secolul al XVI-lea. Grădina „în patru colțuri" este la el — evident — o figură retorică, nu o realitate. Del Chiaro povestește însă despre grădina cea reală a palatului domnesc din București, locuit și înfrumusețat de Brâncoveanu, grădină „de formă pătrată și desenată după bunul gust italian" [17]. Oare la sfîrșitul secolului al XVII-lea, acest „bun gust" se referea încă la grădina labirint?

Cu o jumătate de secol mai tîrziu, un cronicar al cărui nume încă nu-l știm, descrie admirația și uimirea ce a declanșat-o grădina cu ape nestatornice [18] de la palatul din Iași al lui Grigore Ghica al II-lea: „Și alăturea cu casăli,

havuzuri și chioșcuri și cerdacuri și alte lucruri ; și apa îmbla din havuz în havuz pe piatră și o scotea în toată grădina, care era cu fel de fel de flori. Care lucruri de acestea, nice de un domn n-au rămas făcute ! Că cine poate deplin a scrie frămăsiațea caselor și a altor lucruri ? Ci numai să dzicem că precum au numit-o acia grădină de i-au dzis „Frumoasa", cu dreptate a numit-o, că-i adevărat și s-or pomeni." „Deci după Simpiatriu, ... la Frumoasa... li au făcut domnul un zăefet prea frumos. Și aceia veselie au fostu și giocuri, cu fel de fel de muzică dacă au înnoptat și lumînări aprinse și pe uscat și pe apă, pen havudzuri ; care lucru niciodată aicia în Moldova nu s-au făcut." [19]

Deloc menționate în cronicile interne, spectacolele de la curtea lui Brâncoveanu au atras însă atenția călătorilor străini. Unul dintre ei (meșter sticlar din Boemia, regiune puternic receptivă la baroc [20]) vorbește despre o scenetă de război avînd drept decor o cetate în care austriecii, asediați și bombardați de turci cu ghiulele au trebuit să se predea ; au urmat apoi „multe alte giocuri și tot felul de dansuri : turcești, arabe, chinezești, tătărești, franceze, spaniole și poloneze și au ținut toată noaptea pînă la ziuă" [21].

Fortărețe care se năruie, decoruri ce se ridică în fața spectatorilor, învălmășeală și amestec de costume și obiceiuri pe scenă, [22] iată o atmosferă nu tocmai străină de gustul acelorași occidentali care îndrăgeau grădinile cu ape în mișcare, în timp ce Brâncoveanu prețuia mai mult liniștea senină a lacurilor de la Mogoșoaia și Potlogi. Dar spectacolele apusenilor aveau un fast al punerii în scenă și o evidentă gratuitate, pe cînd la curtea voievodului muntean ele se apropie mai puțin de „balet" și par mai degrabă un ecou al unui joc cu moartea, bine cunoscut privitorilor.

Schimbarea de decor, contrastul între realitate și aparență, nestatornicia lumii și o amarnică trezire a celor ce se lăsaseră prinși de amăgire [23] sînt mobilul înscenării prilejuite de aducerea în București a lui Staico paharnicul, Preda Prooroceanu și a altor cîțiva boieri. Acționînd fără măsură și înțelepciune, la îndemnul lui Constantin Cantemir, domnul Moldovei, ei încearcă să-l mazilească pe Constantin Brâncoveanu, prin obișnuita metodă a pîrii la Poartă. Nesocotința lui Preda Prooroceanu de a-și păstra

Scanned with OKEN Scanner

portul occidental chiar și la Constantinopol le aduce pieirea. Sînt trimiși spre pedepsire lui Brâncoveanu, de înșiși turcii (suspicioși la orice ecou al Apusului) de la care așteptau „ajutor". Domnitorul le face o primire în care teatrul, viața și visul (definit ca încercare de a realiza lucruri imposibile) se amestecă, dînd naștere nu unui joc spumos și orbitor, ci unei înscenări cu valoare de pildă, o tragicomedie cu gust amar :

„/.../ au poruncit tuturor slujitorilor și toți oamenii tîrgului să se strîngă, să-i vază cum îi aduc. /.../ Și trimise pe gîdea cu un ciomag mare în mînă, de veniia înaintea lor în chip de postelnic mare, că așa să auziia, precum Staico vrea să fie domn în Țara Rumănească.

Drept aceea și Constantin-Vodă îi făcea cinste ca aceea de-i trimisease pe gîdea în loc de postelnic mare, cu toiag de beldie și pe armașul cel mare înainte însemnînd și sfîrșitul lui în ce chip va să fie. Mai veniia înainte și boierii care era trimiși la Țarigrad pentru dînșii și de o parte și de alta toată slujitorimea, din casa lui efendi, pînă în divanul cel mare, rînduri-rînduri, în spătăria cea mare boierii al doilea, în spătăria cea mică domnul cu boierii cei mari toți, ușile toate deschise. Pe dînșii / pe condamnați — n.n. / îi ducea călărașii de Țarigrad de supțioară și împiedicați în fieară și mîinile în cătuși. Așa legați de mîini și de picioare și cu acest feliu de pompă i-au dus la Constantin-Vodă și i-au îngenunchiiat /.../"

„Zise domnul : „Armaș, ia pă dumnealor de-i du în pușcărie, unde ș-au gătit, că noi avem altă treabă, să bem, astăzi." Și-i rădicară de-i duseră în pușcărie și domnul au rămas cu boierii toți de au șezut la masă toată zioa pînă noaptea, cu fealiuri de muzice, cu tunuri, precum iaste obiceaiul domnilor, pentru că să întîmplase într-acea zi și nuntă" [24].

Sensul acestei înscenări este clar, dezvăluit încă de la început : pe vinovații principali îi așteaptă pedeapsa cu moartea. De multe ori însă jocul disimulării, al amestecului dintre atitudinea reală și cea falsă este atît de subtil, încît adevărul și neadevărul stau gata să se confunde. Dumitrașco paharnicul de la Corbi încearcă să-l sprijine pe Staico paharnicul, boierul pribeag și hain despre care am vorbit mai înainte. Una din slugile acestui Dumitrașco (slugă care „știa și turcește și umbla el și pă la Țarigrad de multe ori pe la feciorii de domn, mai vîrtos pe la fecio-

rii lui Gligorie vodă") îi mărturisește — imprudent — unui „căpitan de cei de leafă", urgisit de Brâncoveanu, intenția stăpînului său de a-l trăda pe voievod. Căpitanul „de leafă", dornic să-și recapete bunăvoința domnitorului, se preface — la sugestia „căpitanului celui mare" — că îi ajută pe boierii pîrîtori la Poartă ; de fapt ajută la prinderea lor. Dumitrașco paharnicul, căzut astfel în cursă, încearcă să-și atribuie lui însuși acest joc dublu, pe care l-ar fi desfășurat — pretinde el — cu intenția de a-l sluji pe Brâncoveanu.

Intriga complicată de aici nu este, ca în piesele barocului apusean, un ambiguu „joc al întîmplării". Dreapta judecată intervine implacabilă („dar în deșărt le zicea, că nu era a să crede") și limpezirea nu mai lasă loc îndoielii (CM, II, p. 303).

Aceeași înclinare pentru spectacol (nu pentru spectacolul de pe scenă, ci pentru înscenările din viață) îl face pe unul dintre copiștii *Letopisețului cantacuzinesc* să completeze descrierea mai veche a pedepsirii lui Stroe Leurdeanu cu detalii regizorale care cu — unele diferențe — apar și la Radu Popescu :

„/.../ scoaseră-l afară cu răvașele lui cele de vînzare, de să arătară tuturor noroadelor ; *l-au pus într-o cotigă cu un bou și i-au pus un proțap în cap și de dînsul i-au spînzurat răvașalile, cîte trele, ce era scrise de mîna lui,* ca să-l știe toți că s-au asemănat cu Iuda și l-au ivit Dumnezeu ca pre Cain. După aceia l-au dus la mînăstirea din Snagov de s-au călugărit puindu-și numele *(Stroe vornicul, cînd l-au întrebat cum va ca să-i puie numele pă călugărie, iar el au răspuns ca să-i pue numele Regep)* Silvestru, de călugărie (s.n.) [25].

Inovația nu stă în modalitățile de pedepsire, ci în nevoia unora dintre cronicari de a le descrie, în timp ce alalții continuă — chiar la începutul secolului al XVIII-lea — să noteze faptele fără asemenea amănunte de punere în scenă [26].

Sentimentul fragilității vieții, al timpului în veșnică scurgere sau al permanenței morții și dezagregării, prezent și în literatura medievală [27], devenise, în literatura Apusului din secolul al XVII-lea, pretext al unor descriori macabre (făcute cu gustul minuției și al spectacolului sinistru) sau un îndemn la a căuta statornicia în transcendent.

Numind viața „Spuma mării și nor sub cer trecător", cînd „Trec zilele ca umbra, ca umbra de vară", Miron Costin folosește cîteva din cele mai pregnante simboluri ale epocii. Dar nimicul gloriei, al puterii și al vieții nu declanșează la el nici viziuni macabre, nici îndemnul de a părăsi lumea nestatornică. Veșnicei treceri Miron Costin îi opune veșnicia faptei bune, a acțiunii exemplare : „Ia aminte dară, o, oame, cine ești pe lume, / Ca o spumă plutitoare rămîi fără nume. / Una fapta, ce-ți rămîne, buna, te lățește, / În ceriu cu ferice în veci te mărește" [28].

Cîțiva ani mai tîrziu, stolnicul Constantin Cantacuzino va scrie o altă *Viață a lumii*, în proză, cristalizîndu-și materia în jurul unor idei similare cu ale marelui logofăt moldovean. Dar în timp ce Miron Costin vedea un singur sfîrșit : stingerea, — pe care doar amintirea faptei bune o poate înfrunta, — Stolnicul, adept al unei anume formule filozofice, consideră stingerea una din „stepenele" unei treceri necesare pentru toate „cîte sînt supt lună" (nu sub soare, simbol al lipsei de mutații). El păstrează însă, ca și predecesorul său moldovean, o considerație desăvîrșită pentru fapta bună, singura care poate aduce „fericire de bună pomenire" [29].

Diametral opusă pare — doar pare — atitudinea lui Radu Popescu, care descrie cu o satisfacție neascunsă moartea unuia din dușmanii săi (fost pe vremuri, bineînțeles, unul din complicii în încercarea de a-l alunga pe Mavrocordat) : „au venit veste... că Barbul sărdar, începător turburărilor și al stricăciunii țării și cap hoților și al tîlharilor, au crăpat și s-au dus dracului, iar cu moarte rea și groaznică.. s-au umflat și au negrit tot trupu, și încă viu fiind, ochii amîndoi i-au sărit din cap, iar după ce au murit, și au trecut 3 zile, au fost ieșit viermi din mormînt și putoare mare, cît s-au umplut beserica. ...Au fost viermi mari albi, cu capetele negre." Scena de aici, deși aparent singulară, derivă dintr-un motiv întîlnit adesea în hagiografie. Radu Popescu o repetă și pentru alte personaje din *Istoriile*... sale : „Ghinea, căpitan la Șărban-vodă... zăcînd în cîtăva vreme, negrindu-i mîinile și picioarele și tot trupul dă viu, ș-au dat sufletul dracului. Pe acest Ghine îl avea Șerban-vodă ucigătoriu de boiari ; carele, cînd muriia, văzîndu-și trupul negru, au fost zicînd că-și vede păcatele cu ochii." [30]

Fără a deveni punctul central al atenției, ci doar una din treptele unei simbolice scări a iertării sau a condamnării irevocabile, momentul descompunerii este folosit ca argument polemic și de Gavril Protul (a cărui scriere hagiografică de la începutul secolului al XVI-lea dobîndește valoare de letopiseț abia în secolul al XVII-lea). Neagoe vodă ar fi avut — după spusele autorului *Vieții lui Nifon* — o vedenie : „s-au rumpt scoabele cele de hier și acoperămîntul mormîntului Radului vodă ; și degrab să desfăcură marmurele și să ivi din lăuntrul trupul Radului vodă groaznic și întunecat, plin de puroi și de putoare." „Bogdan cel afurisit" cel ce „cu rea moarte va să moară", are o soartă mai cumplită încă : „trupul lui nici fierăle, nici pasările, nici pămîntul nu l-au putut mînca, ci numai ce s-au pîrjolit și au negrit întru răutatea tuturor" [31]. Tot la începutul secolului XVI, Neagoe Basarab închinase un cuvînt „oaselor" maicii sale. Dar nimic nu evoca acolo putreziciunea trupului. Moartea era o idee, în care importantă rămînea nu prima fază, a distrugerii, ci pasul următor, al unei bănuite vieți noi, spre a cărei pregătire se îndrepta toată atenția [32].

Radu Popescu reține — dimpotrivă — numai momentul sfîrșitului lamentabil. Dar chiar și în acest caz (deși moartea devine un spectacol, în care sentimentul groazei este înlocuit de înclinarea spre ornamental și de plăcerea detaliului în descrierea descompunerii materiei), ea nu ajunge a dobîndi o valoare scenică în sine, ci continuă să ilustreze că — în opoziție cu cei care dăinuie după moarte prin faptele lor bune — cei trăind în ticăloșie, încep să se descompună încă în viață [33].

Dorința de a scăpa de lumea ostilă, potrivnică realizării omului ca „persoană" [34], capătă soluții diferite. Unii aleg viața ascetică, alții preferă formula contrară, de tipul „carpe diem", alții — în sfîrșit — sînt în căutarea unui spațiu ideal, simbolizat adesea prin muntele greu accesibil [35]. Muntele și peștera ca locuri posibile ale unei Epifanii, devenite apoi simboluri ale re-nașterii sau ale perfecțiunii morale, au rădăcini mult mai vechi decît vremea barocului. Pe teritoriul țării noastre aveau o tradiție practică și culturală care face de prisos orice încercare de a le justifica prezența în scrierile din secolul XVII prin influențe venite din afară [36]. Dornic de viață liniștită (liniște înțeleasă nu ca mlaștină, ci ca răgaz necesar „fap-

tei bune"), Brâncoveanu trebuie să satisfacă în permanență neliniștea unei mari puteri ce-și presimte sfîrșitul. Pentru a se sustrage măcar temporar cetății Epithimiei, domnitorul muntean încearcă să-și creeze un refugiu, un „munte" mai puțin accesibil viciilor. De aceea reface cetatea Tîrgoviștei, care-și conturează încă de pe atunci profilul de emblemă a unui trecut glorios, idealizare ce se va accentua cu vremea : „... numaidecît împărăția au poruncit lui Ghica-vodă, care venise domn în urma Mihnii-vodă, de au surpat casile curții domnești /de la Tîrgoviște — n. n. /, și le-au sfărîmat de tot ca să nu mai fie scaun domnesc acolo, căci mai suptu munte fiindu, să temea turcii de hainie. /.../ Constantin-vodă Băsărabă /.../ de case s-au apucat, *nemaiputînd lăsa un scaun vechiu ca acela dupre la stremoșii mării-sale să stea pustiu*" (s.n.) [37].

Pendularea între Tîrgoviște și București nu corespunde numai succesiunii anotimpurilor. Ea devine metafora încercării omului de a scăpa de vremurile neprielnice ce îl împiedică să se dezvolte pe calea sa firească.

O altă consecință a presiunii din acei ani este *disimularea,* care nu înseamnă plăcerea unui simplu joc intelectual, ci însăși condiția de supraviețuire. Evident, înșelătoria, ascunzișul și minciuna nu fuseseră descoperite abia acum. Dar noutatea stă în minuția descrierii și în abundența episoadelor de acest fel notate de cronicarii vremii. Avem mărturia unei atenții incipiente (însoțită de o ironie mușcătoare) pentru mișcările interioare și combinațiile rațiunii, văzute altă dată doar sub forma acțiunilor pe care le generau [38].

În același timp, se manifestă în epocă o mare plăcere de a „dezamăgi", de a reduce exagerările altora la adevărul nimicniciei lor (ceea ce nu împiedică propriile hiperbolizări). Prea rar se încearcă reabilitarea celor huliți pe nedrept, cel mai adesea se operează doborîri de pe piedestal. „*Desengaño*" are adeseori drept corespondent românesc o nepotolită înclinare spre clevetire.

Un copist ține să comunice (amplificînd textul prim al *Letopisețului cantacuzinesc* cu date din *Mărturiile comisului Ișioc,* utilizate mai pe larg în compilația lui Axinte Uricariul) că Grigore Ghica a contribuit la mazilirea și uciderea tatălui său :

„Iar cînd au fost într-o zi, Gligore bezdadea la vizirul Kiupriului, l-au întrebat de tată-său, iar fiul său, fiind sfătuit de chivernisitor, au răspuns vizirului : „De tatăl mieu, cum au fost pînă acum și ce au făcut, am fost chiezaș, iar de acum ce gînd are, nu sînt chezaș, pă dînsul, că nu știu încotro o va lua". Deci vizirul într-aceia numai s-au turburat și au trimis de l-au luat în obezi și i-au jefuit toată avuția lui ; au trecut despre doamna și o au dezbrăcat, lăsînd-o numai în ie, pitită după ușă. Iar o slugă bătrînă a Ghicăi Vodă, anume Ștefan vel armaș, au luat o ipingea a lui și au aruncat în capul doamnii, pănă s-au potolit turcii cu jaful. Deci pă Ghica Vodă l-au pornit în Țarigrad și pănă a treia zi au venit veste că au pus pe Gligorie, fiul său, domn. Iată acest bine au făcut fiiu la părintele lui și așa este adevărul" [39].

Punctele de vedere se multiplică, un personaj este în același timp și bun și rău, un gest are și nu are o anumită semnificație, un neam de boieri merită să fie hulit sau lăudat. Afirmațiile contradictorii asupra aceluiași eveniment sau om apar nu numai în opere de autori diferiți, ci chiar în scrierile aceluiași cronicar : Radu Greceanu cu cele două variante despre Cantacuzino ; Radu Popescu despre aceiași Cantacuzini, în *Letopisețul* nesemnat — dacă îi aparține — și în partea de cronică semnată. De altfel, Radu Popescu este întruparea dorinței de a sfărîma iluziile, un distrugător de statui, căruia orice „monument" îi produce o adevărată iritare. Îl înverșunează mai ales laudele aduse contemporanilor săi, dar „dezamăgește" programatic, chiar dacă vorbește despre morții pe care totuși îi admiră. La *Istoria lui Mihai Viteazul* adaugă povestea originii dubioase a voievodului (de altfel, ori de cîte ori se ivește prilejul, el pune sub semnul întrebării ascendențele domnești), deși în final își exprimă — într-un mod cît se poate de specific — admirația : „au supus domniia lui pă turci, pă moldoveni, pă unguri, de-i avea ca pe nește măgari pe toți" [40]. Elogiului sincer al Anonimului pentru Brâncoveanu, Radu Popescu îi răspunde reluîndu-i argumentele, dar răsturnîndu-le valoarea. Tehnica hulirii dezvăluită cu acest prilej este desăvîrșită : voievodului dispărut i se anulează nu numai toate laudele aduse pe cînd trăia, dar i se adaugă și acuzări tăioase de care

nimeni nu ar fi avut în acei ani curajul să îl apere (acuzări prezentate perfid ca izvorînd nu din animozitățile personale ci din dorința de a păstra „obiceiurile cele bune ale țării").

Radu Popescu — asemeni lui Miron Costin în *Viața lumii* sau lui Constantin Cantacuzino în *Istoria* sa — manifestă o atenție deosebită pentru bunul renume postum : „lauda iaste numai a faptelor celor bune ce face cineva în viiața lui și pe urma lui rămîne acea bunătate de o laudă oamenii." Într-un asemenea context de valori — larg acceptat de epocă — atitudinea denigratoare față de Brâncoveanu își dezvăluie măsura reală [41].

Probabil sub influența graficii cu vădite ecouri occidentale a primei ediții a *Cazaniei* lui Varlaam (Iași, 1643), s-au căutat și izvoare catolice, de tip baroc, ale textelor incluse în ea. Mitropolitul Moldovei se adresase însă unui text specific ortodox : *Comoara* lui Damaschin Studitul, tipărită pentru prima dată în limba greacă la Veneția în 1557—1558, răspîndită apoi în numeroase traduceri și prelucrări slavone. Renunțînd la cazaniile folosite ca izvor de înaintașii săi din secolul al XVI-lea, Varlaam recurge la un autor care susținea că *Biblia* nu trebuie să rămînă neînțeleasă, asemănătoare „unui labirint și unei enigme de sfinx". Dintr-o tradiție bogată, ca aceea a omiliilor bizantine, coborînd și ele din modele mai vechi, Damaschin Studitul alege procedee retorice care explică eroarea de a se fi căutat izvoare de tip baroc pentru varianta română a textelor sale [42].

Peste trei sferturi de veac, un autor de didahii, Antim Ivireanul, nu mai apelează la un anumit izvor străin ci preia sugestiile multiple ale unei culturi remarcabile. Literatura medievală folosise frecvent nu doar alegoria exegetică ci și un lung șir de simboluri heraldice. Ori Antim unește aceste două serii, asociind simbolurile din domeniul omileticii cu explicațiile la stemă atît de la modă în secolul XVIII [43]. Fiecăruia din elementele bine cunoscute — corbul, soarele, luna — îi conferă o semnificație nouă, neașteptată, capabilă de a se întipări în memoria ascultătorilor, pentru că, deși surprinzătoare, rămîne plauzibilă și conformă procedeelor anterioare de asociere [44].

Merită să fie reținută arta cu care Ivireanul atribuie aceluiași simbol — luna — valori contradictorii, păstrînd intactă logica demonstrației. Luna este într-o predică atît „semnul păcatului", cît și semnul apostolului Pavel, pentru că menirea lui era să „lumineze limbile în noapte/a/ întunecată ce au fost atunce în toată lumea." Spre a da tărie acestei din urmă afirmații, ca și spre a justifica prezența astrului în stema Țării Românești, mitropolitul Antim îi dedică un elogiu care — asemeni altor rînduri scrise de el — are rezonanțe preeminesciene : „luna iaste podoaba nopții... și stăpîna mării" [45]. Rîndurile închinate aici stemei țării aveau o semnificație precisă, antiotomană, desvăluită încă mai clar de finalul predicii, în care i se urează domnitorului Brâncoveanu să biruiască, împreună cu supușii săi, „toată ispita celor ce-i stau împotrivă". Analogiile dezvăluite de Antim Ivireanul izvorăsc din convingerea că Țara Românească rămăsese singurul apărător al valorilor culturii tradiționale din această parte de lume.

În afara celor cîteva simptome disparate — enumerate anterior — ale unui anumit tip de înnoire în literatura de la întîlnirea secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, există și modificări mai profunde, atingînd însuși modul de organizare al materialului faptic, în vederea unei expuneri pe care fiecare autor o dorea cît mai convingătoare.

Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, cînd în istoriografia română se renunță la exprimarea în slavonă, exista deja o tradiție a scrierii cronicilor, tradiție pe care, pentru Țara Românească, am putea-o astfel formula : se relatează numai o categorie de evenimente, direct legate de personajul central, domnitorul, coborîtor dintr-o anumită familie ; el este sprijinit de „țară" și de divinitate și cel care îl trădează riscă să fie calificat drept Iuda. Exprimarea este lipsită de podoabe — ceea ce nu înseamnă lipsită de frumusețe ; fraza se desfășoară în ritm rapid ; expunerile sînt scurte, reținîndu-se esențialul, cu rare reproduceri de amănunte. Adaosurile făcute de copiști începînd cu ultimele decenii ale secolului al XVII-lea au ca rezultat estomparea acestei linii centrale foarte clare și înmulțirea diformă a pasajelor colaterale, astfel încît plusul de informație

duce cel mai adesea nu la un plus de claritate ci — mai degrabă — la dezagregarea structurii simple inițiale. O astfel de impresie o creează adaosurile lui Simion Dascălul la cronica lui Grigore Ureche.

Fragmentul sumar din *Letopisețul cantacuzinesc* relativ la perioada de pînă la domnia lui Radu cel Mare a incitat în mod deosebit intervenția copiștilor. Dar silința lor nu s-a îndreptat spre corectarea evidentelor erori de cronologizare ci spre adunarea din surse diverse a unor povestiri ce se îndepărtează uneori de adevărul istoric încă mai mult decît textul adnotat. Selecția din izvoare străine sau din povestirile orale se face mai ales pe linia faptelor ieșite din comun și a unei accentuate sensibilități la scenele de cruzimi sau la explicațiile denigratoare ale unor evenimente cunoscute [46].

Astfel, după rîndurile despre Dan I (care a domnit doi ani și ceva, între 1383—1386, nu douăzeci și trei, cum susține letopisețul, începînd din 1350 !) se dau în unele manuscrise amănunte relativ la cucerirea Brussei de către turci : „Și adunară toți pruncii cei mici ai creștinilor și i-au pus la un loc limpede și au dat cu caii peste dînșii de i-au omorît ; pre unii i-au aruncat în apă, pre alții i-au pus de i-au ars soarele și murè de sete..." Pe ceilalți prinși, „pre unii îi spînzura, pre alții înneca, pre alții punea pre foc de-i frigea ca pre niște pești altora le deschidea gura și le băga spuză de foc, pre alții lega de coadele cailor și-i tîrîiè de-i facè bucăți și într-acesta chip își da sufletele lor..."

Același copist amplifică după numai încă un rînd textul vechi, cu diferite știri, între care și o istorioară : „...acel Lazăr domnul sîrbilor avè slugă foarte credincioasă ce-l chema pre nume iar Lazăr ; și dacă văzu că au omorît pre stăpînul său, foarte să scîrbi și căuta vreme cu prilej și socotiè, cum ar face ca să omoară pre Amurad și să răscumpere moarte domnului său. Și ținè la dînsul armă mică, adecă cuțit. Și într-o zî găsî vreme și dede cu cuțitul și-l omorî la leat 6881." (Sultanul Murad I a fost ucis de Miloș Obilici în 1389, nu 1373, cum ar reieși din textul adăugat, după bătălia de la Kossovo-polje).

După domnia următoare, a lui Mircea cel Bătrîn (la care nu se grăbește să îndrepte numeroasele erori ale textului preluat), copistul reproduce dintr-un izvor

străin, odată cu o descriere scurtă, într-un stil arhaic, a bătăliei de la Nicopole, și rîndurile despre sfîrșitul lamentabil al înfricoșătorului sultan Baiazid Ilderim : „...și au izbîndit Țambirlan ; și au prins și pre sultan Baizit și l-au legat cu lanțuri de aur și l-au băgat într-o clușcă (sic !) și i-au luat toată Asiia și Siriia și l-au ținut pînă la sfîrșitul vieții lui."

Căderea Constantinopolului — asemeni tuturor evenimentelor externe — nu era menționată de vechea cronică. În aceeași copie cuprinzînd adăugirile citate anterior apare și o lungă descriere a luptei finale, în care pe prim plan stă nararea unui singur amănunt : „Iar Costandin Paleolog, văzînd atîta stricăciune ce s-au făcut într-înșii, s-au dus la Sfînta Sofie... și lepădă hainile cele împărătești și se îmbrăcă în haine proaste, ca un ostaș, și au eșit la război cu cîțva boeri și au dat război foarte tare, cît au depărtat și au scos pre turci afară din spărtură. Și s-au lovit de față și cu un sarachin ce iera în oaste turcească, foarte mare și groaznic, ca un urieș, și lovindu-l cu sabia, l-au tăiet drept în doao" [47].

Impresia de explozie a structurii simple inițiale o avem și dacă ne referim la varianta nouă a fiecărui copist în parte, dar mai ales dacă alăturăm toate aceste variante, încercînd astfel să schițăm punctul de vedere al „intelectualilor" mijlocii din epocă asupra a ceea ce ar fi trebuit să rețină atenția cititorilor. Adresîndu-se unor izvoare mai vechi, copiștii rețin și încearcă să lege între ele, pasaje ce li se păreau „expresive". Gustul pentru amănunt le întunecă perspectiva iar grija pentru aspectul lucrării luată ca un întreg, dispare. Nu o dată sînt alăturate rînduri aparținînd unor vremi și stiluri deosebite, pentru a se acumula un maximum de informație nu istorică, ci narativă.

Uciderea lui Mihnea cel Rău, la Sibiu, este relatată în varianta pe care o bănuim că ar proveni din *Analele slavone* în rînduri puține și clare. În *Viața lui Nifon*, același episod se pierde într-un noian de comparații și aluzii la scrieri ebraice vechi, patristice sau hagiografice. Textul unei adăugiri tîrzii surprinde însă prin mulțimea amănuntelor, dovada conservării unei mărturii contemporane sau înregistrării unei tradiții orale : „Atunce Dumitru a lui Iacșiciu și cu Danciul, feciorul lui Vlad vodă Țăpăluș, au venit cu carte de la craiu și au mers

la biserica papistașilor și s-au întîmpinat cu Mihai (sic) vodă suindu-să pe trepte, pentru că el să lăpădasă de pravoslavnica credință și se făcusă papistaș. Și acolo în strîmtoare au dat cu hangeriul și l-au înjunghiet. Și șade și pîră în zioa de astăzi capul Mihnii vodă zugrăvit în zid, unde l-au înjunghiet. Iar Dumitru a lui Iacșiciu au alergat tare de s-au suit în turn și au strigat tare zicînd : «tot omul să știe că au înjunghiat pre Mihne vodă cu poronca lui Mătieș craiul». Iar un pușcaș de-i Mihnei vodă au pus pușca pre crăcane și l-au lovit între sprîncene și făcu moarte pentru moarte. Iar pe Danciul, feciorul lui Țăpăluș, l-au ucis cetățenii." Unii copiști nu numai că introduc în *Letopisețul Viața lui Nifon* (pe care o preferă vechii variante din *Anale*), dar adaugă și această relatare (plină de detalii impresionante), venită tîrziu, a episodului, nemulțumiți cu aluzii și trimiteri vagi [48].

Fragmentele citate sau amintite în paginile anterioare au evidente asemănări cu trăsături specifice barocului occidental dar și deosebiri evidente, pe care am încercat de fiecare dată să le subliniem. În afara unor rare excepții, referirea la barocul occidental are valoare de termen de comparație, nu de sursă de inspirație.

Trecînd de stadiul descoperirii și enumerării înnoirilor (ce sînt de multe ori semnul unei îndreptări nesilite, venite din interior, spre o altă fază în evoluția culturii noastre), un necesar pas înainte s-a făcut prin așezarea lor sincronică și diacronică la locul ce li se cuvine, în sistemul cultural căruia îi aparțin [49]. S-a văzut astfel că încercarea de a pune cea mai mare parte a literaturii române de la sfîrșitul secolului XVII — începutul lui XVIII, sub semnul barocului, nu-și află justificarea și că, în raportul dintre înțelepciune și „imaginație", balanța înclină multă vreme în cultura noastră în favoarea înțelepciunii.

NOTE

1 G. R. Hocke, *Lumea ca labirint*, traducere românească de Victor H. Adrian, București, 1973, p. 27.

2 Alexandru Duțu, *Umaniștii români și cultura europeană*, București, 1974 (varianta engleză, București, 1977).

3 Despre preponderenţa elementelor tradiţionale în arhitectură alături de evoluţia lentă a tendinţelor înnoitoare v. Corina Nicolescu, *Ambiance d'une résidence princière aux XVIe-XVIIe siècles. La cour princière de Jassy*, „Synthesis", VI, 1977, p. 53—65 ; acelaşi autor, *Case, conace şi palate vechi româneşti*, 1979.

4 Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, în *CM*, vol. I, Bucureşti, 1961, p. 421. Aici citat în formularea mai clară din *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729)*, ed. Dan Simonescu, Bucureşti, 1975, p. 115. Vezi comentarea acestei scene la Al. Duţu, *op. cit.*, p. 140.

5 *Călători străini despre Principatele Române*, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 252—256 ; C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 290—294.

6 Asupra barocului polon şi a legăturilor cu cultura română, D. H. Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1976 (cu bibl. lucrărilor anterioare) ; Răzvan Theodorescu, *Itinerarii medievale*, Bucureşti, 1979, în special p. 155—167 şi 37—94 ; acelaşi autor, *Manierism şi „prim baroc" postbizantin între Polonia şi Stambul : cazul moldav* (1600—1650), SCIA — artă plastică, 1981, p. 63—93.

7 *Călători străini.*, vol. III, IV, Bucureşti.

8 Vasile Drăguţ, *Dragoş Coman, maestrul frescelor de la Arbore*, Bucureşti, 1969.

9 Numeroase referiri în *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, Bucureşti, 1970.

10 *Istoria artelor plastice...*, vol. citat, p. 59—65, 77, 82, 83, 86, 136—138, 140, 142, 145—146, 157—172.

11 S-a remarcat că în timpul domniei lui Matei Basarab are loc, în cadrul schemelor tradiţionale, atît o evoluţie a ansamblului spre echilibru, claritate, logică, cît şi, în chestiunile de amănunt, o receptare a spiritului picturii baroce : Cornelia Pillat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, Bucureşti, 1980.

12 Raporturile complicate dintre influenţa orientală şi influenţa ocidentală (directă sau indirectă), pe fondul unei tradiţii locale vii şi autoritare, sînt surprinse de Dan Ionescu, *Le Baroque en Moldavie au XVIIe siècle. Un Introduction*, „Synthesis", IV, 1977, p. 79—97 ; Florin Constantiniu, *Sensibilité baroque et régime nobiliaire*, RESEE, 1979, nr. 2 ; Răzvan Theodorescu, *Gusturi şi atitudini baroce la români în secolul al XVII-lea Note liminarie*, SCIA — artă plastică, 1982, p. 37—46 ; 1983, p. 3—11 ; acelaşi autor, *Au sujet des corridors culturels de l'Europe* RESEE, 1983, nr. 1, p. 7—21 ; nr. 3, p. 229—239 ; ac. autor, *Gîndirea românească între medieval şi modern*, Bucureşti, 1987.

13 Bibliografie la N. Stoicescu, C. Moisescu, *Tîrgoviştea şi monumentele sale*, Bucureşti, 1976, p. 112—113.

14 Studiile despre „barocul" literar românesc au apărut într-un asemenea număr, încît îndreptăţesc diagnosticarea unei „mode".

15 Miron Costin, *Opere*, p. 323, 442.

16 G. R. Hocke, *op. cit.* şi *Manierismul în literatură*, traducere românească de Herta Spuhn, Bucureşti, 1977, p 39—43. Căile de pătrundere ale motivului în scrierile lui Miron Costin sînt descrise de D. H. Mazilu, *op. cit.*, p. 205—218.

17 P. Simionescu, P. Cernovodeanu, *Cetatea de scaun a Bucureştilor*, Bucureşti, 1976, p. 50.

18 J. Rousset, *Literatura barocului în Franţa. Circe şi păunul*, traducere românească de Constantin Teacă, Prefaţă de Adrian Marino, Bucureşti, 1976, p. 147—172.

19 *Cronica anonimă a Moldovei*, ed. citată, p. 143, 147. Cronicarul menţionează că atît casele cît şi grădina de la Frumoasa au fost făcute cu meşteri de la Ţarigrad, argument în plus pentru legătura directă între barocul românesc şi civilizaţia orientală. Pentru etapele relaţiilor literare v. Mircea Anghelescu, *Literatura română şi Orientul.*

20 *O baroknom Kulture. Sbornik stati*, Brno, 1968, volum îngrijit de Milan Kopecký.

21 Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini, secolele XV—XVIII*, Bucureşti, 1973, p. 246, n. 437.

22 A. Marino, *Dicţionar de idei literare*, Bucureşti, 1973, p. 229—254. Spectacolul descris aici are şi evidente similitudini cu „pehlivăniile" şi serbările specific orientale.

23 Baltasar Gracian, *Criticonul*, traducere românească şi *Prefaţă* de Sorin Mărculescu, Bucureşti, 1975, vol. I, p. 241, 243, 250 şi *Prefaţă*, p. XXVI, XXXVIII, XLV, XLVI.

24 *Cronica anonimă despre Brîncoveanu* (în continuare: *Anonimul brîncovenesc*, CM II, p. 296, 298—299).

25 *Let. cant.*, p. 162. Cf. R. Popescu, *Istoriile...*, CM I, p. 406.

26 Neobişnuita primire în Bucureşti a lui Staicu paharnicul şi Preda Prooroceanu nu este nici măcar amintită de Radu Greceanu (*CM* II, p. 68).

27 Ramiro Ortiz, *Fortuna labilis. Storia di un motivo poetico da Ovidio al Leopardi*, Bucureşti, 1927; D. H. Maziliu, *op. cit.*, p. 218—236; Stephen Davies, *The Wheel of Fortune: the Picture and the Poem*, RESEE, 1978, nr. 1.

28 E. Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Gr. Ureche și M. Costin*, București, 1972 ; D. H. Mazilu, *op. cit.*, p. 236—242 ; Ioana Em. Petrescu, *Sentimentalité baroque et nostalgie du classicisme dans l'oeuvre de Miron Costin*, „Synthesis", IV, 1977, p. 67—77 ; Idem, *Configurații*, cap. *De la mentalitatea retorică la conștiința poetică*, Cluj-Napoca,, 1981 ; Ion Istrate, *Barocul literar românesc*, București, 1982, p. 195—219.

29 Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești...*, *CM* I, p. 56, 57, 63, 64. Pentru semnificațiile încercării de a supraviețui prin încrustarea în memorie vezi Friedrich Ohly, *Bemerkungen eines Philologes...*

30 Radu Popescu, *op. cit.*, CM I, p. 523, 461.

31 *Let. cant.*, p. 24, 27.

32 Astfel de amănunte grăitoare ne împiedică să acceptăm ideea că la Neagoe Basarab s-ar manifesta semnele pretimpurii ale unui baroc românesc, așa cum susține Edgar Papu, în cartea ce cuprinde de altfel o mulțime de observații memorabile : *Barocul ca mod de existență*, București, 1977. Dan Horia Mazilu consideră că cele două scrieri amintite aici ar aparține Renașterii *(Literatura românească...)*

33 Fiind un scriitor de la „parterul" edificiului cultural (v. Al. Duțu, *Umaniștii...*) Radu Popescu, spre deosebire de Miron Costin, — unul din reprezentanții scriitorilor din „loggia" — are o circumscriere mai puțin elevată a domeniului „faptelor bune".

34 B. Gracian, *op. cit.*, vol. I, p. 7, 139, 224, 243 etc. ; *Prefață*, p. XXXVI, XXXIX, XL.

35 B. Gracian, *op. cit.*, vol. II, p. 233, 284—290 și *Prefață* p. LIV ; D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. P. P. Panaitescu, I. Verdeș, București, 1967, p. 175 ; D. Curticăpeanu, *Orizonturile vieții în literatura veche românească*, București, 1975, p. 164.

36 Mircea Eliade, *De Zalmoxis à Gengischan...* Pentru etapele următoare se poate vedea literatura despre monumentele rupestre (așezate aproape toate în zone montane) de la Basarabi, Munții Buzăului, Bistrița olteană, Tismana etc. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*.

37 Radu Greceanu, *op. cit.*, CM II, p. 68.

38 *CM* I, p. 481, 489, 490 ; *CM* II, p. 278—279, 288, 318, 341—342 etc.

39 Const. Grecescu, *Mărturiile comisului Ișloc...*, „Revista istorică română", VIII, 1938, p. 87—94 ; *Let. cant.*, p. 144. Adăugirile sînt făcute de același copist citat și în legătură cu Stroe Leurdeanu.

40 Radu Popescu, *op. cit.*, CM I, p. 329 ; Mircea Anghelescu, *Asupra cronicilor muntene din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, RITL, XXV, 1976, nr. 1, p. 65—69. Expresia apare aproape sub aceeaşi formă şi în poemul lui Stavrinos, ceea ce nu presupune neapărat un împrumut ; este posibil ca amîndoi autorii să fi transcris o „vorbă" curentă, un loc comun ce revenea ori de cîte ori era amintit Mihai.

41 *Anonimul brâncovenesc*, CM II, p. 336—337 ; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 483—484.

42 P. Olteanu, *Sintaxa şi stilul paleoslavei şi slavonei*, Bucureşti, 1974, p. 336—350 ; D. H. Mazilu, op. cit., p. 181—188.

43 D. H. Mazilu, *op. cit.*, p. 123—156 ; M. Moraru, *El sentido politico de la emblematica en la obra de Antim Ivireanu*, „Synthesis". III, 1976, p. 65—74 ; P. D'Achille, *La predica...*, RITL, 1982, nr. 2.

44 A. Marino, *op. cit.*, p. 242—246. Pentru legătura între heraldică şi exegeza cărţilor canonice vezi M. T. Clanchy, *op. cit.*, despre trecerea de la alegoria exegetică la simbolurile poetice vezi W. Timmermann, *op. cit.*; E Negrici, *Antim, logos şi personalitate*, Bucureşti, 1971.

45 Antim Ivireanul, *Opere*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, 1972, p. 59, 62—63 ; D. H. Mazilu, *Proza oratorică...*, 2 vol., Buc., 1986—87.

46 Vezi capitolele anterioare : *Primii cronicari... Continuitate şi salt...* Cîteva din adăugirile amintite aici apar şi în *Letopiseţul Bălenilor*; autorul acestuia a făcut un comentariu şi o întregire a vechilor letopiseţe — pentru perioada de pînă la domnia lui Constantin Şerban — în spiritul specific sfîrşitului de secol XVII.

47 *Let. cant.*, p. 197—198, 199, 201. Adăugirile citate s-au păstrat numai în copii din a doua jumătate a secolului XVIII, prima jumătate a secolului XIX, copii ce pornesc însă, probabil de la un original mai vechi.

48 *Let. cant.*, p. 20 $_{413\cdot 2-4-32}$, 205. Vezi şi „Synthesis", V, 1978, p. 121—135.

49 Pe lîngă lucrările semnate de Edgar Papu, Răzvan Theodorescu, Dan Horia Mazilu, Ion Istrati citate în notele anterioare, amintim : grupajul de articole *La tentation du baroque dans les cultures du Sud-Est européen* publicat de revista „Baroque" (Montauban), 11, 1983, p. 69—113. (Autorii români : Virgil Cândea, Alexandru Duţu, Răzvan Theodorescu, Grigore Ionescu, Anca Bratu, Tereza Sinigalia, Anca Vasiliu, Monica Breazu, Adriana Buşilă, Valeriu Râpeanu) ; cartea de sinteză a lui Alexandru Duţu, *Humanisme, Baroque, Lumières : l'exemple roumain*, Bucureşti, 1984 ; acelaşi autor, *Dimensiunea umană a istoriei*, Bucureşti, 1986.

6 COSMOGRAFII ȘI ISTORIOGRAFIE

În jurul anului 1774, Anatolie ierodiacon de la Rîmnicul Vîlcea a alcătuit un miscelaneu ce cuprinde *Divanul* principelui Cantemir, o *Cosmografie, Istoria* stolnicului Cantacuzino, *Cronica slovenilor* de Gheorghe Brancovici și alte multiple fragmente neidentificate [1]. Între acestea din urmă, se găsesc cîteva pagini purtînd titlul *De lauda monoțerotis, adecă a inorogului* ce reflectă o traducere, probabil prin intermediar, a unei părți minuscule din *Mundus subterraneus,* cartea iezuitului Athanasius Kircher, apărută în 1665—1668, la Amsterdam. Din volumul plin de ciudățenii (considerat astăzi nu doar scriere tipică pentru manierism, ci și debut al cercetărilor de speologie !), regăsim în manuscrisul de la Rîmnic mai multe pasaje dintre care în unul demonstrează („examen făcînd" și folosind cîte un „prea puternic argument") că inorogul nu există printre animalele reale [2]. În chiar centrul diriguitor al ținutului unde se copiau cu asiduitate variante din *Fiziolog* și unde s-au păstrat, mai ales din epoca imediat următoare, numeroase picturi cu „fiare" și „gadini", erau copiate, dacă nu chiar traduse, file menite să arate convingător că una din aceste făpturi — pare-se cea mai renumită — nu trăiește în realitate. Scenelor pictate în care apare inorogul — dar și alte animale din *Fiziolog* — li se conferea deci de către cunoscători o valoare simbolică, nu una „realistă". Înflorirea simbolisticii în chiar miezul anilor începutului de modernizare, ar stîrni mirarea noastră dacă am uita că ne aflăm în preajma locurilor de unde s-a ridicat Brîncuș, întruchipare a convingerii că împlinirea concretului stă în a deveni *signum* al impalpabilului.

Mă voi opri acum la paginile de *Cosmografie*, al căror conținut îl regăsim și într-o copie anterioară de la Cozia (anul 1766), unde apar îndreptări și adăugiri la informațiile despre Moldova, cu știri luate din Grigore Ureche, Miron Costin (citați direct) ori din experiența personală a adnotatorului [3].

În a doua copie cunoscută, cea de la Rîmnic, s-au păstrat amplificările referitoare la Moldova ; mai mult, copistul a lăsat loc liber spre a transcrie — probabil — vreuna din sursele amintite. Pentru Țara Românească, nemulțumit cu informațiile date de autorul străin, copistul de la Rîmnic adaugă (dacă nu cumva preia adăugirea !) *Istoria Țării Românești*, scriere căreia, spre a i se asigura supraviețuirea, i se trecuse sub tăcere numele autorului, nume alunecat cu vremea în „prăpastia uitării" [4]. După sfîrșitul *Istoriei* Stolnicului, Anatolie a lăsat cîteva file libere, cu intenția vădită de a-i găsi o continuare [5], iar la sfîrșitul *Cosmografiei*, a copiat *Cronica sloveanilor* de Brancovici, completînd astfel datele referitoare la sud-estul Europei. Alegerea nu pare întîmplătoare : Constantin Cantacuzino îl citase elogios în cuprinsul *Istoriei* pe Gheorghe Brancovici, pe care îl cunoscuse direct. Acest miscelaneu alcătuit de Anatolie pe la 1774 stă în directă legătură cu preocupările lui Chezarie. În anul păcii de la Kuciuk-Kainargi, episcopul de Rîmnic a călătorit împreună cu banul Mihai Cantacuzino [6] la Iași, într-o solie la generalul Rumiantev, exponentul țarinei Ecaterina a II-a. În acele împrejurări vor fi răsunat întrebări stăruitoare în legătură cu ponderea geografică și istorică a țărilor române în sud-estul Europei.

Începînd din 1776 vor apărea renumitele *Prefețe* la *Minee*, ale lui Chezarie, lucrate pe baza multor lecturi anterioare, din care va fi făcut parte și miscelaneul lui Anatolie. Ne întrebăm ce semnificație avea, pentru un cerc social cu astfel de preocupări, introducerea *Istoriei Țării Românești* în chiar cuprinsul *Cosmografiei* ? [7].

Conform tradiției istoriilor umaniste, lucrarea lui Constantin Cantacuzino are o bună parte de interferență cu cosmografiile. În acea perioadă cînd științele nu atinseseră diversificările și diferențierile contemporane între cosmografii și istoriografie nu exista specializarea care separă astăzi „geografia" de „istorie" : în cărțile de *geo-*

grafie apăreau frecvent ştiri istorice, iar în *istorii* se încerca lămurirea chestiunilor de geografie „istorizantă". Însăşi *Istoria* Stolnicului cuprinde o adevărată discuţie cu cîteva din cărţile cele mai răspîndite pe atunci, amintind direct numele lui Eneas Silvius, Toppeltin, „Gulielmu Blaut" / Guillaume Bleaw (Blau) /, Cluver [8]. Polemica se duce în special în jurul *imaginii Daciei*, referitor la întindere şi aşezare, dar mai ales la ascendenţa şi descendenţa locuitorilor autohtoni.

În cosmografiile occidentale, dar şi în unele lucrări de istorie, *imaginii Daciei* i se acordase o atenţie deosebită, explicabilă doar prin răsunetul şi longevitatea unei credinţe medievale: confuzia dintre daco-geţi şi goţi, una dintre erorile cu mai mare putere de înrîurire decît realitatea însăşi, asupra convingerilor, atitudinilor, dar şi asupra literaturii. Independent unul de altul, Iordanes şi Isidor din Sevilla preluaseră din scrierile Antichităţii o anumită imagine despre Dacia, care se detaşează pe încetul de adevărul istoric şi geografic şi se transformă într-un mit, mai mult, într-o emblemă spirituală a descendenţilor medievali ai goţilor. Specialiştii contemporani constată că în Spania medievală şi gotică, apoi pînă tîrziu, către secolul XVI (cînd Guevara, tradus de Nicolae Costin, îi conferea daco-getului Panusie puterea de a-l susţine moral în ceasul morţii pe însuşi cumpătatul Marc Aureliu) [9], funcţia de „erou exemplar", de „model uman", a îndeplinit-o nu împăratul Traian, cuceritorului de origine iberică, rămas viu în memoria locuitorilor Daciei, ci getul Deceneu, supranumit „cel înţelept", întovărăşit uneori de Zalmoxis şi Burebista, mai rar de Decebal [10].

Tot atît de semnificativ ni se pare faptul că „danii", locuitorii Danemarcii, erau asimilaţi cu „dacii", fiind deci urmaşi ai întregii lor istorii sau mitologii [11], sau că germanii, reclamîndu-şi, ca şi spaniolii, descendenţa gotică, se considerau implicit descendenţi ai geţilor. Dacă în perioada umanistă erudiţii apuseni corectează această eroare, ea continuă să trăiască şi chiar să prolifereze în „Siebenbürgen" [12]. Mai ales secolul XVII se caracterizează prin tăria cu care istoriografii saşi din Transilvania afirmă descendenţa dacică a conaţionalilor lor, într-o măsură direct proporţională cu interesul pe care îl arată

romanității și continuității poporului român, considerat urmaș doar al romanilor, *veniți* pe teritoriul dacilor.

Această *imagine* „gotizată" a *Daciei* se reflectă în istoriografia română mai ales prin intermediul scrierii lui Toppeltin *Origines et occasus Transylvanorum* (Lyon, 1667), citată direct, dar și al altor istorici sau cosmografi [13]. Miron Costin și Nicolae Costin au convingerea că dacii (coborîtori din sciți, conform unei alte convingeri izvorîte din literatura medievală) sînt continuați de sași, nu doar etnic, ci și lingvistic. Dimitrie Cantemir, deși admite ici și colo persistența pînă în zilele sale a ecourilor culturii autohtone preromane, formulează totuși părerea că armatele romane i-au împins pe daci undeva, spre nord [14].

Mai amintim că Toppeltin menționase și un alt mit al etnogenezei sașilor — remarcabil prin fumusețea lui de literatură fantastică —, preluat de la Athanasius Kircher (autor, între altele, al volumului *Mundus subterraneus*, amintit la începutul acestui capitol). Spre lauda lor, cronicarii români nu au acordat acestei legende nici o umbră de atenție. Abia istoricul iluminist Petru Maior amintește, dar spre a o desființa, credința că sașii s-ar trage din copiii aduși pe sub pămînt de răzbunătorul vînător de șoareci de la Hammeln [15].

La Constantin Cantacuzino ajunsese deci o *imagine* caracterizată prin prăpastia dintre continuitatea teritorială a anticei Dacii („Țara căria îi zicea bătrînii Dachia, închide în sine astăzi Transilvania, Transalpina — sau Țara Românească — și Moldova"), și discontinuitatea de populație (românii, majoritari, nu descindeau din vechii locuitori autohtoni, ci doar din cuceritorii romani). Dar mai ajunsese încă ceva la Stolnic: ajunsese politizarea *imaginii și conceptului de Dacia*, acea „restitutio Daciae", amintită cu o forță crescîndă în secolul XVI, culminantă în acțiunea lui Mihai Viteazul, supraviețuind pieirii acestuia [16]. De-a lungul secolului XVII, imperiile vecine au reacționat în fața încercărilor de refacere a vechii Dacii, după cum această acțiune părea periculoasă sau favorabilă lor. Constantin Cantacuzino, aflat în epicentrul zguduirilor politice prin care trecea Țara Românească, avea desigur cunoștință de astfel de proiecte, după cum nu-i va fi rămas străină nici schimbarea produsă în istoriografia săsească de la sfîrșitul secolului

Scanned with OKEN Scanner

XVII. Valentin Frank von Frankenstein lasă printre primii o mărturie scrisă asupra acestei schimbări. Odată cu instaurarea puterii habsburgilor în Transilvania, spre a-și asigura drepturile în noua conjunctură, comunitățile săsești consideră mai de preț descendența germanică, reclamată tot mai energic, decît pe cea dacică [17]. Trecută o vreme în umbra tăcerii sau a negării, teoria descendenței dacice reînvie către mijlocul secolului XVIII, în alte condiții politice [18].

Și mai ajunsese încă „ceva" pînă la Stolnic, ceva aproape uitat către zilele noastre, pentru care nu s-au păstrat alte mărturii de existență reală. Cum s-ar verifica adevărul cuprins în afirmația învățatului umanist, că la sfîrșitul secolului XVII, oamenii greoi la înfățișare și nu tocmai sprinteni la minte mai erau încă apostrofați cu apelativul „dac", devenit aproape invectivă [19]. Chiar dacă Stolnicul ar fi făcut aici un fals — ipoteză greu de acceptat —, ne întrebăm ce gînd ar ascunde gestul său.

Constantin Cantacuzino mai cunoștea desigur și *cosmografiile* grecești, de tipul celei traduse în slavonă, în prima jumătate a secolului XVI de Macarie de la Muntele Athos, (continuînd și completînd afirmațiile lui Ptolemeu referitoare la Dacia) sau folosite la sfîrșitul secolului XVIII, de Meletie din Arta într-o lucrare ce i-a slujit ca sursă de informații lui Naum Rîmniceanu [20].

Știm apoi că Marsigli, pentru elaborarea lucrării *Danubius pannonico-moesicus* (7 volume, Amsterdam, 1725) i-a adresat Stolnicului o serie de întrebări, iar inventarul bibliotecii de la Mărgineni ne arată că posesorului ei nu-i rămăseseră deloc străine nici afirmațiile geografiilor mai apropiate de vremea sa.

Se subliniază deseori modernitatea *imaginii Daciei* din opera lui Constantin Cantacuzino, caracterizată atît de spiritul critic cu care autorul folosește izvoarele, cît și de cumpătarea cu care recunoaște calitățile dar și defectele dacilor, considerați element component al etnogenezei românilor, alături de coloniștii romani. Începînd cu Stolnicul, *imaginea Daciei* intră într-un nou tip de existență, diferit dar nu total străin de cele anterioare. Din mit al goților, cu o deosebită înflorire la spanioli, va ajunge cu vremea un mit al românilor, mit generat de o *realitate* istorică și concretizat în una din acele *imagini*

ce exprimă năzuințe cu implicații mentale și sociale profunde și dobîndesc funcția de catalizator al solidarităților [21]. Cu oscilații semnificative între fabulos și reconstituire istorică, chipul Daciei a ajuns pînă în literatura și istoria vremurilor noastre, păstrîndu-și trăsăturile ce le recunoaștem încă în *Istoria* lui Constantin Cantacuzino.

În ceea ce privește atitudinea față de descendența dacilor, continuatorii imediați ai operei Stolnicului se situează pe direcții divergente.

Cărturarii grupați de noi sub emblema Școlii Ardelene, deși aparțin iluminismului, preiau parțial *imaginea* medievală a *Daciei* (cu excepția lui Ion Budai Deleanu), adică susțin teoria genezei pur romane a românilor (datorită unei presupuse suprimări integrale a populației autohtone în urma războaielor lui Traian).

Cărturarii din jurul Rîmnicului, se dovedesc însă receptivi la înnoirea adusă de Stolnic și, prin osteneala lor de copiști sau autori, o transmit urmașilor din secolul al XIX-lea. În *Prefețele* sale, Chezarie nu-și spune explicit părerea, pentru că aceasta nu-l ajuta cu nimic la argumentarea ideilor susținute. Dar copia lui Anatolie, ca și alte copii, anterioare sau posterioare anului 1774, dovedesc interesul pentru *Istoria* al cărei punct-cheie îl constituia tocmai *imaginea Daciei*.

Cîțiva ani mai tîrziu, în prefața *Gramaticii* sale apărute chiar la Rîmnic (1787), Iancu Văcărescu amintea în treacăt, ca pe un lucru bine știut (cu menționarea unor mărturii străine), prezența dacilor în etnogeneza poporului nostru.

Centrele culturale din Subcarpații sudici, de pe o parte și de pe alta a Oltului, au avut legături statornice cu cele din sudul Transilvaniei, din Hațeg, pînă în Țara Bîrsei [22]. Or tocmai în ținuturile din urmă, conștiința descendenței dacice a românilor a cunoscut la nivel popular o intensitate deosebită. Mai mult, ea a căpătat un sens revendicativ, formulat cu dîrzenie de români, în cereri al căror sens real se dezvăluie prin comparație cu afirmațiile istoriografiei transilvane oficiale : „Nu ne putem mira îndeajuns care e pricina că voi ungurii ne-ați apăsat pe noi într-atîta și ne-ați aruncat după cap și jugul iobăgiei, cînd noi sîntem și am fost totdeauna mai mulți decît ungurii și, *ce e mai mult sîntem și mai demult în această țară*

decît voi, căci sîntem rămășițele încă a vechilor daci" (subl. n.)[23]. *Imaginea* „luptătoare" a continuității autohtonilor din *Dacia*, specifică Transilvaniei, se întîlnește pe teritoriul Rîmnicului cu *imaginea* mai distanțată, chiar mai critică, formulată de Stolnic. Rod al întîlnirii este, între altele, *Cuvîntul înainte la Adunarea hronologiei domnilor țării noastre* al lui Naum Rîmniceanu. Urmaș al unei familii emigrate din preajma Sibiului, Naum a cunoscut și folosit *Istoria* Stolnicului, ca și *Istoria* banului Mihai Cantacuzino (începută în chiar anii cînd Anatolie ierodiacon își alcătuia miscelaneul).

Legăturile strînse dintre banul Mihai și Chezarie, episcopul de Rîmnic, depășesc domeniul „treburilor politicești", și printre izvoarele amîndorora, se numără ca sursă de prin rang *Istoria* lui Constantin Cantacuzino. Prin intermediul ediției grecești a lucrării banului Mihai[24], afirmațiile din opera Stolnicului ating o răspîndire mai mare și mai timpurie decît se acceptă de obicei. Dionisie Fotino a utilizat la puțin timp după apariție ediția fraților Tunusli ; în *Istoria vechii Dacii, adică a Transilvaniei, Valahiei și Moldovei de astăzi*, reînviază astfel, la începutul secolului XIX, *imaginea* formulată de Stolnic, cu un veac și jumătate mai devreme[25].

Naum Rîmniceanu folosise tradiția manuscrisă a *Istoriilor* lui Constantin și Mihai Cantacuzino, lucrări mai apropiate în multe privințe de cosmografii decît restul istoriografiei române. S-a spus despre copiile păstrate de la Naum Rîmniceanu[26] că ar fi rămas fără ecou în epocă, lucru greu de crezut pentru începutul de secol XIX, cînd cartea tipărită nu înlocuise cu totul cartea manuscrisă.

Să ne întoarcem acum la miscelaneul alcătuit la Rîmnic în 1774 și la întrebarea formulată în paginile anterioare ale acestui capitol : ce semnificație are introducerea *Istoriei* lui Constantin Cantacuzino în chiar cuprinsul uneia dintre *Cosmografiile* traduse la noi ?[27] Spre deosebire de istoriografie, cosmografiile par un gen literar fără ecou în cultura română. Cunoscute de mult eruditilor, dar traduse tîrziu și prea puțin multiplicate prin copii, cosmografiile nu prea au corespondent în genurile practicate de autorii români. Explicația o găsim formulată concis în prefața lui Grigorie Rîmniceanu la *Triodul* din 1798. „Școala vieți" le ceruse mult timp cărturarilor români să

cultive doar acele genuri literare ce răspundeau întrebărilor dureroase ridicate de viața colectivității pe care o reprezentau [28]. De aceea atenția lor se îndreaptă nu spre descrieri ale lumii întregi *(cosmografii)*, ci — în momentele de răscruce — spre geografii istorizate, ca *De neamul moldovenilor* (concepută de Miron Costin în vremea cînd turcii și polonii se luptau în preajma Hotinului), ca *Descriptio Moldaviae* (adevărat manifest adresat Europei apusene de Dimitrie Cantemir, după înfrîngerea lui Petru cel Mare la Stănilești) sau ca *Istoria* lui Mihai Cantacuzino (redactată în română și greacă în anii din preajma păcii de la Kuciuk-Kainargi).

Fără a le prelua integral, cronicarii și istoricii români, cunoscători ai cosmografiilor străine, se aflaseră într-un continuu dialog cu ele, dialog transformat de Constantin Cantacuzino (autor și al unei hărți !) într-o polemică sistematică. Polemica o vor continua cei care traduc și apoi cei care copiază cosmografia din manuscrisele de la Cozia și Rîmnic, folosind ca argumente chiar istoriografia română anterioară lor. În partea despre Moldova se făcuse apel la Ureche și la Costini, iar în partea despre Țara Românească se introduce tocmai scrierea Stolnicului, exact în anii cînd banul Mihai își începea istoria sa, atît de înrudită cu cosmografiile.

Introducînd *Istoria* lui Constantin stolnicul, copistul rîmnican răspunde, în însuși cuprinsul cosmografiei, vechii *imagini a Daciei*, printr-o altă *imagine a Daciei* adoptată ulterior de majoritatea oamenilor de carte. Dar prezența lucrării lui Cantacuzino și a *Cronicii sloveanilor* de Gheorghe Brancovici în varianta lui Anatolie de la Rîmnic o diferențiază pe aceasta substanțial de exemplarul copiat de Antim de la Cozia, nu doar printr-o altă atitudine față de continuitatea autohtonilor ci și prin modificarea *imaginii Europei*. Cele cîteva adăugiri și corectări referitoare la Moldova din manuscrisul de la 1766, nuanțau dar nu schimbau profilul propus de textul tradus pentru continentul nostru. Amplificările din miscelaneul de la 1774 instaurează însă un nou raport între paginile acordate diferitelor zone geografice. Imaginea întregului devine ea însăși alta, ca și cum într-o hartă s-ar fi extins un colț oarecum mototolit și plin de imprecizii : cel al țărilor române și — mai mult — al întregului sud-est euro-

Scanned with OKEN Scanner

pean. Avem astfel dovada că la Rîmnic se năștea o concepție nouă asupra legăturii românilor cu restul continentului a cărui parte integrantă se socoteau, nemulțumiți, precum schițase încă Stolnicul, de ceea ce învățații apuseni știau despre ei : „de céstea țăr/i/ ce sînt spre noi și de a noastră, măcară cari-s mai aproape de acei scriitori, însă destule greșeli sînt și în nume și în locuri. Și unele care nu sînt, zic că sînt și altele care sînt, le tac. /.../ Însă nici dirept aceasta a-i huli de tot trebuie, atît de mult ostenind și trudind a scrie multe și mai de toate, pentru folosul multora. Iară de greșesc, ca niște oameni greșesc și noi greșim toți ca dînșii..." [29]

Miscelaneul lui Anatolie se numără, după toate probabilitățile, printre materialele pregătitoare cercetate de Chezarie spre alcătuirea *Prefețelor* sale. Dar întreaga lui semnificație rodește abia în *Prefețele* învățatului Grigorie Rîmniceanu, mai ales în cea de la *Triodul* din 1798. Grigore copiase el însuși *Istoria* stolnicului Cantacuzino, poate chiar după varianta inclusă de Anatolie în *Cosmografie,* iar comentariul referitor la frumusețea și vechimea culturii europene stă în directă legătură cu un pasaj al acestei din urmă lucrări, reprodus în miscelaneul lui Anatolie :

„Evropa, de vom căuta spre mărirea ei, iaste mai mică decît alte părți ale lumii /.../ Iar de vom căuta spre oameni și spre înțelepciune, asijderea spre bogățiile și spre averile lor, întrece cu mult pre Africa și nu va da din cale nimic Asiei, că pre vremea cînd avură price monarhiile Asiei, atuncea s-au mai întărit Evropa. Dar puterea marelui Alexandru care s-au început dintr-un unghiu al Evropei s-au fost lățit preste Asiia pînă la apa Ganghei și preste cîtăva parte a Africăi. Dar și Republica Rîmului au fost supus supt puterea sa toată Africa. Asijderea au fost mai supus și partea cea mai bună a Asiii. /.../

Dar ce vom zice de iscusit meșteșugul tipariului și de iscusit lucrul sinețelor /.../ care meșteșuguri sînt aflate toate din Evropa și măcar că zic precum oaminii de la Hina /.../, carea și la Asiia au avut înaintea noastră, a Evropenilor, aceste 2 meșteșuguri, ci aceea la Evropa sînt scornite și aflate amîndooă ca niște lucruri noao. Și sînt făcute așa deplin cît să pare că potrivnice acestea ale noastre cu celelalte care să află la acei oameni varvari.

Iară nici Africa, nici Asiia n-au lucru ca acela carele s-ar potrivi cu me/ște/șugul împrejur pietrii magnișului carea arată schimbarea vremilor prea mare. /.../

Iar învățăturile care s-au izvodit la Eghipet și în Țara Jidovască, de unde pe urmă au venit la greci și pînă astăzi trăiesc între noi /.../ ! Nu e altă parte a lumii nici mai avută în ape, nici mai bună și mai lesne a brodi pe mare, decît Evropa, că aicea în Evropa sînt ape fără număr care nu numai răcoreală și roade dau, ce și sculelor și vaselor pre mare cu venituri foarte sînt slujitoare. Iar marea, ca cum o acoperi, o înfrumusețează, o împrăștie cu multe boaze și așa o face mai frumoasă și mai arătoasă decît altele /.../ Așa sînt de avute toate, cît să pare că au lucrat firea singură sau Dumnezeu, și pentru aceasta ca să poată Evropa dobîndi avuțiia streinilor și ale sale să le păstreze și ca să stăpînească pe marea în care s-au întins și să stăpîneacă peste Africa și Asiia și preste America, la care ele s-au apropiiat și ca cum le-ar întinde mîna. Asijderea nu e nicio parte a lumii care ar avea mai puține păgănii, sărpi, hiară înveninate și groaznice decît în Evropa. Și are mai puține locuri pustii, de care la Africa și la Asiia sînt locuri foarte multe pustii și nestrăbătute. Și acestea toate cu hrană, toate cu folos, plină iaste de oamenii nenumărați, împodobită e cu tîrguri mari, în care înfloresc obiceiuri frumoase, învățături, înțelepciuni, la pace și la oști /.../“ [30]

Întregul pasaj citat de noi (cuprinzînd afirmații regăsite curent, folosite și în *Encilopedie),* este astfel rezumat de Grigore Rîmniceanul în *Prefața* la Triod (1798) : „Iară geografii /.../ zic cum că oamenii Evropei au minte ascuțită, sînt nepregetători și viteji ; și cum că într-însa s-au născut atîția înțelepți, atîția puitori de pravile, doftori, ritori și voievozi aleși, carii au dumestnicit, au învățat și au biruit pre toate celelalte neamuri ale lumii cu puterea minții lor, a limbii și a mîinii ; cum că într-însa au stătut cele doao vestite împărății, a elinilor și a rîmlenilor ; într-însa au înflorit și înfloresc științele, meșteșugurile, bunele obicéiuri și buna nemurire ; și cum că iaste cu cuviință ca această Evropă să se numească podoaba lumii“ [31].

Grigorie, urmaşul lui Chezarie, a găsit în miscelaneul copiat de Anatolie, diorthositorul *Mineelor*, noi argumente ce-i întăreau convingerea că românii au îndatorirea să-şi continuie propria lor cultură. Prioritatea acordată „înţelepciunii dinăuntru" nu implica opacitate la ştiinţele dezvoltate de apusenii înclinaţi — spune Grigorie — spre „înţelepciunea dinafară". *Divanul înţeleptului cu lumea* alcătuit de Dimitrie Cantemir se alătura în miscelaneul rîmnican de la 1774 tocmai uneia din geografiile comentate de Grigorie în *Prefaţa* la *Triod*, geografie modificată ea însăşi prin introducerea unei alte perspective, aceea a localnicilor.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-a tradus deci în limba noastră o cosmografie tipărită încă în secolul anterior, dacă nu cumva chiar la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Putem socoti aceasta o *influenţă* străină, *receptată* tîrziu, cel mai probabil prin intermediar ? Sau din cele spuse pînă aici, reiese clar, cît de săracă, mutilantă chiar, se dovedeşte vechea schemă *influenţă-receptare* şi cît de necesar apare să urmărim mai degrabă *dialogul* între culturi [32] şi să înţelegem cum structuri mentale diferite dau naştere unor concepte şi imagini diferite. Rămîne însă mereu un fond comun, pe baza căruia dialogul poate continua nu numai între contemporani despărţiţi de mari distanţe geografice ori sociale, ci şi între generaţii succesive.

NOTE

1 Ms. B.A.R. **1267** ; Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. IV, Bucureşti, 1967 ; acelaşi autor, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1978 ; acelaşi autor, *Copişti de manuscrise româneşti pînă la 1800*, Bucureşti, 1959 ; Alexandru Duţu, *Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII*, Bucureşti, 1968 ; Virgil Cândea, *Studiu introductiv* la Dimitrie Cantemir, *Divanul*, Bucureşti, 1969.

2 Mai pe larg în volumul nostru *Cărţi populare...*, p. 22 ş.u. Vezi şi CREL, 1985, nr. 2, p. 40—51. B. Bauer, *Jesuitische „ars rhetorica"...*, V. Peter Lang, 1986 (col. *Mikrokosmos*, ed. W. Harms).

3 G. Nicolaisa, „Rev. arhivelor", I, 1924—1926, nr. 1—3, p. 373—377 ; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice ro-*

Scanned with OKEN Scanner

mânești, București, 1962; același autor, *Versiunea românească necunoscută a geografiei universale a lui Giovanni Botero*, „Cronica", XIV, 1979, nr. 38 (12), p. 7; Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte științifice românești*, „Limba română", XXIX, 1980, nr. 2, p. 111—112.

N. A. Ursu afirmă că sursa acestei traduceri românești este o prelucrare polonă a volumelor lui Giovanni Botero, intitulate *Le relazioni universali*, apărute într-o primă ediție în 1591—1595 la Roma, traduse apoi în mai multe limbi europene, chiar și în latină. Subliniem prezența în Europa începutului de secol XVII a tendinței de traducere într-o limbă de circulație precum latina a unora din scrierile redactate în diverse limbi naționale. Udrește Năsturel cu osteneala sa în domeniul literaturii de limbă slavonă, aparține aceluiași curent, ce încerca să mențină posibilitatea de comunicare între învățații antrenați tot mai mult în profunda diversificare a culturilor naționale.

Pentru locul lucrării lui Botero înrte alte geografii cu referiri la țara noastră, vezi M. Popescu-Spineni *România în izvoarele geografice și cartografice din Antichitate pînă azi*, București, 1978; Gheorghe Mihăilă, *Cultură și literatură...*, p. 23 ș.u.

Andrei Pippidi sugerează că sursa *Cosmografiei* din manuscrisele de la Cozia și Rîmnic ar trebui căutată nu în volumele lui Botero, ci într-o tipăritură rusească din secolul XVII („Revista de istorie", 1985, recenzia la C. Velculescu, *Cărți populare...*).

Copia de la Cozia a cosmografiei se păstrează la B.A.R. sub cota ms. rom. **1556**. Varianta românească din cele două manuscrise are titlul: *Cosmografie, adecă izvodirea lumii.*

4 Numele Stolnicului, deși nu figurează în copiile ce-i includ *Istoria*, îi era totuși cunoscut ca autor al acesteia lui Mihai Cantacuznio, care îl amintește în propria sa *Istorie politică și geografică*. S-a emis și ipoteza că lucrarea din urmă ar avea în realitate un alt autor: Alexandru Elian, *Introducere* la *Izvoarele istoriei României*, vol. III, *Scriitori bizantini, sec. XI—XIV*, publicate de Al. Elian și N. S. Tanașoca, București, 1975.

S-a formulat de asemenea părerea că Stolnicul n-ar fi autorul *Istoriei Țării Românești*, aceasta aparținîndu-i fie lui Nicolae Milescu (P. V. Haneș, *Studii de istorie literară*, București, 1970, p. 43—73), fie lui Teodosie Veștemeanul (N. A. Ursu, „Cronica", 1982, nr. 32, 33). Vezi comentariul lui Liviu Onu (în Herodot, *Istorii*, București, 1984, p. 494) și Alexandru Duțu (*Călătorii...* p. 252 ș.u.)

5 Tocmai în acea vreme își alcătuia Mihai Cantacuzino *Istoria*, lucrare atît de legată de a predecesorului său, Stolnicul. Să fi fost aceasta completarea pe care o aștepta ierodiaconul Anatolie ? Copia sa (ms. 1267), deși executată în jurul datei de 1 august 1774, deci după încheierea păcii de la Kuciuk Kainargi, cînd în Țara Românească ia sfîrșit ocupația armatelor ruse, poartă totuși pe foaia de titlu a *Cosmografiei* următoarea mențiune : „s-au scris românește în vremea binecredincioasei singurei stăpînitoare marei doamnei noastre și împărătese Ecaterina a 2/-a/ a toată Rusia și a moștenitorului ei, binecredinciosului domnului țezarevici și marelui cneaz, Pavel Petrovici". Anatolie ierodiaconul are deci aceleași înclinații politice ca banul Mihai Cantacuzino.

Despre proiectele de refacere a vechii Dacii din vremea Ecaterinei a II-a, vezi L. Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Iași, 1975, p. 46 ș.u.

6 Pentru fiecare dintre cărturarii români amintiți, vezi prezentările și bibliografia în *Dicț. lit. rom.*

7 N. A. Ursu (vezi nota 3) menționează că varianta românească nu cuprinde următoarele capitole din cartea lui Botero : America, Africa de vest și de nord, hidrografia și monarhologia, religiile și superstițiile popoarelor.

8 Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971 ; Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1973 ; Alexandru Duțu, *Umaniștii români...* ; M. Popescu-Spineni, *România în izvoarele geografice...* ; Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București, 1980 (mai ales p. 215 ș.u.). Vezi și Dan Sluşanski, *Dimitrie Cantemir et Philippus Cluverius*, „Etudes romanes. Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane", XIII, 1978, p. 439—445.

9 Antonio de Guevara, *Ceasornicul domnilor*, traducere românească de Nicolae Costin ; ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1976, p. 632 ș.u.

10 Mircea Eliade, *De Zalmoxis à Gengischan...*, traducere românească de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, 1980, p. 74—86 ; Alexandru Busuioceanu, *Mitul dacic în istoria și cultura Spaniei*, „Destin", Madrid, 4—5, 1952 (articol cunoscut mie doar din citări) ; același autor, *Zamolxis*, București 1985. Gîndul ni se îndreaptă, neîndoielnic, spre mitul originii troiene, în istoriografia occidentală : Colette Beaune, *L'utilisation politique du mythe des origines troyennes...* în vol. col. *Lectures mé-*

diévales de Virgile, Ecole française de Rome, p. 331 ş.u. (vezi şi p. 197—198).

11 Bibliografia citată de : Mircea Eliade, *loc. cit.*, Al. Bărcăcilă, *Dacia şi Dania în istoriografia şi cartografia medievală*, „Studii şi materiale de istorie medie", III, 1959, p. 341—357.

12 Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972 ; acelaşi autor, *Dacoromano-Saxonica*, Bucureşti, 1980 (mai ales pg. 89—148).

13 I. C. Chiţimia, *Probleme de bază...*, mai ales pg. 159—196.

14 Ovidia Babu-Buznea, *Dacii în conştiinţa romanticilor noştri*, Bucureşti, 1979 (p. 10—28) ; A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*.

Pentru teoria descendenţei dacilor din sciţi vezi Mircea Eliade, *loc. cit.*

15 A. Armbruster, *op. cit.*, p. 95.

16 Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae* ; idem, *Moştenirea politică a lui Mihai Viteazul în secolul XVII...*

17 A. Armbruster, *op. cit.*, p. 123 ş.u.

18 A. Armbruster, *op. cit.*, p. 140 ş.u.

În aceeaşi perioadă, confuzia între daci şi slavi cunoaşte o înflorire deosebită, atît în istoriografia cît şi în geografia referitoare la teritoriul vechii Dacii.

19 *CM*, vol. I, p. 55.

20 Damaschin Mioc, *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, „Studii", XVI, 1963, nr. 2, p. 431—437 ; Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 34 ş.u. Pentru Meletie de Arta vezi bibliografia citată de Algeria Simota în *Dicţionarul literaturii române* la articolul despre Naum Rîmniceanu. Stolnicul a combătut afirmaţiile despre descendenţa românilor numai din daci.

21 Despre alte imagini, aflate în raporturi diferite cu realitatea istorică, vezi : Henri Duranton, *Les contraintes structurales de l'histoire de France : Le cas Pharamond*, „Synthesis", IV, 1977, p. 153—164 ; Gheorghe Ceauşescu, *O legendă datînd din timpul Renaşterii : Sarmis, regele eponim al Sarmisegetuzei*, în RITL, XXVIII, 1979, nr. 3, p. 341—349 etc.

22 Istoricul acestor legături (cu bibliografia necesară) la Ioana Cristache Panait şi Eugenia Greceanu, articolele din BMI, 1970, nr. 2 ; I. Cristache Panait, *Rolul zugravilor de la sud de Carpaţi în dezvoltarea picturii româneşti din Transilvania*, SCIA, s. artă plastică, 1984, p. 66—68 ; Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, 3 vol., Bucureşti, 1980—1981 ; Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1983.

Scanned with OKEN Scanner

23 D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 220.

Despre semnificația opțiunilor diferențiate pentru ascendența dacică ori ascendența romanică a românilor vezi Lucian Blaga *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966, p. 60.

24 Ediția fraților Tunusli, Viena, 1806 (cu intervenții în text).

25 Cartea lui Dionisie Fotino a apărut în limba greacă, în 3 volume, la Viena, în anii 1818—1819. Pentru locul lui Fotino în epocă, vezi Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, 1983, p. 431—498; Cornelia Papacostea-Danielopulu, *Literatura în limba greacă din principatele române* (1774—1830), București, 1982.

Valoarea militantă conferită descendenței românilor și din daci, ca și legăturile cu lucrarea manuscrisă din 1795 a lui Teodor Fotino (legături cercetate anterior de Nestor Camarino, „Revista istorică română", X, 1940, p. 227—236), sînt analizate de Emanuela Popescu Mihuț și Tudor Teoteoi, în *Prefață la* ediția critică a *Istoriei* lui Dionisie Fotino (lucrare în manuscris). Vezi și Em Popescu Mihuț, *L'histoire de la Dacie de Théodor Photinos et ses rapports avec la „Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium" de J. Chr. Engel*, RESEE, 1985, nr. 2. Ar fi necesară o cercetare a locului *Istoriei* lui Dionisie Fotino între celelalte lecturi ale generației pașoptiste.

26 Manuscrisele cu *Adunarea hronologiei* sînt prezentate de I. Crăciun și Aurora Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne (sec. XV—XVIII) privind istoria României*, București, 1963. În același *Repertoriu* vezi și descrierea copiilor după *Istoriile* lui Constantin Cantacuzino și Mihai Cantacuzino.

27 Pentru alte manuscrise românești cuprinzînd diverse tipuri de geografii vezi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice....*; Gh. Chivu, *op. cit.*; M. Popescu-Spineni, *op. cit.* Vezi și P. Bărgăoanu, *Însemnări geografice în operele cronicarilor români*, „St cerc. geol. geofiz. geogr. Geografie", 1978, p. 137—139.

În 1795 se tipărește la Iași traducerea lui Amfilohie Hotiniul după *Geografia* lui Buffier, traducere care circulase în manuscrise.

28 Alexandru Duțu, *Coordonate...* p. 155 ș.u.

29 *CM*, vol. I, p. 11. Remarcăm atitudinea diferențiată a Stolnicului față de greșelile involuntare ale învățaților, izvorîte din limitele firii omenești, și față de greșelile dictate de reaua

voință a unor istorici : „ca niște streini ce sînt și voitori de rău unii, nu adevărul scriu, ci-i micșorează lucrurile, și pe lăcuitorii ei rău îi defaimă și multe hule le găsesc... Căci că nu iaste nimeni, nici cu condeiul, nici cu palma a-i sta împotrivă și a-i răspunde“ (*op. cit.*, p. 8—9).

30 Ms. **1267** f. 123—124v. Pentru că în aceste flie ale ms, **1267** cerneala este ștearsă, îngreunînd substanțial descifrarea, am reprodus textul după ms. rom. **1556**, f. 17—18v.

Pentru sursele antice ale acestei laude a Europei, vezi Gheorghe Ceaușescu, *Laus Europae*, RESEE, 1985, nr. 3, p. 249—251 și Herodot, *Istorii*, ed. Liviu Onu, Lucia Șapcaliu, București, 1984, p. 333.

31 *Triod*, București, 1798, p. 3 (nenum.) ; Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografie românească veche*, vol. II, București, 1910, p. 406 ; Al. Duțu, *op. cit.*, p. 155 ș.u., p. 192.

Pentru cele 15 manuscrise copiate de Grigore Rîmniceanu păstrate la B.A.R., vezi G. Ștrempel, *Copiști...* ; E. Turdeanu, „Cercet. lit.“, I., p. 32—35 ; idem, *Etudes de littérature roumaine...* Leiden, E. J. Brill, 1985, p. 348—349.

35 Alexandru Duțu, *Literatura comparată...*, mai ales paginile 149—151 ; același autor, *Humanisme, Baroques, Lumières...*, mai ales pg. 5—43.

7. „EROTOCRITUL" LOGOFĂTULUI PETRACHE. SEMNIFICAȚII ALE RECEPTĂRII

Puținii cititori din secolul al XX-lea ai *Erotocritului*, mai mult cercetători decît cititori, îl încadrează fără șovăire în seria romanelor de dragoste. Punctul acesta de vedere îl moștenim de la dominanta receptării în secolul al XIX-lea (utilizez aici termenul „receptare" cu sensul conferit de școala lui Hans Robert Jauss [2]). Ce însemna *Erotocritul* pentru cititorii numeroși de acum mai mult un secol și jumătate, ne spune Dionisie Fotino în *Introducerea* la prelucrarea sa tipărită la Viena (1818), introducere preluată de Anton Pann pentru ediția românească de la Sibiu (1837):

„Această istorie mitică, de s-a și numit *Erotocrit*, n-a fost însă smintitoare au vătămătoare la suflet tinerilor (cînd cinevași va lua seamă fără patimă) ci mai vîrtos folositoare și morală /.../.

Acest roman fiind unul din cele mai morale, sper să placă ; de asemenea sper că criticii drepți, după ce vor pătrunde bine sensul chestiunii, nu-l vor ataca, fiind nu numai că el nu e vătămător (după cum îl cred unii dintre noi, stăpîniți de prejudecăți, că ar înfățișa tinerilor puterea amorului) lar, dimpotrivă, învață cu pilda sa pe tineri și pe tinere, să nu cedeze ușor și necugetat imboldurilor amorului".

Pe marginea variantelor de *Erotocrit* cuprinse în manuscrisele românești de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea — începutul lui XIX, diferiți copiști sau cititori și-au notat părerile lor. În conformitate cu principiul încă acceptat pe atunci : *„nu numai să cetești, ce să înțălegi și cu fapta să urmezi"*, poemul lui Cornaros avea, fără putință de tăgadă, rolul unui posibil exemplu pentru „pătimași"

și discuția se ducea doar în jurul efectelor lui benefice sau malefice.

Un cititor de la începutul secolului trecut se identifica pe sine insuși cu Erotocrit și cu Filerot : „Între acești pătimași / Fost-am și eu, scrăitorul, pătimaș, / Gustatu-i-am dulceața, / Și puțin erea de a-m răpune viiața". Învățămintele impuse de istoria lui Erotocrit sînt reținute prin filtrul neîndurător al convenienței sociale : „Paradigmă ne este lăsată, / Ca amor vrînd cinevași să prinză, / Mai sus hîrzul să nu și-l întinză" [3].

Participarea afectivă a autorului sau a cîte unui copist la chinurile îndrăgostiților din romanul similar, *Filerot și Antusa*, atingea o asemenea intensitate, încît „scrăitorului" i se alterau deprinderile intelectuale : „Rog dar cu umilință pă cel cetitor, găsind vreo greșală întru alcătuirea cuvintelor acestii istorii, de va fi pătimași / =îndrăgostit *n.n.* / să-mi treacă cu vederea și să-m dea ertăciune, pentru că numai un pătimaș poate cunoaște greșalele unii acest fel de istoriie, ... iar de nu va fi pătimaș, să nu mă ocărască că mă supăr" [4]. Formularea, frecventă începînd cu deceniul trei al secolului trecut, presupune o abatere de la scara tradițională de valori (unde afectele se supuneau controlului sever al „minții") și stîrnește reacția ironic-acidă a unuia dintre cititori : „Eu ertăciune nu-ți dau /.../, că n-am citit un cuvînt fără cusur, ci poci zice că toate pă dos și nepotrivite, neputînd înțelege, amestecături și... greșăli, / trecîndu-i / cheful omului la cetit. Iar începînd, nu poate să să îndestuleze decît, precum zici, numai un pătimași / aici : irațional ; *n.n.* / să-ți crează, cel ce nu cuno/a/ște noima cuvintelor" [5]. Remarcăm în aceste două citate, pendularea cuvîntului „pătimaș" între sensul laudativ și cel depreciativ, grăitoare pentru „marea mutație" de la mijlocul secolului.

Un alt cititor din aceeași perioadă, un transilvănean de astă dată, ar urma întocmai exemplul personajelor lui Cornaros, dar se lovește de piedici izvorîte nu din relațiile cu modelul, ci din relațiile cu mediul social : „Foarte frumoasă mi s-au părut această istorie ; dar ne este în zadar, pentru că trebuie să ne dezmierdăm și noi ca dînșii, numai să găsim dame statornice !" [6].

Doar cu puțin înainte de apariția ediției lui Anton Pann, un cititor din Moldova își mărturisește atitudinea critică, în contradicție cu interesul general arătat

Scanned with OKEN Scanner

pînă atunci *Erotocritului*, atît între clerici, cît și între mireni: „Vai mie, înnegritule suflete, pînă cîndu de la răutăți nu mai curmezi! Pînă cîndu vei tot citi la istorie lui Erotoclit și a Aritusii și altora ca acestora. Cu aceste degrab vei merge la raiu, cu cerga în capu. 1835 ghenar 18." Afirmația este reluată pe un ton complet „laicizat", după scurgerea unui an și ceva: „Această istoriie este prea nostimă la cei amorezați și dacă va fi puțintel la minte, acela le va și urma toate cele ce sînt scrise și mai cu asupră. 1836 iulie 26." „Din istoriia aceasta va luoa cinevaș multe pilde din cele ce n-au fost niciodată, care mai ia urmă îș va zminti și mintea" [7].

Vorbele înțepătoare ne dezvăluie cît de variate erau în acea epocă de tranziție punctele de vedere, dar și cît de alarmante deveniseră consecințele emancipării afectelor de sub controlul rațiunii.

Ne întrebăm dacă în intenția autorului său din secolul XVII, *Erotocritul* se mărginea la romanul de dragoste, atît de aprins discutat de cititorii deceniilor trei și patru ale secolului XIX?

Prin geneză, scrierea lui Cornaros se apropie de romanul medieval ce cuprindea, pe lîngă o narațiune sentimentală, și una eroică, înțesată cu relatarea a numeroase lupte, cu personaje și cu locuri fantastice. Felix Karlinger a semnalat legătura romanului provensal *Paris et Vienne* (identificat de Nicolae Cartojan drept sursă a *Erotocritului)* cu două basme culese în două puncte îndepărtate ale Romaniei, unul valencian iar altul aromân. Luîndu-se măsurile de precauție impuse de dificultatea datărilor în materie de folclor, se subliniază astfel prezența elementelor de cultură populară în romanele cavalerești. Odată cu trecerea în cultura cretană (printr-un intermediar italian încă neidentificat) a romanului *Paris et Vienne*, legătura cu folclorul devine și mai puternică [8]. Traducerea prelucrată în proză românească a poemului grecesc cu versuri de 15 silabe, întărește în continuare apropierea de literatura populară. Plecarea lui Erotocrit în exil este povestită, de exemplu, în chipul următor: „Și așa, /.../ au intrat în niște pustietăți mari și în niște codri necălcați de picioare de om. /.../

...Și atîta de tare cu pară de foc suspinînd ohta,
cît frunzile copacilor le ardè
și lacrămile unde cădè,

pămîntul fiind ud, să usca.
Și așa întru sine sîngur zicea :
— Of ceriule, aruncă un foc pre pămînt și arde pre toți, numai pre Aritusa mè cè prèiubită o păzăște /.../
O, stele luminate,
nu răbdați voi această strîmbătate
ce me-au făcut mie împăratul !
Soare, arată urgiea și-l detună pre împăratul !“ [9].

Spre a înțelege deplin semnificațiile poemului lui Vincențiu Cornaros reamintim momentul istoric al apariției lui. Insula Creta, rămășiță a Imperiului bizantin, intrase în sfera politică și culturală a Veneției. Familia Cornaros aparținea, se pare, acelor nobili venețieni împămînteniți în insulă, ai căror descendenți vorbeau mai întîi greaca și abia apoi italiana, dar, asemeni lui Vincențiu și fratelui său Andrea aveau prieteni printre literații italieni, precum îndrăgitul scriitor Basile, ori făceau chiar parte din Academia Stravagante [10]. Însă înfloritoarea cultură din Creta, reunind cele două tradiții, bizantină și italiană, trăia sub amenințarea invaziei armatelor turcești. Victoria apusenilor la Lepanto (1571) nu oprise înaintarea otomană în Mediterană, astfel încît Creta se vedea tot mai izolată și mai nemilos încercuită. Credem deci că două episoade mai puțin amintite din romanul în versuri al lui Cornaros se dovedesc esențiale pentru dezvăluirea intențiilor autorului : episodul *giostrei* și cel al războiului cu vlahii.

Fără să fi reținut pînă de curînd în mod deosebit atenția cercetătorilor, *giostra* reflectă fără îndoială o temă literară, dar corespunde și unei realități istorice. Nu mai puțin de o cincime din întinderea operei cretane este dedicată descrierii acestei întreceri cavalerești. În fața regelui Atenei se prezintă 14 luptători, despre ale căror haine, armuri, embleme, cai, poetul ne dă informații amănunțite, cu o inventivitate lexicală ce pare nesecată, evidentă și în gustul pentru detaliu cu care prezintă cele 11 înfruntări cu armele. La prima vedere, identitatea participanților lasă impresia unor anacronisme generate de o prea vagă cunoaștere a istoriei. În realitate, Cornaros reunește într-o atemporalitate subversivă pe fiii tuturor principatelor sau regatelor grecești existente cîndva, dispărute toate în vremea sa, cu excepția Cretei. În mod semnificativ, singurii loviți mortal în întrecere sînt „domnul din Patras“ și „domnul din Caramania“, simboluri ale puterii

Scanned with OKEN Scanner

otomane. Înfățișarea lor sălbatică mai are asemănare doar în chipul „domnului Sklavuniei". Tot atît de plină de înțelesuri pare și prezența fiului de crai din Neapole (să nu uităm Magna Graecia de odinioară), acceptat, deși aparținea lumii romane, fără nici o umbră de ezitare, mărturie a unei toleranțe religioase tipice pentru Creta. Feciorului împăratului din Bizanț i se face o primire deosebit de curtenitoare (pe vremea lui Cornaros, Orașul căzuse de aproape două secole), iar reprezentanții Cretei, Ciprului, Atenei, Bizanțului, deși concurenți, se despart totuși prieteni. Determinat de prețuirea pentru cultura antică, poetul atribuie victoria reprezentantului Atenei, lucru impus de altfel și de întreaga desfășurare a acțiunii.

Episodul *giostrei*, departe de a fi pierit odată cu invadarea Cretei, a supraviețuit nu doar în romanul tipărit ori copiat cu mîna, ci și, mai tîrziu, ca formă de teatru popular. În mai multe locuri din Grecia, dar cu osebire în Zante, locul unde s-au refugiat „urmașii nenorociților cretani", după căderea sub turci, *giostra* este pusă în scenă (la anumite intervale de timp) cu respectarea amănuntelor oferite de Cornaros [11].

Celuilalt episod eroic al romanului cretan, lupta dintre atenieni și vlahii conduși de Vladistratos, i se dedică o altă cincime din numărul versurilor. Asupra acestor adversari vlahi, lăudați de Cornaros pentru abilitatea lor în luptă, cercetătorii secolului XX au emis ipoteza că ar reprezenta proiectarea în ficțiune a imaginii românilor din nordul Dunării, cunoscuți prin eroicele acțiuni ale lui Mihai Viteazul [12]. Dar la începutul secolului XIX, Dionisie Fotino îi numea pe aceiași atacatori ai Atenei *mesiodaci* (adică daci din Moesia), adăugînd că li s-a spus apoi *cuțovlahi*. În traducerea sa, Anton Pann preia fără nici un comentariu identificarea din urmă, recunoscută probabil ca reală în acea vreme [13]. Existența încă din secolul X a formației autonome a Vlahiei Mari în Thesalia, cu un conducător numit direct de împăratul din Bizanț, ca și ridicarea ulterioară a unor centre aromânești înfloritoare [14], ne îndreptățesc totuși să credem că personajele din scrierea lui Cornaros reprezintă o comunitate sud-dunăreană.

S-a formulat părerea că poetul cretan a văzut în vlahii regelui Vladistratos un adversar demn de gloria Atenei [15]. Spre a-i ajuta, intervenise Aristos, personaj construit literar ca tip al cavalerului perfect, învins mai mult

Scanned with OKEN Scanner

de soartă, decît de rivalul său, Erotocrit. Aristos, plecat din regatul Franciei, țara sa de baștină, într-o călătorie prin Italia, este nepot de soră al lui Vladistratos. În acest chip simbolic, Cornaros desemnează apartenența vlahilor la comunitatea popoarelor neolatine. Înfruntarea vlahilor cu atenienii aparține (ca și *giostra)* unui vechi motiv literar, de astă dată înfruntarea între „latini" („frînci" sau „alemani") și greci (eleni, romei).

Traducătorii români ai romanului *Erotocrit* (în varianta prescurtată sau în cea integrală) au acordat celor două episoade „eroice" același loc pe care îl deținea inițial. Dar după cum știm din soarta altor scrieri traduse, fragmentele ce nu corespundeau interesului și „așteptării" noilor cititori, erau fie prescurtate, fie eliminate în întregime. Deci la mijlocul secolului XVIII, opera lui Cornaros spunea publicului românesc ceva mai mult decît un „roman de dragoste".

Grăitoare pentru impactul dintre cititorii români și scrierea cretană, sînt ilustrațiile logofătului Petrache [16]. Atenția acordată de miniaturistul din Țara Românească personajelor *giostrei* și eroilor războiului dintre atenieni și vlahii lui Vladistratos, nu pare cu nimic mai mică decît atenția acordată celorlalte personaje implicate direct în conflictul declanșat de iubirea lui Erotocrit și a Aretusei. Pentru fiecare luptător, pentru îmbrăcămintea și armele, mai mult, pentru calul său, desenatorul se străduiește să folosească o mulțime de detalii. Fiecare din cele unsprezece înfruntări ale *giostrei* și fiecare din momentele principale ale conflictului cu vlahii se oglindesc în desenele logofătului Petrache. El notează uneori numele personajelor, iar pentru cele două episoade amintite, un cititor intervine ulterior și-l corectează sau completează în grecește.

Nu numai din acuratețea execuției desenului, dar și din numărul scenelor referitoare la lupte înțelegem că mulți cititori români de pe la 1787 percepeau încă raportul dintre diferitele părți ale romanului cretan în sensul sugerat de varianta inițială. Lucrul acesta nu se mai întîmpla probabil cu cititorii cărora li se adresa ediția lui Dionisie Fotino, de la Viena, 1818. Iar modificarea nu transpare atît din text (deși se fac amplificări numai cu cîntece lirice), cît mai ales din prefață (citată anterior) și din selectarea subiectelor pentru ilustrații. Artistul

Scanned with OKEN Scanner

vienez, aflat evident sub semnul neoclasicismului, nu se oprește la nici una din luptele amintite și nici la personajele lor. Dacă am încerca să citim *Noul Erotocrit* de la Viena doar după gravuri, am avea în față ceea ce reținuseră și copiștii români din secolul XIX în însemnările lor : un roman de dragoste, și atît.

Logofătul Petrache a ilustrat manuscrisul copiat de Ioniță logofătul, în 1787, la un an după ce Nicolae Mavrogheni devenise voievod în Țara Românească. Insular din Paros, acesta urcase treptele ierarhice de la Poarta Otomană împins de abilitatea necesară unei asemenea ascensiuni, dar și de vitejia dovedită ca mare dragoman al Amiralității turcești. Ajuns la București, Mavrogheni încearcă să-și realizeze visurile de mărire și îi impresionează pe localnici prin ținuta sa războinică, prin suita neobișnuită și prin înfățișarea nouă dată spătăriei, devenită o adevărată sală a armelor :

„Îl văzum domol la stare
Cu ghimpoasă căutare,
Cum și domnescul său taz,
Cu semne de om viteaz ;
Vorba cam cu prelungire
Și graiul cu îngrozire ;
Chipul lui îi era falnic,
Iar statul de voinic harnic,
La umblet foarte sprînțar
Ușure ca un țînțar
Ehpaia avea prea mare,
Dar toți haramini de mare,
Tot spînzurați chinagii,
Cu port de galaongii,
La cap legați cu peșchire,
N-avea dă turci osebire :
Toți cu arme înarmați,
Pîn la genunche nădragi,
Mintene tot găitane,
La brîu groaznici iatagane,
Gol imineu pă piceor
La căpută rătunjor."

„Dacă mergeai și la curte
Vedeai altele mai multe.

Te uitai prin spătărie,
Rămîneai la aporie :
Vedeai săbii ferecate
Tot prin păreți spînzurate,
Mai pistoale, buzdugane,
Mazdrace și iatagane,
Suliți, hangere, cuțite,
Ca acele ascuțite,
Măciuci, mai puști ghintuite,
Toate prin păreți lipite.
Apoi stai, te socotiai,
Și-n rost nu puteai să-i dai.
Vedeai casele de-o parte
Numai de arme-ncărcate ;
De-altă parte te uitai
Și la el și înghețai !"

Dacă autorul anonim al uneia din cronicile versificate despre Mavrogheni privește ironic organizarea oștirii pămîntene, pitarul Hristache, alcătuitor al celeilalte cronici în versuri, își exprimă admirația în fața unui tablou străbătut de același suflu eroic ce animă și desenele logofătului Petrache (executate doar cu un an înainte) :

„Iar pe românii de țară,
Ce-i strînsese de pe-afară,
După ce le făcu leafă
Îi mai puse la o treabă :
Ca să învețe și muștra
Să știe să dea cu pușca.
Apoi să stai să privești
Și cu drag să pomenești
De românași voinici
Încălțați toți cu opinci !
Să te fi dat la o parte
Să vezi regule curate,
Cît erau de drăgălași
Și născuți a fi pușcași !
Se mira cine-i vedea
Și gura la ei căsca,
Căci părea c-au fost cătane
De cînd au ieșit din foale.
De așea muștră curată
Se tot mira lumea toată,

Cum mergeau peste cîmpie
Mîndri și cu veselie.
Grecii, /.../,
Se mira de opincari,
Care de cînd s-au născut,
Pușca în ochi n-au văzut,
Pe care-i credea mișei
Neslujindu-se cu ei,
Căci ei, cînd venea în țară,
Intra cu oameni de-afară;
Buni pentru ostășie
Nu credeau români să fie;
Și-acum în oaste de-i punea
Mai multă fală făcea" [17].

Una dintre tipăriturile apărute sub domnia lui Mavrogheni [18] vorbește despre același cult al „vitejiei" ce înflorea probabil în Principatele angrenate frecvent în războaiele cu turcii, războaie considerate prevestiri ale iminentei căderi a Imperiului Otoman. Nu știm dacă logofătului Petrache îi va fi fost pe plac atitudniea filoturcă a voievodului său, ori aștepta — asemeni multora — ca acesta să-și îndrepte înclinațiile războinice spre alte țeluri. Mai mult, ilustrațiile la *Erotocrit* nu aduc vreo mărturie că autorul lor ar fi înțels subtextul antiotoman din portretizarea „domnului" Caramaniei și a „domnului" de Patras. Simbolica sofisticată din opera cretană, tipică secolului XVII, își pierduse transparența pentru cititorul român de un veac și jumătate mai tîrziu. Rămînea însă intact suflul eroic și elogiul adus „vitejiei" manifestate nu doar în relațiile exterioare, cu ceilalți oameni, ci și în lumea interioară, prin cultivarea unui anumit raport între „*nous*" și „*epithimia*". Tocmai la acest dublu sens al cuvîntului se gîndește un cititor român atunci cînd elogiază „vitejia care au întrecut hotarăle firii". S-ar cuveni deci să urmărim evoluția semantică a noțiunii de „viteaz" nu doar în scrierile epice, ci și în cele de subtilă analiză psihologică.

La pragul dintre secolele XVIII și XIX, *Erotocritul* își pierde valoarea de elogiu adus eroismului. Pe măsură ce, pe planul vieții interioare a eroului, interesul cititorilor alunecă de la „viteaz" spre „pătimaș", pe planul relațiilor exterioare scade atenția pentru „giostra" ori

pentru războiul cu vlahii. Hipertrofierea atenției acordate „patimii“ (împinsă mai tîrziu pînă la anularea celorlalte semnificații ale romanului cretan) devine vizibilă, în forme incipiente, chiar din *Erotocritul* ilustrat de logofătul Petrache. Majoritatea paginilor manuscrisului sînt redactate în proză, dar se introduc și fragmente versificate, cu deosebire în părțile lirice. Și tocmai acestor fragmente copistul le acordă o atenție deosebită : așezarea versurilor în pagină constituie o adevărată artă, ca și înfloriturile din spațiile libere alternate ritmic cu cele scrise.

Cei mai mulți cititori din secolul XIX [19] reconstruiesc raportul dintre diferitele părți ale *Erotocritului* într-un alt sens dceît cel preconizat de Cornaros. Vasile Alecsandri amintește ironic (în piesa *Boieri și ciocoi*) că acum vreo sută cincizeci de ani orice proaspăt îmbogățit își declara „amorul“ folosind cuvintele personajelor din roman [20]. Dar pe măsură ce dispare înclinarea spre patetismul sentimental, scrierea lui Cornaros, ce-și pierduse celelalte sensuri, trece printre vechiturile uitate. Un rol deloc neglijabil în această alunecare revine limbajului traducerii și mai ales formelor introduse prin recopierile succesive, cu un parfum tipic pentru poezia Văcăreștilor, ori, mai trist încă, pentru personajele lui Caragiale. Cititorilor din secolul nostru, *Erotocritul* li s-ar putea adresa numai prin intermediul unei traduceri reînnoite.

Dar romanul cretan nu s-a stins fără urmași. Vreme de aproape un secol, prin copii al căror număr l-a depășit desigur pe cel al manuscriselor păstrate pînă azi [21] (înafară de ediția lui Anton Pann), s-au citit în limba română pasaje de o frumusețe cuceritoare. Amintim rîndurile ce vorbesc despre felul cum, gonit din propriul oraș pentru îndrăzneala de a fi visat la Aretuza, Erotocrit (asemeni altui personaj bine cunoscut nouă) se desparte de iubita lui în zori : „Și ce cuvinte și luare de sara bună înveninată era la aceste doo flori foarti frumoasă, pănă la zio vorbind, și pîn la răvărsatul zorilor plîngînd, și suspinînd, și lacrămi vărsînd ? Iar la răvărsatul zorilor, au purces Erotocrit. /.../ Dar cînd au deschis Erotocrit gura și buzile ca să-și ia zioa bună, au strălucit răsăritul și au stîrpit apusul și tot palatul împărătesc s-au cutremurat de jale mare ci s-au făcut și au simțit într-însul. /.../ Și așa strîngîndu-să de mînă

unul pre altul, s-au despărțit cu mare jelanie și o minune mare s-au făcut la fereastra aceea, cît și chetrile și hearăli plîngè /.../“ [22].

Fără să știe dacă se vor mai revedea vreodată, tînărul prigonit abia îndrăznește să atingă mîna iubitei lui : „— O, fericită mînă a ticălosului Erotocrit, cum te-i învrednicit a apuca mîna acia prèluminată, mîna aceea ce m-au înviiat din moarte, cu apucarè ta, mîna care mi-au dat mie, cel ce tremuram, eu ca să ceiu de la tine mîna ceea ce au deschis raiul și me-au dăruit mie raiul, o, prèiubită, de trii ori fericită și luminată mîna ta și prèslăvită.“ [23]

Pasajul acesta din romanul îndrăgit cu deosebire (dar nu numai !) în Moldova, pare să fi intrat într-un anumit tipar al sensibilității cititorilor. Găsim notate următorele versuri de pe la 1876 :

„Să țin încă o dată
Mînuța ta la piept
Și-n ochii tăi să caut
Întrebător și drept.

O strîns îmbrățișare
— Vis dureros de foc —
Ș-apoi să plec în lume
Copil făr' de noroc.

Să nu se mai aleagă
De viața mea nimic,
Să mor uitat de oameni —
E soarta ce-mi prezic.“ [24]

Din exilul său în Eubeea, Erotocrit îi trimitea Aretuzei, rămasă peste mare, la Atena, știri despre amarul vieții de înstrăinat. Nici tristețea lor copleșitoare nu s-a stins cu totul pentru cititorii români :

„Oricît de mult am suferit
În lunga-nstrăinare,
Pururi în visu-mi te-am zărit
Cu luna, pe valuri de mare.

Pe marea tristă te-am cătat
Cu depărtate maluri

Și numai tu te-ai arătat
Pe mare, cu luna, din valuri.

Tu numai dulce îmi răsai
Și blîndă-ntotdeauna,
Cu al tău dulce chip bălai
Din valuri de mare, cu luna“ [25].

Pentru consonanțele lui cu *Făt-Frumos din lacrimă* și cu imaginea-efigie a operei lui Mihai Eminescu, mai amintim încă un pasaj:

„Și strîngîndu-să toți ficiorii de împărați și de crai, cît și alți voinici, mai pe urmă decît toți au venit si Erotocrit... cu îmbrăcăminte albă și călări pre un armăsari negru, care armăsari avè sub picior albu, iar el străluce intri ciialalți voinici ca un luceafăr dispre ziuă... Și văzîndu-l așa, tăți au stătut și l-au privit, așa chip frumos și luminat! Iar hainili lui erau albe — cam vinete / n.n.: vineții /, cu fhir amestecati la țăsătura lor, care și cusăturile hainilor era tăt cu mărgăritari ales.“

„...S-au dus și el la împăratul, și apropiindu-să de împăratul s-au închinat și deschizindu-și fața lui, de frumosăte ce avè au strălucit ca un luceafăr.“ [26]

Dacă cineva ar înțelege din fragmentele alăturate de noi că am voit să demonstrăm influența *Erotocritului* asupra creației lui Eminescu, s-ar înșela. „Ceea ce apare la suprafață ca „influență“ și ca „receptare“ sînt, de fapt, frînturi dintr-un *dialog* care nu se reconstituie decît atunci cînd repunem în lumină cliamtul mental care a favorizat întrepătrunderea culturilor. Într-un asemenea moment sînt identificate concepte și imagini similare în culturi distanțate, stări de spirit care înlesnesc relațiile între oameni cu structuri mentale diverse“ [27].

NOTE

1 Stylianos Alexiou, editorul competent și erudit al originalului cretan, respinge orice altă clasificare în afara celei amintite (*Prefață* la Vitsentsos Kornares, *Erotokritos*, Atena, 1980). Mulțumesc și pe această cale lui Mihai Caratașu pentru ajutorul competent pe care mi l-a dat la înțelegerea acestei ediții.

Scanned with OKEN Scanner

Nicolae Cartojan așezase *Erotocritul* între romanele cavalerești, afirmînd totodată că „fondul poemei îl alcătuiește romanul de dragoste" (*Cărțile populare*, ed. a II-a, p. 430) ; același autor, *Poema cretană Erotocrit în literatura românească și izvorul ei necunoscut*, „An. Acad. Rom.", secț. lit., s. III, t. VII, 1934—1936, p. 83—140 (Vezi și „Revue de littérature comparée", XVI, 1936, nr. 2, p. 265—293 ; „Cultura Neolatina", IV—V, 1944—45, p. 122 ș.u.) ; G. Popescu-Vîlcea, *Erotocritul logofătului Petrache*, București, 1977 (în grecește, Atena, 1979) ; același autor, *Miniatura românească*, București, 1981 ; Elena Dima, *Alecu Văcărescu — traducător al „Erotocritului"*, LR, 1984, nr. 6.

2 Hans Robert Jauss, *Esthétique de la réception et communication littéraire* în *Proceedings of the IXth Congress of the International Comparative Literature Association*, Innsbruck, 1980, vol. II, p. 35.

3 BAR ms. rom. 5967, f. 295v—296.

4 BAR ms. rom. 4766, f. 105 ; 2886, f. 162 ; 3610, f. 112. Manuscrisele sînt descrise de Mihai Moraru, *Bibl. c.p.*, p. 237, 234, 239.

5 *Bibl. c.p.*, p. 237—238 ; B.A.R. ms rom. 4766, f. 105.

6 *Bibl. c.p.*, p. 200 ; B.A.R. ms. rom. 5498, f. 133v.

7 *Bibl. c.p.*, p. 150 ; B.A.R. ms. rom. 1133, cop. ant. int. f. 1v.

8 Felix Karlinger, *„Paris et Vienne" — Wanderungen, Wandlungen und Nachklänge* în *Romanisches Mittelalter. Festschrift zum Geburtstag von Rudolf Baehr*, Kümmerle Verlag, 1981 ; același autor, *Rumänische Märchen*, Erich Röth Verlag, Kassel, 1982, p. 64—76, 123.

9 *Cărțile populare în literatura românească*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, București, 1963, vol. II, p. 76 ; C. Velculescu, Mihai Caratașu, recenzie la ediția critică a lui Stylianos Alexiou în „Berichte ..., 1983, nr. 6, p. 309—313.

Formula de descriere a drumului se găsește într-unul din basmele traduse și editate de F. Karlinger, O. Bîrlea în *Rumänische Volksmärchen*, Düsseldorf, 1969. Este citată de Katalin Horn, *Der Weg* în vol. col. *Die Welt im Märchen*, editat de J. Janning și H. Gehrts, ed. Röth, Kassel, 1984.

10 Stylianos Alexiou, *Prefața* la ediția critică a *Erotocritului*.

11 Am folosit comentarii la „giostra" semnate de Walter Fuchner, *Romaniche Renaissance — und Barockmotive in schrift-*

licher und mündlicher Tradition Südosteuropas. Volksbuch, Volkschauspiel, Volkslied und Märchen, în vol. *Europäische Volksliteratur. Festschrift für Felix Karlinger*, Viena, 1980, p. 122—137; acelaşi autor în „Österreichische Zeitschrift für Volkskunde", 1978, nr. 2, p. 152 şi „Schweiz. Archiv für Volksk.", 1979 (75); Stylianos Alexiou, *loc. cit.*

12 Vezi titlurile citate în *Bibl. c.p.* p. 206—210; *Prefaţă* şi *Bibliografia* la ediţia critică citată a lui Stylianos Alexiou.

13 Despre semnificaţia atribuită de Dionisie Fotino descendenţei românilor din daci ca şi despre identificarea mesiodacilor cu românii din sudul Dunării, *Prefaţa* semnată de Emanuela Popescu Mihuţ şi Tudor Teoteoi la traducerea şi ediţia critică deja citată a *Istoriei Daciei* (sub tipar). Victor Papacostea, *Civilizaţia românească şi civilizaţia balcanică*, Bucureşti, 1983, p. 431—498; Anton Pann, *Scrieri literare*, Bucureşti, 1963, ediţie de Radu Albala şi I. Fischer, *Prefaţă* de Paul Cornea, p. 297; *Aromunische Studien*, Salzburg, 1981; *Vermischte Beiträge zur Ostromania*, Salzburg, 1984.

14 Vasile Grecu, *Erotocritul lui Cornaros în literatura românească*, „Dacoromania", I, 1920—1921, p. 69 (propune totuşi identificarea cu vlahii din nordul Dunării); P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 212—214; Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 345—416.

15 Stylianos Alexiou, *loc. cit.*

Unii copişti români, indignaţi probabil de gîndul că cineva dintre ai lor ar fi atacat vreodată Atena, „scaunul învăţăturii şi a înţelepciunii a toată lumea", susţin că Vladistratos era rege al ungurilor. Vezi *Cărţile populare în cultura românească*, vol. II, p. 77; BAR ms. rom. 158, f. 101; V. Grecu, *op. cit.*, p. 67.

16 BAR ms. rom. 3514; V. Grecu, *op. cit.*, p. 24—26; Leandros Vranoussis, *Un manuscris ilustrat al Erotocritului în B.A.R.* (studiu în l. greacă), „ΗΩΣ", Atena, VII, 1964, nr. 76—85, p. 449—456; G. Popescu-Vîlcea, *Erotocritul...*, la care ne permitem să facem cîteva precizări. Ilustraţia XXIII (volumul din Bucureşti, 1977) reprezintă începutul „giostrei". În ilustraţia XXVI personajele sînt P/r/istofor „ficiorul împăratului di Vizantie" şi Artemi, soţia regelui Atenei, care-i „dărui îndată ramura" de finic verde frumos, / Cu brileant împodobită tot şi cu margaritar" (vezi Anton Pann, *ed. cit.*, p. 273, 198), pregătită iniţial ca premiu pentru învingător. Ilustraţia XXXVI are ca subiect

lupta dintre Aristos (nepotul lui Vladistratos, regele vlahilor) și Erotocrit.

Amintim că în volumele lui G. Popescu-Vîlcea sînt reproduse doar o parte din ilustrațiile logofătului Petrache.

Nu este exclus ca la sfîrșitul secolului XVIII să fi fost folosite și sugestii venite de la desenele vreunui manuscris grecesc.

Pentru legăturile dintre ilustrațiile logofătului Petrache și ale altui miniaturist român din aceeași epocă vezi *Introducerea* semnată de Alexandru Duțu la *„Alexandria" ilustrată de Năstase Negrule*, București, 1984.

17 Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate*, București, 1967, p. 233, 261, 268 ; același autor, *Contribuții*, București, 1984, p. 112—148 ; alt text la Aurora Ilieș, *Versuri necunoscute...*, „Anuar lingv. ist. lit.", XVII, 1966, p. 131—136.

18 Manolache Persiano, *Sinoptiki perilipsis...*, București, 1789 (cuprinde versuri grecești semnate de mai mulți autori care laudă „faptele vitejești" ale lui Mavrogheni). Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. II, București, 1910, p. 533—534 ; N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, București, 1901, p. 101—104. În versurile din volum, semnate de mai mulți autori, lui Mavrogheni i se spune „nou Hercule", „nou Alexandru", „alt Achile", cu vădita intenție de a-i măguli înclinațiile spre „vitejie".

19 Vezi mai pe larg studiul meu din volumul colectiv *Europäische Volksliteratur*, Viena, 1980 ; „Berichte...", 6, 1983, p. 259 ș.u.

20 N. Cartojan, *Cărțile populare...*, vol. II, *ed. cit.*, p. 439.

21 N. Cartojan, *op. cit.*, p. 440—441 ; Dan Simonescu, *Introducere* la *Erotocrit* în antologia *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, p. 31—32 ; descrierile de ms. făcute de Mihai Moraru în *Bibl. c.p.* ; Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, II, București, 1978, 1983 ; Paul Păltănea, *Biblioteca V. A. Urechia — Galați. Catalogul manuscriselor și scrisorilor*, Galați, 1979.

22 *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, p. 72—73.

23 *Op. cit.*, p. 72

24 Mihai Eminescu, *Poezii*, ed. Perpessicius, București, 1958, p. 419.

25 *Op. cit.*, p. 631 ; vezi și „Synthesis", XII, 1985, p. 49—58.

26 *Cărțile populare...*, vol. II, p. 40.

Manuscrisul cu *Erotocrit* cumpărat de Eminescu reproduce doar un fragment din traducerea în variantă prescurtată, ceea ce nu presupune, bineînțeles, faptul că poetul ar fi cunoscut-o numai pe aceasta.

Al. Elian, *Eminescu și vechiul scris românesc*, „St. cercet. bibl...", 1955, nr. 1 ; Dan Zamfirescu, *Eminescu și literatura română veche* în *Contribuții...*, p. 43—53.

27 Alexandru Duțu, *Literatura comparată...*, p. 150.

Scanned with OKEN Scanner

8 HESIOD ÎN ROMÂNEȘTE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

În anul 1829, (deci chiar în vremea apariției „Curierului“ și a „Albinei“ și la numai doi ani după ce zapciul Cosatche Mantheu copia *Erotocritul* într-un sat de pe apa Topologului) în ziua a 29-a a lunii octombrie, la București, un necunoscut termina de transcris traducerea integrală a operelor lui Hesiod [1]. Cele 146 de pagini ale manuscrisului cuprind : cîteva comentarii despre viața autorului (f. 1—7), *Munci și zile* (f. 7v—42), *Pavăza lui Hercule* (f. 42v—53), *Teogonia* (f. 53v—72v) și o *Însemnare. Despre lunile romanilor, grecilor și a eghipteanilor* (f. 73—76), tradusă după „Ș. Cotu cel din soțietatea lui Isus“.

Pînă la fila 47 a manuscrisului, fiecare pagină are un subsol în care este comentat, completat sau explicat textul. Dintre scrierile lui Hesiod, prima este transpusă în întregime în versuri (bazate pe metrul cantitativ, nu pe rimă), în a doua apar și cîteva fragmente în proză, iar în a treia predomină proza ; evoluția este grăitoare pentru oboseala traducătorului. Versurile, deși se împiedică, au uneori un ritm remarcabil pentru epoca la care au fost scrise, ritm ce dezvăluie deprinderea citirii cu glas tare a poeziei vechi grecești sau latine. Transcriem mai jos versurile 562—594 din *Munci și zile* :

„Iarăși cînd după céle șasezeci întornări ale soarelui,
Va săvîrși Joe zilele cele de iarnă, atunci steaoa
564 Arcturus, lăsînd nemărginita curgere a ocheanului,
Mai întîi de cu seară să vede toată cînd răsare,
566 După aceasta dimineață să ivește rîndureaua lui Pandion jelindu-se

567 La lumina oamenilor, cu începutu primoverii.
Pă aceasta tu văzîndu-o, încépe a tăia viţa. Că aşa
este bine.
569 Iarăşi cînd broasca cea ţestoasă aducîndu-o acasă
de la cîmp, şi să va urca pe plante fugind de
Pleiade, atunci să nu mai sapi la vie, ci să-ţi
Ascuţi coasele şi să deştepţi servitorii.
573 Şi în vremea secerii fugi de scaunile umbroase şi
de somnu de dimineaţă, cînd soarele usucă trupu,
Tu atunci te grăbeşte şi adună rodurile acasă,
Sculîndu-te des-de-dimineaţă, ca să fii cu
prisosinţă.
Fiindcă în zori de zi să cîştigă partea a treia de
lucru.
Şi zorile mai tare silesc calea şi lucru mai tare îl
mişcă.
Zărirea zorilor pre mulţi oameni au stîrnit de au
purces la cale,
Şi face de mai mulţi boi să înjugă.
580 Şi cînd înfloreşte cardu * şi greuru cel cîntăreţ
cîntă cu dulceaţă şezînd în copaci,
Adecă vara în vremea cea grea a lucrului,
Atunci sînt caprele grase şi vinul este foarte
bun, muierile necurate şi iubitoare, iar bărbaţii
foarte slabi,
Fiindcă atunci scrie : luna lui iunie / sau o stea
din vremea caniculii / le slăbeşte genunchii şi capu,
Şi trupu lor este subţiat de căldură.
588 Dar atunci să fie o umbră pietroasă ** şi un vin
biblinesc,
Şi o gustare de lapte de capră şi carne de
590 vacă care încă n-a fătat pînă acuma, sau
şi de ied tînăr. Apoi bea la vin negru,
592 Şezînd la umbră, săturat cu inima, //
întorcîndu-ţi obrazul de către vînt // şi ***
bea apă din izvor curgător, însă să nu amiroasă
de mol.
594 Şi toarnă trei părţi de apă, iară cea de a patra
o amestecă cu vin [2].

Bineînţeles, o astfel de lucrare, apărută la 1829 în cultura română [3], stîrneşte în mod firesc două întrebări ; cine a fost traducătorul ? care este originalul traducerii ?

Despre numele traducătorului, manuscrisul nu ne dă nici cea mai mică indicație. Nici măcar nu știm dacă cel care face însemnarea de la f. 72v este însuși autorul traducerii, care termina de transcris propria lui lucrare, sau copist al unui manuscris mai vechi.

G. Călinescu atribuie — sub semnul întrebării — această traducere lui Ion Eliade Rădulescu [4]. Eliade a scris într-adevăr despre viața lui Hesiod, autor nu prea citat în epocă, în „Curierul de ambe sexe" din 1844 [5]. Dacă ar fi cunoscut, cu atît mai mult dacă ar fi făcut, traducerea din anul 1829, Eliade ar fi utilizat fără îndoială măcar ceva din textul despre viața autorului grec, existent în acel manuscris. Articolul din „Curierul de ambe sexe" este însă o traducere nouă, „de la Artaud" [6], iar din operă nu se dă nici un fragment și nu se anunță nici o publicare imediată, semn că nu-i era cunoscută nici o versiune în limba română. Dealtfel, în numeroasele „inventarieri" ale propriei sale activități, Eliade n-ar fi omis — fără îndoială — o lucrare atît de importantă. Trebuie deci să căutăm în altă parte pe necunoscutul autor al traducerii.

Pentru aceasta vom încerca să luăm informații din însuși textul manuscrisului. Vom încerca întîi să stabilim din ce limbă a fost făcută traducerea. Îndemnați de vremea și locul indicate în manuscris la f. 72v (dacă acele cuvinte aparțin traducătorului și nu unui copist) am putea bănui un izvor grecesc. Mai mult, într-un comentariu inserat între versul 380 și 381 din *Munci și zile* (în manuscris — f. 24), precum și în comentariul la versul 757 din aceeași scriere, făcîndu-se o comparație între diferite ediții ale operelor lui Hesiod, este amintită „ediția lui Ștefan" [7] (ce are textul numai în greacă) și se citează de acolo — în limba greacă — începutul unui vers și un titlu.

Dar aceste presupuneri pot fi combătute cu cîteva contraargumente. În primul rînd, în text nu apar grecisme, nici măcar cele curente în limba epocii, cu cîteva rare excepții (*singuripsit* — glosat cu „secur" —, *fabulariseşte, publicarisit*).

În al doilea rînd, neologismele apar într-o formă de evidentă provenienţă latină : *conflată* (f. 34, nota 631) ; *concleite* (f. 9, nota 1), *clipeu* (f. 18, nota 222, glosat cu „pavăza"), *paviment* (f. 31, versul 533), *contrăim* (f. 37,

nota 715), *clausulă* (f. 38, nota 749, glosat cu „închiere"), *impietate* (f. 39, glosat „neevlavie"), *cualitatea* (f. 33, nota 613) etc., etc.

În al treilea rînd, majoritatea numelor proprii din textul operelor lui Hesiod sînt date în varianta lor latină, nu în cea grecească : Joe, nu Zeus ; Vulcan, nu Hefaistos ; Minerva, nu Atena ; Pudor, nu Aithos ; Ercul, nu Heracle ; Ceres, nu Demeter etc. [8]

Trebuiau deci cercetate acele ediții din Hesiod care, pe lîngă textul grecesc, au și traducerea în latină și care, în plus, respectă ordinea de prezentare a operelor din manuscrisul nostru. Între cele cîteva asemenea ediții păstrate la noi (puține în raport cu numărul total al celor apărute), am avut norocul să o găsim și pe cea care a slujit cu siguranță ca izvor manuscrisului românesc din 1829. Este vorba de :

Hesiodi Ascraei que extant, cum notis, ex probatissimis quibusdam autoribus, brevissimus, selectissimisque. Accedit insuper E... soris Index, auctior multo hac novissima editione, et multo correctior : Opera et studio Cornelii Schrevelii [9], Lipsca, 1684, 216 p. (cu pagini lipsă la sfîrșit) [10].

Acest volum cuprinde scrierile lui Hesiod în ordinea citată mai sus (v. p. 128), cu titlurile, „argumentele" și comentariile inserate în textul lor, cu notele la subsol și cu biografia „scoasă din dialogul II a lui Lilie Ghiirald [11] pentru istoria poeților", toate exact așa cum sînt și în ms. **1605**.

Cîteva deosebiri există totuși între manuscrisul românesc și ediția lui Schrevelius. În varianta românească lipsesc : „cuvîntul către cititor" (p. 2—2^{v} din ediție), „Danelis Heinsii in Hesiodum. Epigrammata". (f. a VIII-a din ediție), notele de la subsol, începînd cu cele ce vin după nota la versul 176 (în ediție) din *Scutul lui Hercule* (f. 47, nota 178 în ms.) și *Prolegomena* (p. 216 din ediție, cu continuare pe una sau mai multe pagini lipsă). În același timp, în varianta românească apare în plus acea *Însemnare. Despre lunile romanilor, a grecilor și a eghipteanilor. Introduse de autorul Ș. Cotu cel din soțietatea lui Isus.*" (ms. f. 73—76). Din biografia lui Hesiod, traducătorul român a eliminat primele trei propoziții (dîndu-i astfel un început mai logic) și cîteva rînduri din interior în

care se făcea comparație între un text latin și unul grecesc.

Dacă vom urmări cum au fost preluate notele din subsol, vom înțelege și de ce s-au făcut omisiunile amintite mai sus. În ediție, aceste note încep de obicei prin citarea grupului de cuvinte grecești la care se referă. Traducătorul român le elimină bineînțeles, pentru că nu-i mai apăreau în text, deci trebuie să elimine și explicațiile gramaticale sau stilistice. Omite de asemenea mai toate referirile la comentatori medievali ai textului, precum și aluziile la celelalte ediții ale lui Hesiod (cu excepția ediției Etienne, amintită mai sus). Se păstrează astfel numai explicațiile sau comentariile legate direct de conținutul scrierii, nu de forma ei ; acestea sînt uneori ușor amplificate, iar unele cuvinte sînt glosate [12]. Notele care nu conțineau decît chestiuni de gramatică sau stil sînt în întregime omise ; în cîteva (foarte puține) locuri se introduc note noi [13]. Se rezolvă corect neconcordanțele ivite între numărul notei și numărul versului prin numerotarea greșită a versurilor în varianta românească.

Notele omise în manuscris după versul 178 din *Scutul lui Hercule* ca și *Prolegomena*, conțineau mai ales discuții asupra formei versului, iar celelalte texte din ediție care lipsesc în manuscris, nu aveau o legătură directă cu opera lui Hesiod.

După cum am spus, în ediția lui Schrevelius există și textul grecesc și cel latin. Pentru că cineva a făcut pe foile albe interpuse transpunerea în limba greacă catarevusa, am putea crede că traducătorul român a recurs mai ales la limba greacă. Dar am remarcat deja că numele proprii apar în forma lor latină și că neologismele reclamă un izvor latin imediat. Sîntem siguri că traducătorul în română știa bine latina, pentru că, în izvorul folosit de el, biografia lui Hesiod, notele, argumentele și comentariul dintre versul 380 și 381 din *Munci și zile* apar numai în limba latină. Mai mult, putem demonstra că prefera latina limbii grecești : în biografia lui Hesiod, cîteva grupuri de versuri de origine grecească sînt citate de Giraldi atît în latină, cît și în elină ; la fel trec și în ediția lui Schrevelius. În ms. **1605**, acestor versuri li se dă însă numai forma lor latină (adăugînduli-se traducerea în română) [14].

Se ridică acum întrebarea cine știa atît de bine latina la București, în 1829 ? Trebuie să adăugăm că acest personaj era în stare nu numai să facă o traducere, dar avea și deprinderea scrierii curente cu litere latine (pe lîngă chirilice), așa cum arată de cîte ori citează versuri sau cuvinte în latinește. În singurele rînduri care probabil îi aparțin — însemnarea de la fila 72v —, scrie numai cuvîntul „București" cu chirilice, în timp ce pentru dată folosește litere latine într-un mod ce dezvăluie o anumită practică, mai puțin obișnuită pentru Țara Românească : „die 29 : 8brie 1829".

Este drept că frecvența prepozițiilor „dă" și „pă" ne-ar îndemna să bănuim un muntean, dar, în același timp, apar și forme ca : „trăbăluit" (f. 16, nota 190 ; f. 23, nota 368), „probăluiesc" (f. 36, vers 679 ; f. 37, nota 712 ; f. 39), „comendăluiaște" (f. 11, nota 43), „declaruit" (f. 31, nota 553), „găzdușagul" (f. 25, nota 43 ; „orînduiala lucrurilor familiei, *adică a găzdușagului*" — cuvintele subliniate sînt proprii traducătorului, glosare a expresiei anterioare), „să se mînce" (f. 10v, vers 276). Traducătorul în limba română pare a fi un transilvănean, așezat de o vreme în Țara Românească.

Manuscrisul **1605** este deci o traducere făcută înainte de 29 octombrie 1829, după un text de tipul ediției greco-latine a operelor lui Hesiod apărută la Lipsca în 1684. Traducerea biografiei și a comentariilor s-au făcut din latină, iar în traducerea poemelor s-a apelat mai ales (dacă nu în exclusivitate) la limba latină. Traducătorul era probabil un transilvănean, știutor de latină, care a locuit și în București.

Istoricul transpunerilor din limba latină (fie direct, fie prin intermediar) a unor scrieri antice dar și medievale ori chiar mai tîrzii (precum fragmentele din *Mundus subterraneus* de Athanasius Kircher), ne-ar ajuta să înțelegem mai adecvat contactele culturii române cu celelalte culturi europene.

NOTE

1 Vezi ms. r. **1605**, Biblioteca Academiei. La f. 72v se găsește însemnarea cu data și locul. Manuscrisul provine din colecția mitropolitului Iosif Naniescu.

Scanned with OKEN Scanner

După acest manuscris au fost copiate mai tîrziu paginile despre viața lui Hesiod și primele versuri din *Munci și zile* — păstrate azi în ms. r. 1783, BAR. Textul, același ca în ms. 1605 (doar la *Munci și zile* intervin unele modernizări în vocabular), este scris cu un alfabet de tranziție, în care predomină chirilicele. Filele de la sfîrșit sînt albe, nu pierdute, deci copierea nu a fost terminată.

Ms. 1783 a fost cîndva legat împreună cu ms. 2888 ce cuprinde traducerea piesei lui Kotzebue *Spaniolii în Peru sau Moartea lui Rola*, scrisă la 1857 și corectată la 1863 ; cele două manuscrise sînt copiate însă de mîini diferite și fiecare pe altfel de foaie ; nu se poate stabili nici o legătură între ele.

* Pe marginea foii : „au polomida".

** Scris „petrosă".

*** Cuvintele așezate între semnele //...// au fost adăugate pe marginea foii de manuscris.

2 Am reprodus întocmai după manuscris : împărțirea în versuri, minuscula sau majuscula de la începuutl versurilor și numerotarea versurilor, chiar cînd intervin greșeli. Vezi RITL, XXIII, 1974, nr. 2, p. 317—321.

3 Odobescu a început de asemeni o traducere din Hesiod (vezi, A. Odobescu, *Opere*, vol. I, p. 386—392). Prima ediție cu *Munci și zile* în traducere românească a apărut în 1930. Pentru soarta altui autor antic tradus în română în secolul al XVII-lea, vezi Herodot, *Istorii*, București, 1984.

4 G. Călinescu *Ion Heliade Rădulescu și școala sa*, București 1966, p. 83.

5 „Curierul de ambe sexe", period. V, 1844, p. 1—6.

6 Nicolas Louis Artaud (1794—1861), literat francez preocupat de literatura elenă.

7 Este vorba de *Poetae graeci principes heroici carminis...* /Veneția/, 1566, ediție de lux, scoasă de Henri II Etienne (*Henricus Stephanus), zis „le Grand"*. Un exemplar din această ediție se găsește la B.A.R. Volumul, legat în piele, cu ornamente discrete, are pe prima sa pagină nenumerotată, următoarea însemnare făcută cu chirilice : „Această carte iaste a mării sale lui Constantin Brâncoveanul sin Constandin B. B. voivod". Pe copertă au fost, de asemenea, cîteva însemnări cu chirilice, aproape șterse cu vremea, iar pe prima pagină nenumerotată sînt multe încercări de condei ; între acestea se găsește și numele „Ștefan Brâncoveanu". Pe p. 1, jos, este însemnarea : „Georgy Eniedinj", continuată apoi de altă mînă, cu cerneală de altă culoare : „olim

nunc verò Valentinj Radecy". Cartea a aparţinut şi Bibliotecii Colegiului Sfîntul Sava (vezi p. 1 etc.).

Volumul cuprinde fragmente din scriitorii antici greci, reproduse în limba greacă, şi cîteva pagini de comentarii ale editorului, scrise în limba latină. Pe marginea acestor texte sînt făcute adnotări manuscrise în limba greacă şi latină.

8 Numele proprii care apar în varianta grecească, par a fi impuse de forma sub care circulau la epoca respectivă în Ţara Românească.

9 O altă carte a filologului Schrevel (1615—1664), *Lexiconul greco-latin şi latino-grecesc* se afla în biblioteca domnească de la Horezu (în ediţia de la Padova, 1687) (vezi M. Caraţaşu, *Un catalog necunoscut...*, „St. Cercet. bibl.", XI, 1969, p. 214) şi, în ediţia de la Padova, 1715, în biblioteca negustorului grec Grigorie Anton Avramie, stabilit la sfîrşitul sec. al XVIII, în Iaşi (vezi M. Caraţaşu, *Catalogul bibliotecii unui mare negustor...*, „St. cercet. bibl.", XII, 1972, p. 92, 197).

10 Pe pagina de titlu a cărţii (ce a aparţinut şi Bibliotecii seminarului central din Bucureşti), se găsesc următoarele însemnări: „Sum ex libris Ioannis Georgii Fischeri, 1693" şi, în limba greacă:
...Şi această /carte/ printre celelalte ale lui Gheorghe Siasanopulos".
O familie de negustori Siasanopulos din Viena purta corespondenţă la sfîrşitul sec. al XVIII-lea cu filialele din Transilvania ale casei de negoţ Hagi-Pop (informaţie dată de Mihai Caraţaşu).

Pentru textul operelor lui Hesiod, volumul apărut la Lipsca în 1684 are aşezate faţă în faţă textul elin şi textul latinesc. Argumentele, comentariul dintre versurile 381 şi 383 din *Munci şi zile* şi notele sînt scrise numai în latineşte. Cartea a fost legată astfel încît fiecare filă scrisă este urmată de una albă. Pe această foaie cineva a scris de mînă transpunerea textului elin în limba greacă catarevusa. Acest lucru este făcut pentru *Munci şi zile* aproape în întregime (cu mici lacune), pentru *Scut* deloc şi pentru *Teogonia* numai pe primele 2 foi şi jumătate; cîteva completări sînt scrise pe foile albe de la sfîrşitul volumului. În traducerea în catarevusa apar uneori şi cuvinte sau propoziţii latineşti.

11 Este vorba despre Lilius Gregorius Giraldus (Gyraldus, Giraldi sau Gyraldi); mitolog, poet şi erudit italian (1479—1552), autor — între altele — al cărţii *Historia poetarum tam graecorum quam latinorum dialogi decem*, Basel, 1545. La BAR se găseşte un volum *Operum quae extant omnium* ale lui Gyraldus, apărut la Basel în 1580, volum aparţinînd, aşa cum reiese din

Scanned with OKEN Scanner

însemnarea de pe foaia de titlu, lui Valentin Franck von Franckenstein (poetul sas din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, ce a scris și versuri românești) și a ajuns apoi în Biblioteca colegiului Sfîntul Sava. În tomul doi al acestei cărți (ce are o legătură bogat ornamentată și două încuietori metalice), la p. 72—77, se află biografia lui Hesiod, exact așa cum apare în ediția amintită mai sus. Schrevelius îi adaugă însă scurte extrase din alți 4 autori. În traducerea românească, biografia apare cu aceste adăugiri.

12 Vezi notele la versurile (din manuscris) : 178, 222, 227, 536, 580, 613, 615, 749, 756 etc. — *Munci și zile.*

13 La următoarele versuri din ediție (*Munci și zile*), notele sînt omise în întregime : 4, 11, 13, 14, 171, 184, 189, 192, 731 etc. Note introduse de traducător par a fi cele de la versurile (din manuscris) : 760 și nota (a), f. 53.

14 În copia din ms. 1783 aceste versuri sînt înlocuite cu forma grecească, eliminîndu-se cea latină. Deci cel care a făcut transcrierea a observat paradoxul și a făcut schimbarea necesară.

Scanned with OKEN Scanner

9 LISTE DE PRENUMERANȚI : PRINCIPII ALE DECODIFICĂRII

În prelucrările recente ale informațiilor cantitative referitoare la istoria culturii, intervin tot mai frecvent procedeele matematice. Spectrul acestor procedee se întinde de la metode abstracte, de interes teoretic intrinsec, pînă la operații statistice de rutină. Ne vom referi în continuare la situațiile în care informația poate fi transpusă în numere sau, mai exact în entități algoritmizabile de tipul celor implementabile pe calculator. Pentru a obține o reprezentare intuitivă a procedeului matematic la care ne-am oprit, vom descrie cazul particular al listelor de prenumeranți [1]. Aceste liste au reținut atenția istoricilor literari pentru că oferă posibilitatea de a înțelege mai exact felul cum *cartea tipărită* preia funcții îndeplinite anterior de *manuscris* sau de *mijloacele orale* de răspîndire și reproducere a culturii.

Persoanele incluse pe listele de subscriitori plăteau înainte (sau în timpul tipăririi) prețul unuia sau mai multor exemplare, contribuind astfel la susținerea materială a imprimării. Prenumeranții menționau de obicei numele, poziția socială (sau profesiunea), localitatea, numărul de volume cerute. Ne putem ușor imagina că informația brută oferită de asemenea liste este enormă : dacă ar fi — să zicem — treizeci de cărți cu cîteva sute de subscriitori, fiecare dintre ei cu specificările menționate mai sus, se ajunge evident la un total de aproape o jumătate de milion de informații. O analiză eficientă a acestora devine posibilă numai folosind mijloacele unui calculator electronic.

Pentru a introduce într-un astfel de calculator, pe baza unui program, informațiile oferite, le vom codifica alfameric, adică le vom exprima prin literele și nume-

rele admise de aparat (nu vom folosi alfabetul chirilic pentru un computer englez). Rezolvarea codificării inițiale rămîne oarecum arbitrară iar eficiența ei nu ridică probleme speciale cu condiția ca programatorul să aibă o anumită experiență. În paginile următoare nu ne va interesa optimizarea acestui stadiu incipient, ci acel final, cel de exprimare a rezultatelor. Schema următoare ne va ajuta să înțelegem la ce etape ne-am oprit :

STADIU INIȚIAL
șirul de date socio-clturale

CODIFICARE
alfamerică
pentru calculator

PROGRAM
și
executarea algoritmului

REZULTATE
alfamerie
scoase din calculator

DECODIFICARE
analitică și interpretativă

Vom fi interesați de această dată de stadiul final, de decodificare a rezultatelor alfamerice, de transpunerea acestora în limbajul specific științelor umaniste. Terminologia folosită spre a valorifica lungile șiruri de numere și litere oferite de calculator după efectuarea programului, poate fi o terminologie ce se adresează unui statistician, dar și una specifică istoricului culturii. Spre a clarifica acest punct, oferim două exemple. Primul se referă la o formulare simplă. Se poate spune : „93,62% dintre prenumeranți sînt librari", sau : „practic toți prenumeranții sînt librari".

Al doilea exemplu sună ceva mai complicat. Putem spune : „într-o anumită perioadă, numărul volumelor de beletristică pare să fi descrescut". Această formulare ar reprezenta o descriere a faptelor în terminologia adecvată științelor umaniste. În termeni statistici s-ar exprima alt-

fel : „regresia lineară a volumelor de beletristică în raport cu timpul are o tendință negativă, pentru perioada dată, iar coeficientul de corelație este 0,78". Ultima formulare oferă neîndoielnic mai multă acuratețe dar are mai puțină transparență și conexiunea cu fenomenul cultural studiat rămîne dificilă. Trebuie deci să întrebuințăm o terminologie care — deși nu tocmai riguros matematică — înlesnește înțelegerea complexității sociale a fenomenelor și trezește interesul specialiștilor în domeniile umaniste de cercetare.

Dorim să accentuăm că interacțiunea dintre calculator și omul de știință s-a dezvoltat în timp, în așa fel încît limbajul rezultatelor programului s-a apropiat tot mai mult de limbajul solicitatorului, acesta fiind tot mai intens protejat împotriva interacțiunilor dificile cu etapele matematice intermediare. Vom ilustra afirmația din urmă cu un exemplu tipic : evoluția proiectării sistemelor optice pe calculator. La începutul anilor șaizeci ai secolului nostru, dacă cineva dorea să realizeze un sistem optic, trebuia să execute singur nu doar calculele de optică ci și algoritmele matematice necesare, adică : integrale, funcții speciale, sisteme de ecuații etc. Pe la mijlocul anilor șaizeci, aceste unelte intermediare matematice se găseau deja ca subrutine în dotarea standard a calculatorului. Pasul următor s-a făcut în ultima decadă, cînd calculatoarele au fost dotate cu programe complexe destinate special opticienilor, iar aceștia se pot adresa aparatului folosind, atît pentru punctul de plecare, cît și pentru rezultatele finale, terminologia specifică domeniului lor.

Credem că o astfel de concepție de programe s-ar putea dezvolta și pentru prelucrarea datelor istorico-culturale. Informațiile introduse în calculator vor fi cele accesibile umaniștilor, iar rezultatele obținute se vor exprima în limbajul acestor solicitatori. În cazul listelor de prenumeranți, de exemplu, programul utilizează statistici sofisticate cu distribuții Gauss, Poisson și $\varkappa^2$, cu teoria regresiei și variației, cu calcul matricial etc. Dacă elaborarea codului s-a făcut într-un mod adecvat, solicitatorul (adică istoricul literar) nu trebuie să facă efortul de a mînui aceste concepte, ci rămîne să-și rezolve în liniște problemele puse de propria sa specializare, în limbajul ei caracteristic.

Scanned with OKEN Scanner

De altfel această formă calitativă, nu digitală (numerică), de exprimare a rezultatelor nu constituie o particularizare surprinzătoare, căci în cazul altor discipline a și devenit o uzanță curentă (de exemplu redarea grafică a rezultatelor în științele economice).

Rezultatul numeric derivă din algoritmul matematic implementat și nu din înclinațiile sau preferințele celui ce solicită ajutorul calculatorului. Dar aceasta nu înseamnă ca beneficiarul să fie pus în fața rezultatelor numerice seci, pedant cantitative ; lui, beneficiarului, trebuie să i se ofere de fapt o reformulare a lor în limbajul folosit inițial. De aceea, în cele mai multe cazuri unde se aplică programe computerizate, rezultatul se exprimă cît mai mult posibil într-o formă accesibilă solicitatorului, formă frecvent diferită de cea numerică (digitală). Imaginile de pe lună, spre exemplu, sînt transmise pe pămînt și filtrate numeric, dar nimeni nu așteaptă să le vadă pe ecran ca figuri numerice, ci ca imagini vizuale obișnuite.

Pe de altă parte ni se pare de-a dreptul greșită credința că prelucrarea exclusiv intuitivă a datelor inițiale (de exemplu de tipul celor oferite de listele de prenumeranți) ar duce la rezultate identice cu cele obținute prin întrebuințarea calculatorului. Intervenția celui din urmă conferă obiectivitate, dezvăluie modele, dărîmă prejudecăți sau afirmații voit falsificatoare ; mai mult, deschide drumul unor noi etape în cunoașterea intuitivă.

Transpunerea rezultatelor alfamerice în limbajul umanist nu poate fi executată în grabă sau suprasimplificată și presupune claritate și eficiență. Se crede adesea că aportul gnoseologic al unui număr cu mai multe cifre ar fi mai important decît al unui epitet și că exprimarea cantitativă nu poate fi înlocuită prin cea a cercetării umaniste ; dar aceasta înseamnă o totală ignorare a faptului că în cazul din urmă nuanțele au posibilități de exprimare incomparabil mai eficiente.

Un matematician vestit, René Thom, vorbind despre „a revival of natural philosophy“ spunea că „there are the models of the psysical type, which is essential description plus, I would say, low-level theory. And then you have the social sciences when the problems are different : if you read papers in social sciences, then generaly you are astonished by the fact that their authors /.../ are /.../ skilled in rhetoric and are able to see a lot of things and

Scanned with OKEN Scanner

compare them, so that what we are dealing with here is verbal conceptualization which is essentially of extreme finesse and intelligence"[2]. Am spune că „precizia" din cercetarea umanistă nu se materializează în numărul de cifre ce exprimă o valoare, ci în bogăția, subtilitatea, discernămîntul vocabularului. Aceasta nu înseamnă în nici un caz că refuzăm total orice reprezentare grafică sau orice menționare a cifrelor. Înseamnează doar că nu trebuie să ne înșelăm gîndind că limbajul uscat, dezumanizat al cifrelor ar crea pentru afirmațiile noastre o aură științifică mai convingătoare.

În rezumat : scopul prelucrării pe computer a listelor de prenumeranți este să obținem rezultate calitative (după cele cantitative), exprimate în limbajul umanist și complet purificate de orice intruziune matematică superfluă. Sperăm că, pornindu-se de la acest punct de vedere, un număr tot mai mare de cercetători umaniști sceptici vor cîștiga încredere în calculator și se vor convinge de necesitatea utilizării lui.

NOTE

1 Pentru o descriere mai amănunțită vezi volumul *Cărți populare...* La bibliografia citată acolo se mai pot adăuga : Paul Cornea, *„Cerere" și „ofertă" în determinarea profilului traducerilor de la jumătatea veacului trecut*, în vol. col. *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, București, 1970 ; Al. Duțu, *I rinnovammenti della cultura romena scritta e le strutture sociale nel periodo dei Lumi* în vol. col. *Structure sociale et développement culturel des villes sud-est européennes et adriatiques aux XVIIe—XVIIIe siècles*, București, 1975 ; același autor, *European Intellectual Movements and Modernization of Romanian Culture*, București, 1981 (varianta românească a apărut în 1978) ; Mircea Popa, *Tectonica genurilor literare*, București, 1980 ; Nicolae Bocșan, *Les Lumières roumaines du Banat*, în vol. col. *La culture roumaine à l'époque des Lumières*, București, 1982 ; etc.

2 *Proceedings of two International Sympozia on the Application of Catastrophe Theory and Topological Concepts in Physics* (May and December 1978, Tübingen), Tübingen, 1978, p. 10.

Scanned with OKEN Scanner

10 PRENUMERANȚI ROMÂNI LA „PAUL ȘI VIRGINIA"

Cercetînd listele de prenumeranți și atitudinea cititorilor față de *Erotocrit*, ajunsesem la concluzia că, în prima jumătate a secolului trecut, încă mai existau cărți răspîndite — într-un fel sau altul — la toate nivelele sociale. Și dacă am parafraza o formulare sugestivă a lui Ovidiu Papadima [1], s-ar putea spune că „*alături* de *Erotocrit*, se citește [...] acum *Paul et Virginie*". Prezența și la această carte a unui șir de subscriitori îngăduie caracterizarea aproximativă a păturilor sociale care i-au asigurat răspîndirea.

Cumintelui Bernardin de Saint Pierre i s-au tradus în românește (mai întîi în Moldova) cele două scrieri literare cunoscute [2]. După ce în 1821 arhimandritul Leon Asachi izbutise să tipărească traducerea sa după *Bordeiul indienesc* (dedicată lui Mihail Sturdza), aceeași carte este retradusă, de Pavel Vasici-Ungureanu (imprimată la Buda, 1831) și de Alexandru Pelimon (imprimată la București, alături de *Paul et Virginie*, în anul 1850, reluată apoi de alte ediții) [2].

Romanul *Paul et Virginie* a fost transpus în românește la 1827 (anul cînd zapciul Costache Mantheu de pe apa Topologului copia *Erotocritul*) de Iancu Buznea (care mai iscălea și Iancu Nicola sau Iancu Nicolae Moldoveanul). Venit să studieze la școala de la Sfîntul Sava din București, cu ajutorul unei burse acordate de mitropolitul Moldovei Veniamin Costache (sprijinitor neobosit al ridicării culturale a compatrioților săi, „model de patriotism" cum îl numeau contemporanii), tînărul moldovean pare să nu-și fi pierdut zadarnic vremea [3]. În 1827 i se tipărește la București *Culegere de înțelepciune*, traducere a cărții grecești alcătuite de aromânul Dimitrie Nicolae

Darvari, apărute la Viena în 1811 [4]. Tot un izvor în limba greacă (ediția din 1824, Paris, a versiunii lui N. Piccolos [5]) folosește și pentru vestitul roman al lui Bernardin de Saint-Pierre, la care nu a găsit însă de îndată un sprijinitor al tipăririi. Mitropolitul Veniamin Costache a intervenit totuși eficient spre a determina, în 1829, imprimarea la Iași a *Manualului de patriotism* (tradus după ediția din 1817 a cărții lui Nicolae Scufos [6])

Dacă forma românească a celor două „cărți de înțelepciune" a trecut ușor pragul tiparului, traducerea romanului a circulat o vreme în manuscris, ajungînd a fi recopiată de Ștefan Șandru în 1829 (an în care un alt cărturar transcria la București versiunea românească integrală a operelor lui Hesiod, pornită de la un intermediar în limba latină). Ștefan Șandru se adăpostea pe atunci la mînăstirea Slatina (Moldova), „în vremea cumplitei ciumi ce stăpînea în Iași" (să ne amintim că în zilele copierii *Erotocritului* din 1827, muntenii piereau de holeră). Șandru își privește munca — asemeni altor mulți contemporani — drept o contribuție, fie cît de puțin însemnată, la „sporirea nației sale". De aceea și alcătuiește (la 1830) un îndemn în versuri către cititori : „O, ai mei compatrioți, / Ai lui Traian strănepoți", „Fieș după a lui stare / Să aducă vro lucrare", „Căci a noastră patrie, / Ce stă în primejdie /, Priimește lucru bun / De la cel mai mic român" ; „Patriei să ne jertvim / Și printr-însa să-nflorim." [7]

După ce a revenit la Iași, Iancu Buznea — acum slujbaș la Mitropolie — și-a sporit cunoștințele de limba franceză, pentru că în varianta românească imprimată în 1831 a romanului *Paul et Virginie* (transpus inițial din grecește), aduce textului o serie de îndreptări ce atestă compararea atentă cu originalul francez [8]. Pentru a acoperi cheltuielile tipăririi romanului, traducătorul recurge la sistemul plății prin prenumerare [9] și — pentru mai multă siguranță — și la un protector : același — pe atunci vornic — Mihail Sturdza, căruia arhimandritul Leon Asachi îi dedicase traducerea *Bordeiului indienesc*. Tot Mihail Sturdza va sprijini în 1841 — de această dată ca voievod — și imprimarea la Paris a ediției a doua din traducerea în grecește a romanului *Paul et Virginie*, datorată lui N. S. Piccolos, cărturar bulgar care a lucrat în Țara Românească pe vremea Regula-

mentului Organic, cîștigînd totodată și protecția domnitorului Moldovei. El terminase traducerea din franceză în greacă la 1817, i-a scris prefața în 1822, dar a reușit să o tipărească abia în 1824, la Paris [10]. Reeditarea din 1841 a apărut (ca și *Erotocritul* de la Viena, 1818) datorită mai ales sprjiinului eficient dat de prenumeranții (și de protectorul) din Principatele Române. Din cei 167 abonați care au plătit 324 volume, la București s-au înscris 122 persoane (206 volume) ; la Iași : 20 (63 volume), iar la Brăila : 18 (22 volume) între care și un „Sali aga", notat și cu caractere turcești. Doi din 7 cumpărători de la Odesa (33 volume) poartă nume binecunoscute în Principate : Maria Ipsilanti (10 exemplare) și Gheorghe Ipsilanti (5 exemplare). Ca și în cazul *Erotocritului* lui Fotino, un sprijin eficient vine din partea protipendadei de la București și Iași, ușor de recunoscut după nume (în lista volumului de la Paris, abonații nu-și menționează rangurile boierești !). Amintim că din București s-au înscris : C. A. Șuțu (20 volume) ; S. Brâncoveanca (10) ; Z. Bibeasca (12) ; G. Bibescu (12) ; Ion Bibescu (4) ; A. Văcărească (6) ; C. Cantacuzino (3) ; Ion Cîmpineanu (8) etc. Arhimandritul Eufrosin Poteca a plătit 2 exemplare, iar Atanasie Pîcleanu (cel care în anii 1848 și 1852 publică traduceri după Alphonse Royer — *Ienicerii* — și T. Tasso — *Ierusalimul liberat* — apelînd el însuși la prenumerare), 1 exemplar. De la Iași, în afară de Mihail Sturdza (20 exemplare), mai amintim pe Dim. C. Moruzi (4), P. C. Moruzi (3), Pulcheria Ghica (2), N. Mavrocordat (2), Lupu Balș (2), V. Beldiman (2), Maria Beldiman (2) și așa mai departe.

Cînd Iancu Buznea (cu un deceniu înaintea reeditării traducerii lui Piccolo) a publicat în 1831, la Iași, varianta sa românească, puține din familiile ilustre înșiruite mai sus s-au grăbit să-l sprijine, deși printre prenumeranți se găsesc multe persoane cu ranguri. Mihail Sturdza, care la ediția grecească din Paris va prenumera 20 de exemplare, a plătit doar 2 volume ale ediției românești (ce-i fusese dedicată).

Pavel și Virghinia în varianta imprimată la 1831, pare a fi cea dintîi carte de literatură beletristică în limba română apărută cu listă de prenumeranți. Cele 135 de persoane înscrise în această listă (toate din Moldova, cu excepția a doi bucureșteni, deși autorul avea cunos-

cuți și în capitala Țării Românești) au luat 199 de volume [11]. Dacă 50% din volumele *Erotocritului* în ediția din 1837 a lui Anton Pann vor fi plătite de **persoane ce nu-și declarau starea socială** [12], aproape același rol îl au față de traducerea lui Iancu Buznea după romanul lui Bernardin de Saint-Pierre, **persoanele cu ranguri.** Apartenența socială și profesională a cititorilor unei cărți stă desigur sub semnul statutului social al traducătorului ori autorului, dar și sub semnul specificului zonei culturale în care se editează cartea. Listele de prenumeranți ale cărților românești conturează constant profilul ușor „aristocratic" al publicului din Moldova. Transilvania se dovedește la fel de constant „democrată", pentru că în pătura superpusă de acolo pătrundeau prea puțini vorbitori de limbă română. În Țara Românească, persoanele ce nu țineau să menționeze categoria socială căreia îi aparțineau și-au cucerit treptat o relativă întîietate, concurate mereu și îndeaproape de cler și de persoanele cu ranguri.

Cele mai multe nume ale prenumeranților la *Paul și Virginia* ne introduc în lumea boierilor literați, premergători ai pașoptiștilor. Dintre frații Gane, înrudiți prin mamă cu Iancu Buznea, nu-l întîlnim nici pe Costache (traducătorul romanului *Agatocles* de Karoline Pichler, imprimat cu listă de prenumeranți în 1843), nici pe Ienache (autor al poemului *Călătoria lui Cupidon la pustiul*, nici pe Matei (tatăl scriitorului Nicu Gane), nici pe sora lor, soția poetului Costache Stamati, dar îl găsim pe Dimitrache, căminarul, socrul binecunoscutului scriitor și om de cultură Costache Negruzzi.

Mai aflăm printre prenumeranți, pe un Dimitrachi Beldiman, poate acel frate al lui Alecu (autorul *Tragediei... sau jalnicei Moldovei întîmplare...*), care a scris, împreună cu Nicolae Dimache (înrudit cu Iancu Buznea) și cu Costache Conachi, *Comedia banului Constantin Canta*[*cuzino*]. Amintim că Beldimanii erau înrudiți prin mamă cu Enache Kogălniceanu și prin căsătorii cu marele boier, poetul Costache Conachi. Din același cerc, legat prin interese comune și prin relații de familie, fac parte subscriitorii aparținînd familiilor Drăghici (Manolachi, autor al unei *Istorii a Moldovei*, utilizează el însuși procedeul prenumerării pentru *Iconomia rurală*, traducere tipărită în anul 1834, iar Vasile Drăghici apare și

în lista de la *Erotocrit*), Miclescu, Balș, Costin, Costache, Roset etc.

Dintre cei înscriși pe listă, asemănători prin dibăcia cu care își cuceresc treaptă cu treaptă locul în această societate sigură de ierarhia și valorile ei, sînt Vasile Pogor, scriitorul satiric îndrăzneț și tăios în limbaj (traducător, după îndemnul lui Costache Conachi, al *Henriadei* lui Voltaire, tipărită la 1838 în tipografia lui Eliade din București) și Vasile Alecsandri, tatăl poetului ce încă mai învăța pe atunci în pensionul lui Cuénim din Iași.

Ne întrebăm cine vor fi fost cele trei *„persoane necunoscute"*, cumpărătoare a cîte două sau cîte douăzeci de volume. Dorința de a nu-și spune numele se datorează acum mai degrabă modestiei decît prudenței din vremea cititorilor lui Dionisie Fotino. Alături de prenumeranții gata să-și afișeze cu mîndrie contribuția personală la acțiunea de mecenat, apare o categorie nouă, a celor gata să-și asume starea de cititor anonim.

În ceea ce privește *Paul și Virginia*, ai doilea ca putere de cumpărare (22% din volume) după **persoanele cu ranguri**, sînt cei care **nu-și declară starea socială.** Dacă la *Erotocritul* lui Anton Pann predomină în această categorie oamenii de condiție modestă, pe lista din 1831 întîlnim membri ai familiilor Beldiman sau Drăghici ori autori de manuale precum Nicolae Măcărescu.

Aceloraşi trepte de sus ale ierarhiei sociale le aparțin și prenumeranții din **armată** sau din **lumea bisericii** (fiecare categorie cere cîte 9% din volume). Nici un poliţai, nici un epistat (precum la *Erotocrit*) nu cumpără *Paul și Virginia*; subscriitorii pornesc doar de la „unterofițer" în sus. Doi colonei apar înscriși pe listă: unul (Iordachi *„de"* Costachi, din aceeași familie deci cu mitropolitul Veniamin) ia 10 exemplare, iar altul este colonelul Toderiță *„de"* Balș.

Între **fetele bisericești** nu întîlnim de asemenea nici un „music eclesiasitc" (asemeni celor de pe lista lui Anton Pann), ci protopopi, egumeni, economi, slujbași la mitropolia din Iași, un „profesor de catihis și istoria sfîntă" și doar trei ieromonahi.

Elocventă este înșiruirea numelor de profesori (**cadrele didactice iau 6% din volume, ca și femeile).** Se înscrie prehasdeianul Gheorghe Săulescu „profesor de

grămatică și de istorie" (editor al lucrării lui Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, imprimată în 1835—36 la Tipografia Mitropoliei din Iași — unde era director — tot cu ajutorul subscriitorilor). Dar în fruntea tuturor cadrelor didactice stă însuși Gheorghe Asachi, definit în contemporaneitate drept „dumnealui aga... director școalei naționale", urmat de colaboratorul său ardeleanul Vasile Fabian-Bob („profesor de gheografie și de limba latină"), de Teodor Verescu (profesor de „împrumutată învățătură", adică de sistem lancasterian), Gheorghe Filipescu (profesor de aritmetică), un Ioan (poate Ion Sileanu, economul de la Trei Ierarhi) — „profesor de începătoarele învățături".

Majoritatea femeilor țin să menționeze rangul soțului lor, deși simpla enunțare a numelor ar fi desemnat cercul social căruia îi aparțin (Drăghici, Razu, Miclescu, Costachi).

Nici un hagiu, nici un negustor și nici un meșeriaș nu se înscriu pe lista de la *Paul și Virginia*; un singur funcționar (Boțan Grigore) și un „spițer român" (Ioan Păduri) (la Anton Pann avea să subscrie un „inginer"!)

Dacă Anton Pann își căuta cititorii în Muntenia, Oltenia, Transilvania și Moldova, Iancu Buznea acționează mai ales în Iași, unde, este drept, vin să se înscrie și cîteva persoane de la Hîrlău, Galați, Piatra, Tîrgu Frumos, de la mînăstirea Pionul (Ceahlău) sau de la schitul Gorovei.

Fără îndoială Iancu Buznea tradusese cartea mai ales pentru oamenii „subțiri", cei mai mulți din ei în măsură să utilizeze direct originalul sau, cel puțin, varianta grecească. Traducerea izvora deci nu din necesități de informare, ci mai ales dintr-un program de încadrare într-o anumită arie culturală, aceea a romanității (mișcare ale cărei rădăcini sînt ușor de recunoscut încă din secolul XVII). Arhimandritul Leon (Lazăr) Asachi (tatăl lui Gheorghe Asachi) își justifica cu argumente de filologie romanică (preluate de la înaintași) interesul pentru opera lui Bernardin de Saint Pierre: „Pătruns fiind și eu de acea îndatorire cu care sînt legat către soțietate, semăn cîte un grăunte în țarina cea puțin lucrată". „Limba carea o vorbim s-au urzit din acea latină întru o epohi cu cea italiană, franțeză, spaniolă și portogheză,

care sînt astăzi mai învățate și armonioase limbi a Evropii, dar stările împrejur, priind acestora, împiedicase pre a noastră limbă de a le urma întru înaintarea lor...

Însă a ghintelor romane
N-a peri faimosul nume
Și voroaba de-a lor viță
Înflori-va toată lume".

Iancu Buznea are și el conștiința apartenenței la aceeași comunitate culturală. În prefața *Manualului de patriotism* din 1829, fostul elev de la Sfîntul Sava, numindu-se „fiu sufletesc" al lui Veniamin Costache, își mărturisea „rîvna ce am pentru înaintarea neamului rumânesc". Tot acolo el notează cu cîtă emoție și entuziasm primiseră auditorii cuvintele lui Mihail Sturdza despre ascendența romană a românilor. Ca și autorul prefeței, majoritatea intelectualilor aveau convingerea „că din toate virtuțile soțietății politicești, virtutea patrioticească este ceea ce pricinuiește mai mult și mai simțit folos [...]. În zădar ar căuta cineva să găsească și la alte neamuri ale vechimei această virtute patrioticească, într-aceeași înaltă treaptă, în care au fost la romani [...]. Drept aceea căutînd și la strănepoții lor rumâni, vedem că și orizontul lor să luminează de scînteia cea strămoșească a aceștii virtuți patrioticești, deși nu întocmai ca la strămoșii lor".

În prefața de la *Pavel și Virghinia* (1831), Iancu Buznea caracterizează romanul tradus drept „cea mai frumoasă descriere ce poate face un muritori asupra unor fii ai naturii, ce trăiesc după simplele ei legi și să bucură de adevărata fericire, ce unii nebuni nu o pot dobîndi în toată viața lor cu atîtea mari cheltuieli și osteneli". Ca „atom moldovano-roman" (deci ca membru al marii comunități romanice, despre care vorbise în prefața precedentă), traducătorul afirmă că „nația românească poate primi fără îndoială [cartea lui Bernardin de Saint Pierre] între cele mai bune cărți ale ei, precum au primit-o și mai toate națiile luminate ale Evropei". Să ne amintim că la 1829—1830, copistul Ștefan Șandru comenta într-un fel asemănător rostul „ostenelilor" sale. *Paul și Virginia* oferea deci mai mult decît un plăcut prilej de „zăbavă".

Scanned with OKEN Scanner

Erotokritos și *Paul et Virginie* în variantă românească reprezintă două direcții diferite în evoluția atitudinii cititorilor față de literatura de delectare. La ambele cărți există un strat social comun de abonați : păturile mijlocii ale diferitelor categorii (persoane cu ranguri, fețe bisericești, profesori, armată), dar fiecare titlu în parte are și o lume proprie de susținători. *Erotocritul* editat de Anton Pann se bucurase de o mare trecere mai ales între oamenii „de rînd" : meseriași, mici negustori, cîntăreți bisericești, slujbași provinciali, polițai. Iancu Buznea izbutește în schimb să tipărească varianta sa după *Paul et Virginie* datorită mai ales intervenției acelei pături culte din Moldova, care, fără a aparține vîrfurilor ierarhiei sociale, preceda și pregătea generația pașoptiștilor.

NOTE

1 Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, 1975.

2 Despre traducerile din secolul XIX vezi Paul Cornea, *De la Alexandrescu la Eminescu*, București, 1966, p. 38—76 ; idem, *Oamenii începutului de drum*, București, 1974, p. 157—165 și despre cabinetele de lectură vezi Dorina Grăsoiu, *O cercetare sociologică asupra stratificării publicului românesc din prima jumătate a secolului XIX*, RITL, XXIII, 1974, nr. 2, p. 227—237. Antonie Plămădeală, *Lazăr-Leon Asachi în cultura română*, Sibiu, 1985.

Pentru o comparație cu soarta traducerilor din predecesorul și modelul lui Bernardin de Saint Pierre, Jean Jacques Rousseau, ca și cu atît de contradictoriu discutatul Voltaire, vezi Alexandru Duțu, *European Intellectual Movements...*, p. 62 ș.u. ; același autor, *Călătorii, imagini, constante*, p. 150 ș.u. ; Cornelia Papacostea Danielopolu, *Literatura în limba greacă...* p. 46 s.u. ; Violeta Barbu, Cele mai vechi traduceri din Voltaire..., LR, 1987, nr 6 ; 1988 nr. 1.

3 Nestor Camarino, *Primele traduceri din Bernardin de Saint-Pierre în literatura română*, București, 1944 (Extras din *Volumul omagial C. Giurescu*, p. 183—194) ; Cornelia Papacostea Danielopolu, *Intelectualii români din Principate și cultura greacă*, 1821—1859, București, 1979, p. 134—135.

Scanned with OKEN Scanner

4 C. Papacostea Danielopolu, *op. cit.*, p. 128.

5 N. Camariano, *Primele traduceri din Bernardin de Saint-Pierre în literatura neogreacă*, „Revista Fundațiilor", IX, 1942, nr. 6, p. 643—652.

6 N. Camariano, *Despre un manual de patriotism publicat la Iași, în 1829*, „Rev. ist. rom.", XIII, 1943, fasc. IV, p. 116; Alexandru Duțu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972, p. 41—42; Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972, p. 237—238.

7 Ms. rom. BAR 41, f. 283—284v; Ion Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. I, București, 1907; Eugenia Oprescu, *Bernardin de Saint Pierre și abatele Prévost în România*, RITL, 1968, nr. 1, p. 77—89. Despre conștiința îndatoririi către societate", prezentă atît la cititori cît și la copiști, traducători, autori, vezi Alexandru Duțu, *Lektüre als soziale Pflich* în *Buch und Verlagswesen im 18 und 19 Jarhundert...*, Hrsg von H. G. Göpfert, G. Konzilek und R. Wittmann, Berlin, 1977.

8 Pe lista de prenumeranți a *Dascălului pentru limba franțozească* (București, 1832) de Gherasim Gorjan, figurează, alături de Ion Heliade Rădulescu, și Iancu Buznea (acesta din urmă inserat, desigur, între cumpărătorii ieșeni), definit ca „unul din cei ce se străduiesc în traduceri". Sub numele de Iancu Moldovanu prenumeră și la *Istoria tînărului Enric de Aizenfels* (Iași, 1838), scriere a lui Christoph von Schmid, tradusă de Teodor Codrescu (editorul de mai tîrziu al *Uricariului*), traducere care a circulat și în manuscris (BAR ms. r. **141**). Vezi Nestor Camariano, *Primele traduceri...*, 1944. Principalul susținător al cărții lui Codrescu a fost Costache Conachi, prenumerînd 200 de exemplare.

9 Iancu Buznea va tipări în 1834, cu propria sa „cheltuială", traducerea cărții lui Chesterfield: *Filosoful indian sau chipul de a trăi cineva fericit în societate*, care a avut și între români o răspîndire remarcabilă (N. Camariano, *loc. cit.*; Al. Duțu, *Cărțile de înțelepciune*, p. 42 ș.u.; Paul Cornea, *Originile romantismului*, p. 98).

10 *Dr. Nicolas S. Piccolos. Etudes et documents inédits publiés à l'occasion du centenaire de sa mort (1865—1965)*, Sofia, 1968 (în limba bulgară); N. Isar, *N. Piccolo — correspondant à Paris de la Curatelle des écoles Publiques de Moldavie*, RESEE, 1974, nr. 2; C. Papacostea-Danielopolu, *Intelectualii...*, p. 149.

11 Tirajul unei ediții depășea de obicei numărul volumelor prenumerate. Din tipăritura de la 1831 (anunțată în același an atît în „Albina românească", p. 498, cît și în „Curierul romă-

nesc" p. 42), se mai găseau chiar și în 1840 exemplare nevîndute la librăria Dimitrie Nica și Comp., din Iași (E. Oprescu, *op. cit.*, p. 82, n. 8). Vezi și CREL, 1986, nr. 1.

13 Vezi mai pe larg în articolul meu din *Europäische Volksliteratur*. Pentru cercetarea generală a listelor de prenumeranți: RESEE, 1974, nr. 2, și 1975, nr. 4; „Synthesis", II, 1975.

13 Al. Duțu, *Redecouvrir Rome et la seconde Rome. Une demarche historiographique*, în vol. col. *Roma, Constantinopli, Mosca. Roma alla terza Roma. Documenti i Studi*, Napoli, 1983; ac. autor, *Communication intellectuelle et image de l'Europe*, RESEE, 1983, nr. 2, p. 81—88; ac. autor, *Livres populaires français et allemands dans l'Europe du Sud-Est*, „Dix-huitième siècle", 1986, nr. 18, p. 179—187.

14 Pentru receptarea *Erotocritului* vezi capitolul anterior.

III INTELECTUALI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

11 ECOURI ALE CĂLĂTORIEI LUI A. DEMIDOFF ÎN PRINCIPATE

În vara anului 1837 (an al imprimării *Erotocritului*, cu ajutorul prenumeranților) a trecut în mare grabă prin Principate expediția științifică organizată de prințul Anatoli Nicolaevici Demidoff, descendentul occidentalizat al unei întreprinzătoare familii de moșieri și industriași ruși. Scopul principal al călătorilor era cercetarea bogățiilor minerale ale moșiilor lui Demidoff din Crimeea, cu speranța că vor găsi aur. Oscilînd între a fi călătorie de agrement, de cercetare științifică sau de afaceri, expediția avea o compoziție eterogenă.

Membrii oficiali ai ei erau : un geolog și geograf din Versailles — J. J. Huot [1] ; un zoolog, elev al Muzeului de istorie naturală din Paris — Louis Rousseau — ; un botanist, care era în același timp și medicul călătorilor — doctorul Joseph Henri Léveillé [2] ; pictorul Denis-Auguste-Marie Raffet [3], deja cunoscut la acea dată pentru lucrările sale. Desenele cu care a ilustrat descrierea acestei călătorii, apărută sub semnătura lui Demidoff [4], și volumul de litografii publicat în 1890 la Paris, cu imagini din Țara Românească și Moldova, sînt mărturii prețioase despre Principatele Române.

În expediție erau și doi călători cu ocupații incerte ; vicontele Adolphe Silvestre du Ponceau din Paris, despre care se spune vag că avea menirea de a face observații fizice, și Louis Auguste de Sainson, desenator, care nu era decît secretarul particular al prințului Demidoff, dar care în 1822—1823 participase la călătoria în jurul lumii a fregatei „Coquille“, al cărei comandant secund era vestitul navigator J. S. C. Dumont d'Urville [5].

În afară de această parte „oficială“ a expediției mai există încă una (despre care vorbește doar ziarul mun-

tean „Cantor de aviz și comerț“ I, 1837—1838, nr. 20, p. 77—78), compusă din : „o contesă,... un general italienesc, un polcovnic, un inginer,... un casier și alte slugi trebuincioase“.

Călătorii au plecat din Paris în iunie 1837 ; au mers în grupuri și pe rute diferite cu poștalionul, pînă la Viena (și Demidoff se plînge grozav în *Esquisses d'un voyage dans la Russie méridionale et la Crimee*, Paris, 1838, de organizarea poștei în țările germane), iar de acolo, cu un vapor primitiv și lipsit de confort, pe Dunăre, pînă la Giurgiu. De la Viena la Budapesta, contele rus a preferat drumul pe uscat.

Țările Române, ieșite de mai puțin de două decenii de sub domniile fanariote și trecute printr-un război rusoturc, le-au făcut o impresie jalnică, ceea ce nu i-a împiedecat să prețuiască ospitalitatea și bunătatea locuitorilor.

La București au stat cinci zile (12—17 iulie stil nou), timp în care, așa cum povestește pe larg Demidoff în amintita descriere a călătoriei și precum relatează ziarele românești din epocă [6], au fost centrul atenției boierimii și a însuși domnitorului Alexandru Ghica. Au participat la examenele de la școala Sfîntul Sava, au vizitat Muzeul de istorie naturală, biblioteca publică, au văzut un spectacol etc.

Spre Iași au călătorit pe o ploaie torențială, pe drumuri rupte de cumplite inundații. Au rămas în capitala Moldovei doar două zile, iar la 21 iulie s-au îndreptat spre Crimeea, făcînd un popas nedorit în carantina de la Sculeni (pe Prut), pentru că Turcia era bîntuită de ciumă. După trei luni, cît au durat cercetările, au plecat din Crimeea (unde — cu toate măsurile de precauție luate — se declarase ciuma), cu vaporul la Constantinopol, iar de acolo la Marsilia.

În scurta lor ședere în Iași, membrii expediției au fost primiți de domnitorul Mihail Sturdza și au făcut cunoștință cu mai mulți boieri, dintre care i-a impresionat îndeosebi marele logofăt Nicolae Șuțu [7]. Au cunoscut de asemenea și pe unii dintre membrii „Societății de medicină și istorie naturală“ și au vizitat „Muzeul de istorie naturală“, de care erau mîndri toți ieșenii cultivați. Societatea, compusă mai mult din medici și farmaciști germani așezați în Moldova, avea largi legături cu lumea

științifică germană, Alexander von Humboldt fiind ales încă de la început printre membrii corespondenți. Chiar în primele statute există un articol privitor la relațiile cu străinătatea : „*Fieștecare* (sublinirea noastă) doctor sau naturalist din țări străine poate fi primit de mădular corespondent“ [8] și s-a dat și o diplomă tip pentru membrii de peste graniță.

În continuare vom încerca să urmărim relațiile călătorilor francezi cu Societatea din Iași, așa cum reies din puțina corespondență păstrată între Gheorghe Asachi, A. Demidoff și geograful J. J. Huot [9]. Se pare că Asachi, vechi membru fondator al Societății (în a cărui casă s-au ținut primele ei ședințe), bun cunoscător al limbii franceze și al vieții occidentale, a fost cel care s-a ocupat îndeosebi de călăuzirea oaspeților. Schimbul de scrisori se desfășoară în jurul primirii călătorilor francezi ca membri ai „Societății de medicină și istorie naturală din Iași“.

J. J. Huot scrie din Sculeni la 23 iulie st. n. : „Si vous pensez, Monsieur, que j'ai quelque droit au titre de correspondant de votre Sociéte, vous pouvez me proposer, je me trouverai heureux que mon passage en Moldavie m'ai offert l'occasion d'être lié aux savants d'un pays qui apprecie la France...“ (vezi Anexa II). Asachi expune pe scurt în „Albina“ din 11 iulie 1837 vizita francezilor la Muzeul din Iași, dar nu amintește nimic de intenția de a-i primi în Societate.

În scrisoarea din 3 august st. n., trimisă din Sculeni, în care Demidoff mulțumește lui Asachi pentru numirea sa ca membru corespondent, se menționează că doar unuia dintre călătorii francezi, L. A. de Sainson (care nu avea nici o atribuție științifică), nu i se trimisese diploma. Aceasta se datora nu unei neglijențe, așa cum insinuează prințul rus, ci unei exigențe a Societății, care, cu toată marea indulgență a articolului de statut citat, nu încălca anumite limite. (Numai la insistența lui A. Demidoff, Louis Auguste de Sainson a fost totuși primit.) (vezi Anexa I.)

Din ciorna unei scrisori a lui Asachi (singura păstrată) (vezi Anexa I), ca și din răspunsurile lui Demidoff, se înțelege că omul de litere moldovean era deosebit de amabil, desigur și pentru că dorea ca în relatările de călătorie să se vorbească binevoitor despre români. De

Scanned with OKEN Scanner

fapt, primind membri din străinătate, societatea urmărea, pe lîngă scopul pur științific (obținerea unor publicații de specialitate, obiecte pentru muzeu, invitații la congrese), și unul de propagandă, de răspîndire a unor cunoștințe reale despre Moldova și despre români în general.

Din datele care s-au păstrat, înțelegem că nici unul din acești primi membri francezi nu s-au mai interesat de societatea din care se simțiseră „onorați" să facă parte. Doar geograful J. J. Huot (cel care la 23 iulie 1837 îi scria lui G. Asachi din carantina de la Sculeni) face excepție. Continuator al lui Conrad Malte-Brun (i-a reeditat și completat geografia universală), el cere lui Asachi, (în scrisoarea din 23 iulie, amintită mai sus) date amănunțite despre Moldova, pentru a le insera în noile ediții ale geografiei înaintașului său (vezi Anexa II). Îl interesau : constituția țării, organizarea justiției, impozitele, cheltuielile, comerțul, industra, bogățiile minerale, temperatura și anotimpurile, populația etc. Cerea, cu o diversitate de preocupări și o exactitate ce depășea cu mult pe autorii capitolelor respective din vechile *Cosmografii*, descrieri amănunțite și date statistice recente, raportate la altele mai vechi, rugînd să i se comunice lucrurile importante ce se puteau ști despre Moldova). Totodată, J. J. Huot, vicepreședinte sau fondator al unor societăți franceze de științe naturale, geologie, agricultură, litere și artă, îi propune lui Asachi să devină corespondent al lor (Nu avem nici o știre care să confirme realizarea acestui proiect). De asemenea promite că va trimite cîteva cărți de geologie și geografie bibliotecii Muzeului din Iași. (Se cunoaște o singură carte trimisă de el : *Specimen Zoophylologie Dinuviannae* de J. Michelotti, ca dar din partea autorului [10]). Se pare că — din păcate — G. Asachi nu a răspuns frumoasei scrisori a lui J. J. Huot. Probabil ca preocupările acelui an (grija pentru „Alăuta românească" și pentru școala de actorie abia înființate) să-l fi împiedicat a da un răspuns prompt, pe care, cu vremea, a și uitat că-l datora.

În ediția din 1853 a geografiei lui Conrad Malte-Brun, îngrijită de J. J. Huot (vol. IV, p. 354—363 și vol. II, p. 48), apar — față de edițiile anterioare — cîteva date în plus despre Moldova. Dar prin sărăcia lor în raport cu chestionarul alcătuit de J. J. Huot la 23 iulie 1837,

Scanned with OKEN Scanner

nu susțin ipoteza unui eventual răspuns al lui Asachi. Este adevărat că s-ar putea bănui și că acest răspuns a existat, dar nu a fost folosit decît parțial de geograful francez, care, odată ajuns în reședința sa de la Versailles, prins de multiple ocupații, va fi pierdut ceva din interesul entuziast. Oricum, este ciudat că în ediția din 1853 a geografiei, J. J. Huot nu reproduce nici măcar datele interesante pe care Demidoff le obținuse de la marele logofăt Nicolae Șuțu și le reprodusese în al său *Voyage...*, apărut în 1840. În schimb, în aceeași ediție a geografiei sînt expuse multe știri noi despre Țara Românească, știri ce fuseseră desigur luate de la oficialități în timpul șederii la București, dar și de la cărturari precum Petrache Poenaru, cu care a continuat să colaboreze și mai tîrziu [11].

În a doua ediție a cărții lui Demidoff, apărută în 1841 la Paris, J. J. Huot vorbește încă o dată despre țările române, într-un capitol ce conține descrierea geologică a locurilor prin care a trecut în 1837 expediția.

Pe planul colaborării științifice, legătura cu membrii expediției din 1837 n-a avut deci rezultatul dorit. Pe cel al propagandei filoromâne, cartea lui A. Demidoff a obținut aprecieri diametral opuse, dictate nu atît de propria ei valoare, cît de considerații politice exterioare [12].

La 3/15 mai 1838, contele A. Demidoff trimite din Paris domnitorului Mihail Sturdza două exemplare din prima variantă a descrierii călătoriei sale : *Esquisses d'un voyage dans la Russie méridionale et la Crimée*, apărută chiar în acel an și alcătuită din notele de drum publicate în „Journal des Débats“ [13]. Unul din exemplare era dăruit domnitorului, iar celalt, „Societății de științe naturale“ din Iași, „cette savante assemble“, cum o numește Demidoff în scrisoarea cu care-și însoțește darul.

Mihail Sturdza, în răspunsul adresat contelui rus la 31 aug. 1838, mulțumește din partea sa și a Societății ieșene pentru cartea care cuprindea „...descriptions pleines de grâce et de clarté et... judicieuses observations“ [14].

M. Kogălniceanu a tradus în *Dacia literară* (I, 1840, p. 140—196 și 308—443), deci chiar în anul apariției primei ediții din forma definitivă a cărții lui Demidoff *Voyage en Russie meridionale...*, capitolele referitoare la țările române.

La curent cu marea răspîndire a cărții în occident, redactorul spune în cuvîntul introductiv: „nu sîntem la îndoială că nu va găsi în publicul român acele laude, aceeași îmbrățoșare, care au primit-o în toată Europa. Și ce zic, și mai mult, pentru că d. Demidoff vorbește de noi, de țările noastre, și că vorbește într-un chip ce ne face cinste". Mai mult, M. Kogălniceanu pare entuziasmat și de carte („care este scrierea cea mai însemnată pentru noi, pentru că cuprinde priviri înalte, un mare prieteșug pentru noi și, ce este mai mult, iubirea adevărului") și de autor („d. A. Demidoff, cel mai mare a nostru partizan, fără însă a ne cruța cînd sîntem vinovați").

Totuși, dincolo de atîtea cuvinte de laudă stăruiește o iritare ascunsă. Anatol Demidoff se arătase mai puțin încîntat de Moldova, decît de Țara Românească, deși „noi știm că ocîrmuirea noastră a făcut toate cele după putință ca d-lui să se placă (sic) în capitala Moldovei". Kogălniceanu regretă indispozițiile și neplăcerile unui „bărbat atît de vestit". „Pe de altă parte însă nu putem a nu ne opri de a face întrebarea de unde vine această pretenția a străinilor ca îndată la venirea lor să le dăm casele, mesele, cinstirile noastre. De unde vine? Din scîrnavul obicei ce am luat de o bucată de vreme, de a ne estazia înaintea ori și cărui vînturatic străin" (Și aceste două din urmă cuvinte aruncă o umbră de ironie asupra tuturor laudelor anterioare). Deși într-o notă la text se mai spune (vizîndu-se graba cu care Demidoff emitea păreri asupra unor lucruri pe care le cunoscuse în treacăt): „Cîte lucruri bune, cîte lucruri rele, d. Demidoff n-au văzut din pricina ploii", totuși principalul vinovat nu este considerat călătorul străin, ci xenomania clasei superpuse care se propaga cu o iuțeală înspăimîntătoare în toate straturile societății [15]. Kogălniceanu concretizează situația prin cunoscutul proverb „Peștele de la cap se împute", proverb care se pare că l-ar fi supărat în chip deosebit pe voievod. Poate că întreg articolul despre Demidoff a provocat suprimarea „Daciei literare". Într-o scrisoare către Bariț („Foaia pentru minte" din 24 noiembrie p. 380—384 și 1 decembrie 1840, p. 385—391 și 393—395, reprodusese și cuvîntul introductiv și traducerea din „*Voyage dans la Russie*"), Ion Maiorescu spune: „Kogălniceanu a pățit-o cu articulul asupra lui

Demidoff, pe care îl publici tu în numărul de acum" (Craiova, 9 dec. 1840) [16].

Redactorul *Curierului românesc*, Ion Heliade Rădulescu, face cărții lui Demidoff o prezentare mai accentuat critică : „Înaltul călător (Demidoff — n.n.) vrînd să facă paradă bogățiilor sale, cum și să-și préomble oarecum și să-și petreacă acel urît aristocratic, științele și artele (adică tovarășii săi de drum — n.n.) le avea după sine numai pentru decorul acelor bogății, iar nu ca să împrumute de la dînsele un ochi scrutător a să adînci pînă la pricinile ticăloșiilor acestor noroade, ce l-au primit și ospătat bucuros și ale căror căpetenii s-au întrecut fără nici un interes a-l curteni". Concluzia sună la fel ca în *Dacia literară* : „Acele sarcasme de care tot trebuie să-i fim recunoscători, căci crez, cu ajutorul lui Dumnezeu, că ne vor sluji de învățătură, de pe o parte a ne îndrepta, și pe de alta a nu ne mai prea grăbi așa să sărbătorim pe fietecine ce vine în treacăt, ca să rîză de bunătatea noastră" [17]. Afirmația rămîne totuși prea aspră cînd este aplicată unui călător care, mai mult decît atîția alții înaintea lui, a avut o vădită atitudine binevoitoare pentru Principatele Române, unde reala stare mizeră nu putea fi trecută sub tăcere. Dar așa cum odinioară Constantin Cantacuzino ori învățații de la Rîmnic polemizaseră cu *imaginea Daciei* și cu *imaginea Europei* propuse de cosmografiile ori istoriile occidentale, intelectualii secolului al XIX-lea nu primeau pasiv *imaginea țării lor* propusă de Demidoff, pentru că, deși în aparență exactă, nu era totuși adevărată.

NOTE

1 Jean-Jacques-Nicolas Huot a trăit între anii 1780 și 1845 la Paris și Versailles. Este cunoscut mai ales drept colaborator și continuator al lui Conrad Malte-Brun, ale cărui cărți *Geographie... de toutes les parties du monde*, 16 vol. Paris, 1803—1807 și *Precis de la geographie universelle*, 8 vol. Paris, 1810—1829, le va completa și reedita.

2 Joseph-Henri Leveille, medic și botanist, s-a născut la Paris în 1800.

3 Denis-Auguste-Marie Raffet, desenator și litograf, s-a născut în Paris la 1 martie 1804 și a murit la Genova în 16 februarie 1860.

4 *Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimee, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie, executé en 1837*, Edition illustree. par Raffet, Paris, 1840, VII+621 p+1 f. (Pînă în 1855, cartea a fost tradusă, editată, și reeditată în limbile italiană, spaniolă, engleză, germană, polonă, rusă).

5 „Le Moniteur Universel", nr. 247, 4 sept. 1837, p. 2056, col III se referă la trecerea expediției lui Demidoff prin Iași. Știrile despre membrii expediției și scopul ei au fost luate din : N. A. Bogdan, *Societatea medico-naturalistă și muzeul istorico-natural din Iași. Documente...*, București, 1919 ; G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947 ; Paul Huot, *Viața lui J. J. Huot*, Versailles, 1846 ; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București 1928 și *Istoria Bucureștilor*, București, 1939 ; I. Lăzărescu, *Societatea de medici și naturaliști din Iași între anii 1830—1850*, „Studii și cercetări științifice", Iași, 1954, nr. 1—2, p. 483 ; J. Livescu, *Rolul societăților științifice din Moldova în dezvoltarea științei din țara noastră*, în revista citată mai sus, 1950, p. 426 ; V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 367 și vol. IV, p. 484, București, 1829—1901.

6 „Muzeul Național", II, 1837—39, p. 29—31 : „Cantor de avis și comerț", I, 1837—1838, p. 77.

7 Nicolae Șuțu s-a născut în 1798 la Constantinopol și a murit în 1871 la Focșani. E fiul domnitorului Alexandru Șuțu. S-a făcut cunoscut prin scrierile sale economice.

8 N. A. Bogdan, op. cit., p. 8.

9 BAR, secția ms., coresp. Asachi, nr. 28. 213, 28.189, 28.189, 28.191.

10 N A. Bogdan, *op. cit.*, p. 31 ; Al. Duțu. *Călătorii, imagini, constante*, București, p. 168.

11 Alexandru Odobescu, *Petrache Poenaru...*, București, 1889 ; George Potra, *Petrache Poenaru...*, București, 1963 ; ac. autor, *Din Bucureștii de altădată*, București, 1981, p. 193.

12 În afara volumului de descriere a călătoriei, A. Demidoff a publicat și articole în „Journal des Débats" (v. nota 17) și în „un jurnal de St. Petersburg". Acesta din urmă a fost reprodus de „Allgemeine Zeitung", la 13 sept. 1838. Pentru că în colecția Bibl. Acad. Rom. nu se găsește anul 1838 al ziarului german, iar ziarul rusesc lipsește în întregime, cunoaștem articolul doar din rezumatul pe care i-l face „Gazeta de Transilvania" în nr. 13, din 24 sept. 1838, la pg. 51. Relatarea de călătorie este conside-

rată interesantă și este recomandată cititorilor români. Se reproșează indirect autorului că atribuie „europenizarea" Principatelor Române exclusiv influenței rusești.

13 *Documente privitoare la istoria românilor. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu Hurmuzachi*, supl. I, vol. V, p. 649. Anul 1837, din „Journal des Débats" lipsește din colecția Bibl. Acad. Rom.

14 *Op. cit.*, la nota 12, p. 655.

15 În „Albina românească" nr. 63 din 11 aug. 1840, A. Gallice publică un răspuns la afirmațiile lui Kogălniceanu despre xenomania românilor, (Vezi G. Zane, *O concurență tipografică și o polemică literară între M. Kogălniceanu și Gh. Asaki*, București, 1941, p. 11).

16 N. Bănescu, V. Mihăescu, *Ion Maiorescu*, București, 1912, p. 458.

17 „Curierul românesc", XI, 1840, nr. 65.

Cercetarea mea a pornit, la inițiativa prof. Paul Cornea, de la cópii ale documentelor citate, păstrate în arhiva Institutului „George Călinescu". Vezi RITL, XIX, 1970, nr. 2, p. 295—301.

Pentru atitudinea critică de la începutul secolului XIX față de geografiile occidentale, v. Al. Duțu, *Călătorii, imagini...*, p. 161—164.

Scanned with OKEN Scanner

12 UBICINI ȘI TRADUCEREA FRANCEZĂ A UNEI COMPILAȚII DE CRONICI DIN MOLDOVA

Jean-Honore-Abdolonyme Ubicini [1], ziarist francez de origine italiană, născut la 20 octombrie 1818, a venit în Țara Românească (probabil la invitația lui C. A. Rosetti), după o călătorie la Constantinopol. În țările balcanice îl mîna nu numai dorința de a cunoaște lumea, ci și dorința de a găsi aici acel element senzațional cu care să impresioneze presa franceză, precum și, probabil, alte țeluri mai puțin limpezi. A sosit în Muntenia în preajma revoluției de la 1848 și a participat la ea. După exilarea revoluționarilor, Ubicini s-a stabilit la Paris. De atunci au început să apară numeroasele sale scrieri despre Turcia și țările vasale ei. Urmărindu-le, înțelegem că Ubicini a păstrat permanent legătura cu Țara Românească : publică un memoriu asupra revoluției de la București, scrie despre situația Principatelor în intervalul dintre 1855 (conferința de la Viena) și 1858 (convocarea divanurilor ad-hoc), despre bugetul Moldovei și Valahiei în 1860, despre Principatele Unite în 1866 ; face o istorie a forțelor armate pînă la venirea lui Cuza [2], întocmește biografiile românilor menționați în dicționarul lui Vapereau [3] ; începe o istorie a românilor de la războaiele daco-romane [4] etc., etc. *Les origines de l'histoire roumaine* este publicată postum, în 1886 [5], sub îngrijirea lui G. Bengescu. Geneza ei, necunoscută editorului, începuse cu aproape patruzeci de ani înaintea publicării.

Poate în timpul studiilor, poate în timpul exilului, căutînd documente pentru *Istoria românilor sub Mihai Viteazul*, Bălcescu cunoaște, prin intermediul lui Hase [6], un manuscris ce se afla la Biblioteca Națională din Paris [7]. Este vorba de o traducere în franceză a unei com-

pilații de cronici moldovene. Traducerea era făcută printr-un intermediar în limba greacă.

Ubicini aflase de la Bălcescu [8] despre existența acestei traduceri și la 21 decembrie 1860 [9] îi propune lui Kogălniceanu — pe atunci ministru al cultelor — tipărirea ei [10]. S-a adresat lui Kogălniceanu, pentru că acesta publicase deja *Letopisețele Țării Moldovei*, deci bănuia că i-ar stîrni interesul. Citind scrisoarea către Kogălniceanu, putem bănui că Ubicini nu cunoștea direct manuscrisul sau că îl răsfoise fără prea mare atenție. Deși enunță exact conținutul acelui in-folio de 1 000 pagini privitor la istoria Moldovei dintre anii 101 și 1729, nu știe nimic despre intermediarul grecesc, amintit în titlul versiunii franceze. Mai mult, crede că numele de familie al lui Costin (Costi — cum îl transcrie el) ar fi Miron, numindu-i fiul Nicolae Miron. Tonul scrisorii către Kogălniceanu este entuziast, Ubicini fiind convins că publicarea manuscrisului ar stîrni nu numai interesul oamenilor de știință, ci ar avea un mare ecou și în lumea politică.

Cum se născuse imboldul propunerilor lui Ubicini, dacă îl îndemnau propriile sale interese sau simpatia pentru români, este greu de stabilit. De altfel întreaga sa activitate poate fi pusă sub acest semn de întrebare. Un lucru este sigur : deși obținuse de la Cuza un post de reprezentare a românilor la Paris [11], deși în timpul domniei acestuia Ubicini nu și-a exprimat nici o nemulțumire, după detronare, în 1866, scrie o broșură în care pledează pentru principe străin [12] ; mai mult, este unul din cei care mijloceau aducerea familiei Hohenzolern. În urma acestor evenimente i se acordă cetățenia română în 1867, apoi i se oferă două din marile decorații ale vremii.

Din scrierile sale, Ubicini apare însă altfel. În amintita prefață la baladele culese de Alecsandri, vibrează o profundă și adevărată dragoste pentru poporul român. Pe lîngă cunoașterea folclorului, Ubicini dovedește o reală dorință de a înțelege transformările culturale din prima jumătate a secolului trecut. Chiar în broșura din 1866, unde susține ideea necesității unui principe străin, este impresionantă ardoarea cu care apără cauza independenței românilor.

Într-o scrisoare din martie 1866, plină de laude pentru activitatea filo-română a lui Ubicini, Rosetti îi comunică acestuia că l-a numit corespondent al guvernului pentru studenții români din străinătate [13].

Încurajat probabil de bunăvoința lui C. A. Rosetti, Ubicini își exprimă din nou dorința de a se tipări manuscrisul cronicii moldovene de la Paris [14]. În această scrisoare, adaugă un amănunt (zice el „omis" în cea către Kogălniceanu) : descrierea acestui manuscris fusese făcuta de Hase în „Notices et extraits des manuscrits" — 1827, Tome XI, și Ubicini consideră această descriere demnă să figureze ca prefață sau postfață a viitorului volum [15]. Bănuim că în 1860 acest amănunt îi era necunoscut lui Ubicini, de aceea îl „omisese". Într-adevăr, Hase descrie numai traducerea grecească a cronicii lui Miron Costin (de altfel, spre deosebire de Ubicini, știe că fiul acestuia se numea Nicolae Costin, nu Nicolae Miron) și nu face nici o referire la versiunea franceză [16]. Ne amintim însă că în 1860 Ubicini cunoștea numai versiunea franceză, deci în nici un caz nu văzuse articolul lui Hase.

Hase reconstituie modul cum s-a făcut traducerea în greacă. Din titlul versiunii grecești reiese că traducerea cronicii din română în greaca vulgară a fost făcută în 1729 de Alexandru Amiras din Smirna, sluger la curtea Moldovei, în urma însărcinării date de Ion Grigore Ghica Voievod [17]. Domnitor la a cărui curte predominau demnitarii greci, Ghica avea nevoie de o cronică a țării într-o limbă accesibilă acestora. Voievodul cerea (probabil) o executare urgentă, de vreme ce în timp ce Amiras traducea prima parte, N. Costin o scria pe ultima, astfel că și cronica și traducerea ei se termină în același an, septembrie, 1729 [18].

Presupunerea pare verosimilă, dar Hase nu cunoaște un lucru esențial : Nicolae Costin murise în 1712. Amiras tradusese cronica anonimă a Ghiculeștilor (1661—1729) și o completase pentru perioadele anterioare cu cronica lui Nicolae Costin (ea însăși o compilație) și a lui Miron Costin. Explicația confuziei e dată (însă referitor la altă problemă) chiar de Hase : familia Costineștilor era un nume de mare faimă în Moldova, căruia i se puteau atribui asemenea lucrări. Dar de ce greșeala este făcută de

Scanned with OKEN Scanner

însuși Amiras, care cunoștea și situația reală, e mai greu de justificat.

Din lucrare, Hase apreciază în mod deosebit părțile referitoare la istoria Moldovei cunoscută direct de cronicari, în timp ce încercările de rezumare a istoriei universale le socotește naivități izvorîte din dorința extremă și nejustificată a cronicarului de a părea savant. Hase, de specialitate filolog, cunducător al unora din scrierile despre români ale lui Sulzer, Engel, Șincai, Micu-Klein, face o analiză critică destul de amănunțită a diferitelor episoade ale cronicii. Cunoștințele sale despre români sînt surprinzătoare pentru un francez ce scria la 1827.

Scrisoarea din aprilie 1866 a lui Ubicini către Rosetti rămîne fără nici un rezultat, fiindcă peste puțin timp ministrul învățămîntului este înlocuit cu G. Strat.

Ubicini locuia în mod obișnuit la Paris, de unde trimite toată corespondența amintită mai sus. În septembrie 1866, el îi scrie însă lui Strat chiar din București [19]. S-ar putea ca trecînd prin România, Ubicini să fi aflat despre o altă încercare de a tipări cronica cunoscută de el.

V. A. Urechia publicase în același an primele trei capitole ale manuscrisului în discuție, însoțite de cîteva rînduri introductive [20], în care susține că a copiat de la Hase, al cărui student fusese, întreaga cronică. Urechia știa că Bălcescu văzuse manuscrisul și că Ubicini încercase să-l publice „cu mulți ani în urmă" (deci în 1860). Intervenția din 1866 a lui Ubicini nu este amintită.

Poate îmboldit de această neașteptată concurență, Ubicini îi cere lui G. Strat banii necesari transcrierii manuscrisului, un exemplar urmînd să fie trimis la București, unde va rămîne la Biblioteca Națională. Cererea îi este aprobată și îi sînt trimiși banii la Paris. În februarie 1868, Ubicini posedă copia manuscrisului și în aceeași lună intervine din nou pe lîngă ministru, de data aceasta pentru a obține suma necesară imprimării [21].

Ministru era atunci V. A. Urechia. În rezoluția sa, menționînd că „acest manuscris este de mai mulți ani în posesiunea noastră privată", aprobă cererea lui Ubicini, fiind convins că la Paris imprimarea costă mai ieftin decît la București. Mai mult, cere să fie reprodus și textul român alături de cel francez și, socotind insuficiente comentariile lui Hase, propune efectuarea în țară a unui studiu asupra cronicii. S-ar părea că, în sfîrșit,

manuscrisul de la Paris va ajunge la tipar. Dar deși pe scrisoarea lui Ubicini comentată mai sus, din 7 februarie 1868, există rezoluția autografă a ministrului, la 7 august 1868 expeditorul retrimite o copie a ei pentru că ministerul afirmă că n-a primit-o [22]. Afirmația este cu atît mai surprinzătoare cu cît la 30 iunie i se trimisese lui Ubicini „o jumătate din suma de bani" necesară imprimării, indicată în scrisoarea respectivă [23].

La 3 noiembrie 1868, Ubicini dă noi amănunte asupra tipăririi manuscrisului, cerînd ca numărul de 1 050 exemplare proiectat inițial să fie redus la 750 [24]. Punerea în paralel a textului român cu cel francez prezenta dificultăți. Acesta din urmă, obținut printr-un intermediar grecesc, avea mari diferențe față de cel dintîi și, lucru pe care nici acum Ubicini nu-l remarcă, avea în față mai mult decît cronica lui Nicolae Costin. Ubicini preferă să fie publicat doar textul francez și face propunerea de a se tipări toate celelalte mari cronici române în ediție bilingvă româno-franceză.

La 12 aprilie 1869, Ministerul Învățămîntului din Principate îi cere lui Ubicini să trimită un raport asupra posibilităților de editare bilingvă a cronicilor [25], iar banii primiți pentru imprimarea manuscrisului francez să-i păstreze pînă la noi dispoziții. Deci, în intervalul de timp dintre noiembrie 1868 și aprilie 1869, se renunțase la tipărirea traducerii franceze.

Poate că V. A. Urechia, deși aprobase inițial tipărirea la Paris a cronicii, a recurs la diferite amînări pentru a o executa el însuși în țară. Sau poate că, într-adevăr, era atras de proiectul publicării tuturor cronicilor în ediție bilingvă. În cazul acesta este greu de înțeles de ce n-a mai continuat o acțiune pentru care ministerul deja dăduse o anumită sumă.

Deși timp de opt ani intervențiile sale nu duseseră la nici un rezultat, Ubicini nu-și pierde speranța în succes și, în 1873 (adică în chiar anul cînd Hasdeu începe să publice *Istoria critică a românilor*), revine cu un memoriu, adresîndu-se de această dată direct domnitorului [26]. Aici expune planul publicării tuturor cronicilor române cunoscute de el, în ediție bilingvă româno-franceză. Planul surprinde prin lipsa de exactitate științifică și prin încercarea hazardată de sinteză a istoriei românilor. Primul tom al acestei voluminoase opere urma să

Scanned with OKEN Scanner

fie : „Chroniques Moldaves : Miron et Nicolas Costi, Urechié, etc., d'après le manuscrit français de la Bibliothèque Nationale à Paris". Deși în 1868 Ubicini însuși semnalase marile diferențe dintre manuscrisul francez și cronica română, pledînd împotriva unei asemenea ediții bilingve, propune totuși, acum, publicarea în paralel a celor două texte. În același timp, pe lîngă cei trei autori ai cronicii numiți încă de la primele semnalări, Ubicini adaugă un „etc.", deci sesizase prezența unei erori. Însă dincolo de greșelile inerente unui nespecialist, trebuie să apreciem dorința de a face cunoscută adevărata istorie a românilor, pentru a înlătura informațiile false, cu caracter răuvoitor.

Domnitorul pare gata să sprijine proiectul lui Ubicini și îl comunică ministrului instrucțiunii, Christian Tell. Tell cere de la M. Kogălniceanu[27] copia scrisorii pe care Ubicini o trimisese în 1867 ministerului, solicitîndu-i indirect opinia asupra proiectului în discuție. Părerea lui Kogălniceanu (care scotea în același an a doua ediție a cronicilor române[28]), este că manuscrisul de la Paris reprezintă o variantă foarte depărtată de original, atît din cauza celor două traduceri, cît și din cauza copiștilor moldoveni. Pentru o ediție bilingvă destinată unei circulații europene ar fi trebuit să se pornească de la originalul fiecărei cronici.

Consiliul Permanent al Instrucțiunii a discutat proiectul lui Ubicini, iar membrii lui au fost de părere că nu trebuie publicate într-o limbă de circulație europeană cronicile române, pentru că deseori sînt contradictorii, neclare și părtinitoare. În afară de aceasta, ar descuraja prin volumul lor uriaș pe cel mai zelos filo-român. Pentru tipărirea în limba franceză se recomandă o istorie critică a românilor, utilă nu numai peste graniță, ci și în țară[29]. Ch. Tell comunică domnitorului hotărîrea Consiliului, menționînd că Hasdeu a și scos primul volum din *Istoria critică a românilor*[30]. Cînd vor apărea și următoarele, Ubicini le va putea traduce și edita în franceză.

Timp de mai bine de un secol cît trecuse de la traducerea în franceză a cronicii moldovene, aceasta își pierduse din valoarea ei ca material informativ, dar proiectul lui Ubicini merita să fie îndeplinit, cu corectarea adusă de Kogălniceanu, adică traducîndu-se într-o limbă de circulație înseși originalele cronicilor române. Cerînd

să se aștepte pînă la redactarea unei istorii critice a românilor, Consiliul a amînat fără termen cunoașterea la nivel european a unor izvoare importante pentru istoria poporului nostru. Deși întristat probabil de hotărîrea Ministerului, Ubicini, pornind de la materialul documentar oferit de manuscrisul francez, a început să elaboreze o istorie a românilor. Primul volum, singurul pe care a mai avut vreme să-l scrie, este tocmai *Les origines de l'histoire roumaine*, despre care vorbeam la începutul acestui articol [31].

Soarta traducerii franceze a uneia din compilațiile de cronici românești ne îndeamnă să reflectăm la necesitatea cercetării circulației și funcțiilor îndeplinite de variantele slavone, grecești, arabe, latine, germane ale altor cronici.

NOTE

1 Datele biografice au fost luate din prefața lui G. Bengescu la cartea lui Ubicini *Les origines de l'histoire roumaine*, Paris, 1886.

2 *Mémoire justificatif de la révolution roumaine du 11(23) juin 1848* / Paris, 1849 /; *La question des Principautés devant l'Europe. Depuis les Conférences de Vienne (1855) jusqu'à la clôture des divans Moldo-Valaques (Janvier, 1858).* Paris, 1858, *Budgets des finances des Principautés-Unies de Moldavie et de Valachie* (1860), (Paris, 1861) în „Journal des économistes" (Tome XXIX—XXX); *La Roumanie militaire. Partie I: Histoire de la force armée en Valachie et en Moldavie jusqu'à avènement du Prince Couza* / Bucarest, 1882 /.

3 Boitoș Olimpiu, *Biografiile românești ale lui Ubicini*, Cluj, 1932.

4 *Les origines de l'histoire roumaine*, Paris, 1886.

5 Ubicnii a murit la 27 octombrie 1884.

6 Charles Benoit Hase s-a născut la Sulza (Saxa Weimar) în 1780 și a murit la Paris în 1864. A fost funcționar al Bibliotecii Imperiale din Paris, secția manuscrise grecești; profesor de paleografie greacă și greacă modernă la Școala de limbi orientale vii din Paris, al cărei director a și devenit în 1824; conservator al manuscriselor Bibliotecii Naționale și profesor

Scanned with OKEN Scanner

la prima catedră de limbi comparate de la Sorbona. Hase a pus în ordine manuscrisele greceşti ale Bibliotecii Naţionale şi a contribuit la apariţia cîtorva publicaţii ştiinţifice.

7 Scrisoarea lui Ubicini către Kogălniceanu din 21 XII 1866, Paris (Arh. St. Buc., Min. Instr., 1866, dos. 449, f. 344. V. A. Urechie în Buletinul Instrucţiunii Publice, 1866, partea I, p. 608—613).

8 În prefaţa la traducerea franceză din 1855 a baladelor populare strînse de Alecsandri, Ubicini vorbeşte cu mare admiraţie despre Bălcescu iar în memoriul către domnitor din martie 1873 Ubicini propune să publice în ediţie bilingvă, între altele, şi lucrarea lui Bălcescu despre viaţa lui Mihai Viteazul.

9 În acelaşi an, 1860, Ubicini fusese numit (prin intermediul lui Alecsandri) şeful biroului de la Paris al guvernului Principatelor Unite, pentru relaţii cu presa străină. A păstrat acest post pînă în 1870.

10 Scrisoarea trimisă din Paris (citată la nota 7).

11 1860 — reprezentant penrtu biroul de presă.

12 *Les Principautés-Unies devant la Conférence*, Mars, 1866, Paris (1866).

13 Adresa nr. 1535 din martie 1866 (Arh. St. Buc., Min. Instr., 1866, dos. 438, f. 370).

14 Scrisoarea din 13 aprilie 1866 Paris (Arh. St. Buc., Min. Instr., 1866, dos. 438, f. 497).

15 La copia ms. francez trimisă Ministerului Învăţămîntului din România, Ubicini a adăugat şi o copie a studiului lui Hase. În *Notices et extraits des manuscrits*, Hase publică şi următoarele fragmente din traducerea grecească a cronicii:

— Expediţia fabuloasă a împăratului Traian în Marea Tartarie. Zidul lui Traian. Fundarea primelor oraşe moldave.

— Victoria lui Ştefan cel Mare asupra turcilor la 17 ianuarie 1475, lîngă rîul Bîrlad.

— Tratatul de alianţă între Soliman II şi Ioan Zapolia, regele Ungariei.

— Expediţia turcilor împotriva oraşului Astrahan.

— Domnia lui Radu, fiul lui Mihnea, supranumit cel Mare (1623—1626).

— Revolta împotriva lui Duca, poreclit Albanezul (29 octombrie 1671).

— Surprinderea oraşului Iaşi de austrieci (10 ianuarie 1717).

— Piesă oficială datată 6 septembrie 1729 relativă la negocierile între prinţul Grigore Ghica, domnul Moldovei şi Mengheli Ghirai II, han al Crimeei.

Alegerea capitolelor din cronica română arată ce anume din ea îl interesa pe Hase, deci pe specialiștii străini.

16 Din 1805 Hase era funcționar la secția de manuscrise grecești a bibliotecii. Deci în 1827 el publică rodul unor cercetări în această secție. Dar în 1832, Hase devine conservator al tuturor manuscriselor bibliotecii. În această calitate a cunoscut probabil și varianta franceză, singura știută de Ublicini (prin Bălcescu) și de V. A. Urechia (direct de la Hase).

17 Dintr-o notiță aflată pe ms. grecesc de la Biblioteca din Paris, Hase deduce că același exemplar fusese folosit de Peyssonnel în lucrarea sa: *Observations historiques et geographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin*, Paris, 1765. Peyssonnel a dat ms. bbiliotecii din Versailles în 1752. La Biblioteca din Paris ms. grecesc a ajuns în 1761. Traducerea din greacă în franceză a fost făcut de Nicolas Genier din Smirna, în 1741 (deci înainte ca ms. grecesc să fi ajuns la Versailles). Genier devine mai tîrziu funcționar al bibliotecii din Paris și aduce aici traducerea sa (informația este luată din chiar titlul acestei versiuni).

18 Hase arăta că, deși compilație a lui N. Costin după Ureche și Miron Costin, cu știri despre evenimentele ulterioare adăugate de Costin fiul, cronica este cunoscută sub numele de *Cronica lui Miron Costin*, pentru că logofătul moldovean se bucura de o mare autoritate în țara sa.

Vezi George Constant, *În jurul versiunii latine a letopisețului lui Miron Costin*, RFR, V, 1938; *Cronica anonimă a* Moldovei (1661—1729), ediție îngrijită de Dan Simonescu, București, 1975 (cu bibliografia anterioară); A. E. Karathanassis, *Alexandre Amiras...*, „Balkan Studies", XXIII, 1982, nr. 2, p. 321—340.

19 Scrisoarea din 14/26 septembrie 1866, București (Arh. St. Buc, Min. Instr., 1866, dosar 449, f. 343).

20 „Buletinul Instrucțiunii Publice", 1866, I, p. 608—613.

21 Scrisoarea din 16 februarie 1868 (Arh. St. Buc. Min Instr., 1868, dosar 656, f. 2).

22 Arh. St. Buc., Min. Instr., 1868, dosar 656, f. 16.

23 Arh. St. Buc., Min. Instr., 1868, dosar 656, f. 15.

24 Arh. St. Buc., Min. Instr., 1868, dosar 656, f. 20—31.

25 Arh. St. Buc., Min. Instr., 1868, dosar 656, f. 19.

26 Arh. St. Buc., Min. Instr., 1873, dosar 2365, f. 1.

27 Arh. St. Buc., Min. Instr., 1873, dosar 2365, f. 3.

28 În prefața la această ediție, Kogălniceanu amintește, alături de traducerea în latină a cronicilor moldovene, și de tradu-

Scanned with OKEN Scanner

cerea în germană a celor munteneşti, şi titlul traducerii franceze, a cărei copie i-o înmînase Ubicini, subliniind importanţa acestor traduceri. Citează studiul lui Hase, un indiciu al atitudinii oamenilor de ştiinţă apuseni faţă de *Istoria românilor*.

29 Arh. St. Buc., Min. Instr., 1873, dosar 2365, f. 5.

30 Arh. St. Buc., Min. Instr., 1873, dosar 2365, f.. 10.

Documentele citate aici au fost copiate, la iniţiativa lui George Călinescu, de unii din membrii Institutului pe care îl conducea şi am găsit aceste copii în Arhiva Institutului.

Vezi şi *Documente şi manuscrise literare*, ed. îngrijită de Paul Cornea şi Elena Piru, Bucureşti, 1967, precum şi RITL, XVI, 1967, nr. 1, p. 141—147.

31 Prin testament, Ubicini a lăsat României întreaga sa bibliotecă refritoare la Orient. La BAR, secţia manuscrise, se găseşte copia manuscrisului francez şi a articolului lui Hase, trimisă de Ubicini lui Kogălniceanu (ms. 140, fond francez).

În *Literatura română veche* (Bucureşti, 1961) Al. Piru dă date referitoare la traducerea în discuţie, în capitolul *Cronica anonimă Ghiculească* (p. 414). În ediţia din 1965 a operei lui Miron Costin, P. P. Panaitescu stabileşte raportul manuscrisului de la Paris cu celelalte manuscrise ale cronicii lui Miron Costin (p. 344, 346, 362).

IV DOI CONTEMPORANI

13 NICOLAE FILIMON: PERSONAJE DIN „CIOCOII VECHI ȘI NOI".

Citind fără prejudecăți unicul roman al lui Nicolae Filimon, sîntem înclinați să credem că avem în față nu un roman, cu atît mai puțin unul realist, cum se afirmă de obicei, ci mai curînd o colecție de întîmplări edificatoare și de rezumate ale documentelor de arhivă, totul expus într-o limbă încărcată cu neologisme și arhaisme. Deși a fost caracterizat ca roman popular sau de mistere, tip de carte ce s-a impus prin imprevizibilul acțiunilor, totuși de-a lungul primelor patru capitole se face doar prezentarea personajelor pe care le bănuim principale într-o acțiune ce nu se declanșează. Dar „acțiunea", în liniile ei mari, a fost epuizată încă din *Prolog*, autorul avertizîndu-ne discret că nu spre aceasta trebuie să ne îndreptăm atenția. Fiecare din capitolele cărții trebuie să demonstreze o propoziție a tezei enunțate în acest *Prolog*, de aceea fiecare în parte este o povestire sau un „cuvînt", cum ar fi spus înaintașii, unitatea rezultînd din voința autorului de a dovedi adevărul afirmațiilor sale, nu din continuitatea acțiunii. Un capitol are eroi a căror legătură cu contextul romanului este posibilă dar nu obligatoriu necesară, pentru că personajele optează între mai multe drumuri nu conform unei cerințe proprii, ci conform cerințelor unei demonstrații. Ne aflăm în fața unei culegeri de „istorii" mai asemănătoare decît s-ar bănui cu cele strînse în volume precum *Floarea Darurilor*, bine cunoscute lui Filimon. Scriind cu dorința de a dovedi adevărul unei teze, autorul nici nu ține să dispară din lumea eroilor săi spre a da iluzia că aceștia se mișcă sub imbold propriu. De altfel, procedeul — cu rare excepții — era caracteristic epocii.

Dinu Păturică ar putea fi prins de la primele acțiuni necinstite sau măcar din ziua cînd Gheorghe, vătaful de curte, îl avertizează pe Tuzluc, ori s-ar putea salva de mînia domnitorului Grigore Ghica fugind peste graniță ; chera Duduca l-ar putea înșela pe însuși Păturică ; Ipsilanti ar fi putut suprima un om atît de primejdios, care ajunsese să știe prea multe lucruri etc. Toate aceste probabilități sînt împiedicate să devină realitate nu dintr-o cauză internă a lumii romanului, ci din dorința declarată a autorului de a alege un drum și nu altul.

Convins că prin literatură ajută la modificarea lumii, Filimon scrie despre o clasă de oameni ce amenință existența țării, cu gîndul de a-i opri ascensiunea, dezvăluind adevărul [1] ; dar își deformează subiectul din admirație pentru Tudor și neglijează momente cruciale ale evoluției eroului fictiv, pentru a-și expune opiniile relative la mișcarea din 1821. Astfel, deși nu-l cunoaștem ca participant la mișcările sociale de la mijlocul secolului trecut, Filimon se dovedește prin scrierile sale un apologet și un continuator al lor.

Știind — spre deosebire de mulți scriitori contemporani cu el — să-și limiteze și timpul acțiunii și numărul personajelor, autorul organizează cu o adevărată artă relațiile dintre ele. Alternanța real-fictiv se face atît de abil, încît deosebirea dintre cele două planuri se șterge. Dinu Păturică este un rezultat al imaginației, dar ceilalți vătafi de curte care vin la petrecerea de la Sf. Andrei slujeau boieri cu existența reală ; tot Dinu Păturică pune la cale — sub ocrotirea lui Ipsilanti — uciderea lui Tudor ; chera Duduca — și ea personaj fictiv — este amanta lui beizadea Costache, figură de epocă bine cunoscută ; Andronache Tuzluc, inexestent ca personaj istoric, este favorit al domnitorului Caragea și prieten al domniței Ralu. Uneori s-a făcut doar o schimbare minimă de nume, Costa Foru devenind Costea Chioru [2].

Intenția autorului a fost să-și organizeze materialul pe două planuri antitetice, urmărind două soluții diferite date aceleiași probleme, amîndouă la fel de posiblie. Nu trebuie să uităm că în chiar anul apariției romanului, Filimon tipărește pentru prima dată în limba română un basm [3] (marcînd astfel o nouă etapă în evoluția raportului scriere-oralitate), tot așa cum nu trebuie să uităm că autorul *Ciocoilor* își petrecuse copilăria între

oameni ce înțelegeau încă scrieri din categoria celei a lui Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea*... Așadar originea antitezei bine-rău, angelic-demonic nu trebuie căutată numai în literatura romantică.

Banul C. și Andronache Tuzluc sînt reprezentarea a două moduri diferite de a folosi puterea și averea. Banul C. are prerogativele nobleței moștenite ; Tuzluc, de curînd parvenit cu mijloace dubioase, încearcă să urce încă o treaptă socială prin căsătoria cu Maria, fata Banului. Dar la el calculul este dublat, sau chiar inspirat, de pasiune (de altfel Tuzluc este singurul personaj complex al romanului). Alianța nu se realizează nu pentru că în *realitate* ar fi fost irealizabilă, ci pentru că în carte o serie de oameni ca : Banul C., Maria, Gheorghe, domnitorul Grigore Ghica, constituie o categorie morală (nu una socială) care nu putea asimila un personaj de felul postenicului lui Caragea. Trebuie să admirăm la Filimon bunătatea omului crescut printre „ciocoi" dar îngrozit de ei, care, pentru a nu-și pierde visurile, și le adăpostește într-o pătură socială inaccesibilă lui, deci necontrolabilă. În același timp, să nu uităm că sub domnia lui Caragea, în anul 1814, a fost exilat la schitul Mărgineni boierul Alexandru Comăneanu, iar în 1817 au fost surghiuniți C. Filipescu, vornicul Constantin Bălăceanu și marele logofăt Grigore Ghica [4], pentru vina de a se fi opus măsurilor abuzive ale voievodului. Deci, ca *tip istoric*, Banul C. nu este un personaj utopic ; lipsa lui de viață se datorează exclusiv neputinței artistice a autorului, îndemînării sale (involuntare) în a întrupa, pe planul creației literare, urîțenia, răutatea și decăderea, îndemînare sub semnul căreia se va desfășura o bună parte a romanului românesc.

Antiteza bun-rău se concretizează în două grupări de personaje care trăiesc în aceeași lume, dar care se despart cu vremea și se întîlnesc numai spre a se anihila.

După părerea lui Filimon, omul nu-și poate modifica firea și este condamnat să trăiască între limite date ; doar Gheorghe, vătaful de curte al lui Tuzluc, reușește să evadeze din cetatea Epithimiei, pentru că nici nu i se integrase. Permanent incoruptibil, are însă o prezență problematică în realitate. Existența sa ideală, ca și incapacitatea autorului de a materializa binele, îi determină nereușita ca personaj literar. Depășirea obstacolului social

care-l desparte de Maria, fiica Banului C., este posibilă pentru că în lumea în care intră (așa cum o concepe Filimon), criteriul etic ar fi fost primordial. Gheorghe reprezintă un alterego al scriitorului, care avusese aceleași relații cu Bărcănești ca și eroul său cu Banul C. Dar, deși își ridicare simțitor situația socială, Filimon nu ajunsese nici bogat, nici spătar, și nici nu i se arătase o devotată Maria. Caracterul oarecum conștient de existență exclusiv optativă a acestei Marii îl descoperim în următorul fragment din *Excursiuni* : „Am iubit și eu în junețea mea. De multe ori inima mea s-a deschis la amor, precum se deschide roza la razele soarelui de primăvară ; dar vai ! femeia pe care o credeam creată de Dumnezeu spre a mă face fericit, femeia căreia dezvelisem cele mai intime cugetări ale inimii mele, m-a trădat cu lașitate. Ca și tine, amicul meu, am plîns de durere, dar după ce am făcut observațiuni serioase asupra prozaismului în care au căzut acești demoni în formă de angeli, cînd m-am convins că femeile din clasa de jos iubesc și vînd pe amanții lor pentru aur, că burghezele se înamoră de numele și poziționea socială a amantului lor, iar femeile din clasa aristocrată sînt atît de sceptice și epicuriane, încît schimbă amanții mai des decît crinolinele și scufiile, atunci amice mi-am uscat lacrimile și, făcînd să tacă în inima mea simțămîntul amorului, mi-am zis : de acum femeia pentru mine nu va mai fi decît un obiect de comerciu, pe care îl voi cumpăra cu prețul aurului sau prin vorbe de spirit dobîndite cu foarte puțină osteneală din romanțele cele pline de arsenic al domnului Paul de Kock !... Resbel, dar, resbel neplacabil în contra acestor vampiri ai sexului nostru“ [5]. Filimon era deci un misogin însetat de iubire romantică (cu toate bravările sale cinice). De aici vine și dualismul Maria — Duduca, și adevărul artistic al celei din urmă.

Lumea exemplară, mai dragă autorului decît cea reală a lui Tuzluc, se dovedește din păcate moartă ca transpunere romanescă. Deși ca intenție simetrică cu prima, lumea răului domină totuși cartea și acaparează atenția cititorului.

Romanul care se cheamă elocvent *Ciocoii vechi și noi*, nu — eventual — „Dinu Păturică și Neagu Rupe-Piele“, are în centru un tip, nu un personaj. Filimon își ilustrează fizionomiile (echivalentul tipurilor în concepția

sa) cu personaje, tot așa cum ilustrează documentele cu scene. Personajele nu evoluează, nu-și schimbă esența. Mai mult, despre fiecare ni se spune totul, adică tot ce vede Filimon, într-un capitol special. Asemenea capitole ocupă a opta parte din textul romanului. Fiecăruia i se face o fișă biografică, i se rezumă trecutul, i se desenează un „portret moral", pe care eroul nu și-l dezminte niciodată. Deci arta lui Filimon nu stă în imprevizibil, pe care, ca și în acțiune, nu mizează, ci în ilustrarea concretă, într-o situație anume, a unei trăsături deja enunțate.

În centrul romanului este triunghiul Tuzluc—Duduca—Păturică ; aceștia doi din urmă își aliază — pentru surparea fanariotului — pe Chir Costea Chioru. Pe fiecare în parte autorul îl definește prin surprinderea unor relații proprii, inutile uneori pentru firul principal al acțiunii, dar necesare complexității lor. Întrerupîndu-se brutal mersul ascendent al acțiunii, Tuzluc cere iertare Banului C., Chir Costea Chiorul are două fete a căror moralitate ambiguă nu influențează cu nimic evoluția lui Păturică, iar acesta are un tată contradictoriu, spoliator și sărac în același timp care-și blestemă fiul pentru că făcea ceea ce el însuși îl învățase să facă.

Cît de departe merge puterea lui Filimon în a observa ambianța socială, ne-o arată marele număr de mișcări minuscule din care se face un personaj : Păturică, în epoca de arzătoare dorință de ascensiune, citește din biblioteca lui Tuzluc pe Machiavelli, Plutarch, Caesar. Dar în propria lui cameră nu ține decît : *Proorocirea lui Agatanghel, Sindipa, Alixandria, Tilu Buhoglindă* și citează din *Floarea darurilor*, cărți care corespund unui nivel de lectură pe care nu se străduiește să-l depășească decît sporadic și, în același timp, cărți din care scoate cu totul alte „învățături" decît — de exemplu — consătenii lui Oprea-Procopie.

Același mic amănunt vine s-o definească pe Duduca drept ființă incorectă prin însăși alcătuirea ei : pentru a-și apăra cinstea inexistentă, ea jură, mințind fără remușcări, pe icoana preacuratei-Fecioare. De altfel Duduca, infirmă afectiv, condusă de capricii și calcule reci, oscilează — — după ce fusese părăsită de beizadea Costache — între postelnicul Andronache Tuzluc, risipitor bogat, și calemgiul Iordache, fiul căpitanului Gheorghe Basma, plin de farmecul tinereții ; îl preferă însă pe Dinu Păturică, pen-

tru că îl simte în stare să-i înfăptuiască ambițiile nemăsurate. De remarcat că aceștia doi, Păturică și Duduca, nu au noțiunea diferenței între bine și rău, unicul lor criteriu constînd în satisfacerea unei insațiabile sete de avere și fast. Deși la început par gata să suporte orice înjosire pentru a stăpîni bogățiile lui Tuzluc, devin cu vremea tot mai sensibili la poziția lor socială. Duduca vrea să fie „cucoană mare", nu întreținută, Păturică — boier, nu slugă.

În *Prolog*, Filimon vorbește despre „o ambițiune nemărginită, care eclată ca o bombă, pe dată ce și-a ajuns ținta aspirațiunilor sale". Fiecare nou succes dobîndit nu înseamnă pentru ciocoi decît declanșarea a mereu altor dorințe. Trecerea lui Păturică de la modestul ciubucciu cu slujbe degradante la omul care visează să ajungă caimacam sau domn nu presupune o evoluție în sensul schimbării caracterului, ci o înflorire în condiții prielnice a unor dorințe înăbușite. Trebuie să reținem că această translație se face fără nici o ezitare, fără nici o problemă etică, lucru accentuat în repetate rînduri de autor. Chiar noaptea de insomnie dinaintea uciderii lui Tudor nu este rezultatul remușcărilor, pe care nu i le pot trezi nici rău prevestitoarele citate din *Biblie*, ci al neliniștii că printr-un gest ar fi putut pierde tot ce cîștigase.

Pentru a-l înțelege pe Dinu Păturică, întruchipare a proverbului „ce naște din pisică, șoareci mănîncă", se cuvine să ne amintim, alături de literatura romantică a epocii, și un întreg șir de anti-exemple din scrierile ce au circulat la noi, unul din cele reprezentative fiind Radu armașul Vărzariul, despre care cronicarul din secolul XVII scrisese neîndurător : „tată-său era grădinariu de verze la Ploiești. Pentru acéea numele său s-au poreclit de i-au zis Vărzariul. O, rea sămînță au fost, că nu s-au făcut varză bună, ci de mic au răsărit fiul dracului". „Că adevăr, cum nu poate face den mărăcine strugure și din rug smochine, așa nu se poate face din reamul rău, bun, / pomul rău, poame reli face / ; ci din varza cea rea, ce-i zic morococean, au eșit fie-său și mai morococean el". Acest Radu Vărzariul „era un om îndrăcit și făr de rușine și iubitor a vărsa sîngele oamenilor. Început-au a-și arăta veninul asupra săracilor, că să lăsa ca un șarpe mînios, de mușca pre unii și pe alții. Și pre cine afla că era cu ceva putere, el le arunca prihană și năpăști și le lua tot ce avea. Nu scăpa de la el nici boieriu, nici călugăr, nici negu-

ţător, nici nimeni. /.../ Toţi ţipa şi se cutremura şi nimenea nu le putea folosi ; puţini scăpa de la el neprădaţi, ca de la un pîrjol. /.../ Nici pre atîta nu s-au lăsat, ci-l îndemnă dracul de sămănă vrajbă mare, ca un fecior de grădinariu, /.../ zicînd către unul şi cătră altul multe minciuni şi cuvinte ficléne pîn i-au prilăstit şi au plămădit pizma mare în mijlocul lor. Şi pentru acéste spurcate ale lui fapte, vărsat-au mult sînge şi robii din dăstul. /.../ O, slugi réle ca acelea să fie de 3 ori anathema ! Că cu al lor sfat rămase domnul cu nume rău şi cu scandelă ; şi avînd avuţie, să răsipii ca prahul. Şi ţara încă să pustii" (*Let cant.*, p. 151, 154—155).

Diametral opus Banului C. şi mult mai adevărat artistic decît acela, Păturică rămîne totuşi mai mult demonstrarea unei tipologii posibile, decît un personaj. Prin el Filimon schiţează un mod probabil de existenţă, la care a dorit cu ardoare să nu ajungă, deşi întreaga ambianţă socială îl împingea la aceasta. Mai aproape de a avea o evoluţie dictată de logica internă a evenimentelor pare Tuzluc, deşi încrederea oarbă în Duduca şi Păturică, dorinţa de a şi-i apropia cu orice chip, se justifică greu. Ajuns în protipendada lui Caragea prin mijloace mai rafinate decît Păturică, Tuzluc presupune toate defectele vătafului său de curte ; îmbătat de ascensiune, trăieşte între o lene orientală şi o pasiune mistuitoare. Acestea, unite cu părerea deplinei puteri, îl închid într-o lume iluzorie, îi anihilează facultatea de acţiune. Trebuie remarcat că, spre deosebire de romanele populare în foileton, cu care *Ciocoii vechi şi noi* a fost atît de adesea şi pe nedrept comparat, aici eroului nu i se atribuie o cădere prin maşinaţiuni tenebroase şi prin întîmplări neprevăzute ci i se alcătuieşte un registru contabil al decăderii.

Din păcate, autorul nu-şi urmăreşte personajele pas cu pas, ci oferă doar puncte ale unui itinerar, lăsînd cam prea des pe cititor să umple golurile cu presupuneri. Ca sugestie, ca intenţionalitate artistică, romanul lui Filimon le depăşeşte totuşi pe cele contemporane lui. Alegîndu-şi alt timp istoric decît cel în care trăia, reuşeşte cel mai adesea să evite anacronismele, atît de frecvente în literatura epocii, şi să-şi materializeze cunoaşterea documentară în veridicitate şi pitoresc. Despre starea socială a fiecărui per-

Scanned with OKEN Scanner

sonaj știm totul : unde trăia, ce venituri avea, cu cine avea relații, cu ce se ocupa zilnic, dar, privați de trăsături strict individuale, oamenii lui Filimon nu au un plan interior de existență (cu toată prezența monologurilor).

Cunoaștem Bucureștiul ca pe unul din personajele centrale ale romanului. Pentru a-l evoca, autorul nu se cufundă în vremea trecută, nu face o mișcare de transpunere în timp, ci rămîne în deceniul al șaptelea al secolului trecut și rememorează treptat înfățișarea orașului fanariot din deceniul al doilea, raportîndu-o permanent la cea pe care o aveau în fața ochilor : aici a fost curtea domnească, desenată de-a lungul a două sau trei pagini cu grija de amănunt a unui tablou de Aman ; acolo Cochii Vechi, locul în care măririle se înălțau și se prăbușeau fără glorie ; dincoace cartierul de pe podul Caliții, unde se auzeau în nopțile de primăvară privighetorile din grădinile de la Antim și răsunau tot timpul anului ohtaturile lăutarilor ; teatrul își schimba lumînările de seu cu cele de ceară, după cum o cerea absența sau prezența domnitorului ; la hătmănie slujbașii scriau în condici stînd pe paturi, turcește ; în grădinile răcoroase ale caselor de mahalale înflorea indrușaimul și măghiranul, iar în curtea Banului C. se răsfăța între roze și iasomii un neramz înflorit.

Dar lui Filimon îi plăcea să privească acest București din interiorul lui, din locurile intime, în care resorturi ascunse determină viața oamenilor. Aceste interioare sînt refăcute cu grija obsesivă a amănuntului ; de exemplu, camera de primire a lui Păturică, din vreme cînd era vătaf de curte, adună în ea lucruri similare cu cele din odăile boierești ale postelnicului Tuzluc, dar și cu cele din casa de mahala a babei Iana spitalagioaica. Casele și îmbrăcămintea oamenilor, evocate prin culori și nume cu rezonanță arhaică, întregesc portretul orașului fanariot.

Ca artist, citadinul Filimon intuiește insuficiența cunoștințelor sale despre viața rurală și despre relațiile sociale ale țăranului. Dar nu putea trece sub tăcere un adevăr a cărui durere îl mistuia și a cărui îndreptare o cerea indirect, însă imperativ. De aceea, în scenele cu haiduci și țărani, renunță la modalitatea sa obișnuită de a scrie și se concentrează — cu o desăvîrșită artă a lapidarului —

în numai cîteva pagini, care rămîn un strigăt zguduitor de suferință și revoltă.

Citind astăzi *Ciocoii vechi și noi*, îi înțelegi frumusețea abia după ce ai terminat și ai închis cartea. Tot ce i-ai imputat pe drum autorului se șterge cu vremea din amintire și rămîne tot mai clară și mai vie o lume cu oamenii ei. Din pioșenie, i-am putea atribui lui N. Filimon merite artistice pe care nu le are. Fără îndoială, a fost romancierul cel mai talentat din vremea sa, dar mai mult rău i-am face lăudîndu-l, decît judecîndu-l lucid. Divagațiile, lipsa unei acțiuni unitare, inconsecvențele, personajele fragmentate, amestecul de genuri, de citate și considerații proprii sînt lucruri frecvente în romanul mai nou și chiar alcătuiesc farmecul lui. Dar la Filimon toate acestea nu se datorează îndemînării și rafinamentului estetic, ci stîngăciei de începător în arta romanului. El nu urmărea să reînnoiască un gen ; este puțin probabil că și-a pus probleme de teoria literaturii ; mai degrabă și-a ales instinctiv o formă de scriere, așa cum i-o impunea materialul pe care-l avea de comunicat. De aceea romanul lui devine uneori articol polemic de ziar politic, pagină de carte moralizatoare, cronică dramatică sau muzicală, culegere de documente.

Ce-a adus nou în epocă ? În primul rînd posibilitatea artistică de a reînvia trecutul fără anacronisme flagrante, îndemînarea în utilizarea tehnicii amănuntului, simțul lingvistic (în ciuda atîtor stîngăcii) aplicat cu precădere formulelor arhaice și limbii populare vorbite. Este unul dintre puținii romancieri români de atunci care știe să construiască (nu numaidecît în numele antitezei romantice) scene și tablouri paralele. De asemenea, își limitează adecvat timpul acțiunii și nu rare ori înțelege corect raportul dintre timpul real și timpul literar. Își conduce acțiunea pe două planuri : real și fictiv ; rezolvă problemele dificile ridicate de evoluția personajelor în aceste două planuri.

În literatura noastră (deși este greu să dovedim în ce măsură scriitorii ce i-au urmat au fost influențați direct) cartea lui Filimon se remarcă prin puterea de simbol pe care a căpătat-o Dinu Păturică, devenit personaj-etalon al romanului românesc [6].

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

1 Vezi prima frază din *Prolog*, N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, București, 1967, p. 5 ; RITL, XIX, 1970, p. 537—543.

2 N. Filimon, *Nuvele*, cu amintiri și însemnări despre N. Filimon de G. Negulescu-Batiște și N. Vătămanu, București, 1942, p. 44.

3 *Roman Năzdrăvan*, în „Țăranul român", I, 1862, nr. 10, 14 ian. ; II, 1862, nr. 12, 3 apr., reprodus în franceză în „La voix de Roumanie".

4. V. A. Urechia, *Din domnia lui Ioan Caragea*, București, 1900.

5 N. Filimon, *Opere*, București, 1957, p. 140, cap. XXVI — *Femei vagaboande în Germania.*

6 Pe lîngă bibliografia citată în *Dict. lit. rom.* amintim lucrări apărute ulterior : Mircea Muthu, *Literatura română și spiritul sud-est european*, București, 1976 ; ac. autor, *Permanențe literare românești din perspectivă comparată*, București, 1987 ; Mircea Anghelescu, *Scriitori și curente*, București, 1982 ; Paul Cornea, *Itinerar printre clasici*, București, 1984 ; Alexandru Călinescu fragmente din studiul *„Ciocoii vechi și noi" sau A.B.C.-ul romanului*, publicate în : „Dialog" (Iași), 1984 ; RITL, 1985, nr. 1 ; CREL, 1985, nr. 2.

14 LUMEA LUI OPREA-PROCOPIE DIN SĂLIȘTE

Prin anul 1837 (adică pe vremea cînd se imprima la Sibiu în tipografia lui Georg Closius, *Erotocritul* prelucrat de Anton Pann, iar la Brașov, la Iași și la București apăreau primele noastre trei periodice literare), își începea activitatea de cărturar Oprea-Procopie Pătruț, locuitor în Sălișteș, așezare de seamă din Mărginimea Sibiului. Vreme de trei decenii și jumătate (pînă la moarte, în 1872), cel cunoscut mai ales sub numele de Picu Pătruț a alcătuit versuri, a prelucrat texte de teatru popular (un fel de *Vicleim* și *Mironositele*, a copiat scrieri îndrăgite în satul său (poezii ale unor conaționali din Ardeal, povestiri cu tîlc ori traduceri după Eugène Sus și Al. Dumas), a compus melodii. Pe mai fiecare filă din impunătoarele caiete (peste 2000 de pagini !) unde a adunat poeziile „izvodite" de el însuși ori „prescrise" după alți autori, a desenat delicate imagini în culori, de la simpla literă înflorată pînă la scene ample, cu o suită de personaje, legate direct de subiectul textelor alăturate. Dar nu numai manuscriselor, ci și unora din edițiile pe care le folosea (*Biblia* de la St. Petersburg, 1819 ; *Noul Testament* de la Smirna, 1838 ; etc.), „crîznicul" din Sălișteș le-a adăugat farmecul miniaturilor lucrate de propria-i mînă [1].

Mi-aș permite să afirm că valoarea lucrărilor sale literare stă nu în unicitate sau originalitate, ci în mărturia pe care o aduc despre perpetuarea pînă către sfîrșitul secolului a unui tip anume de cultură. Atenți mai ales — cum este și firesc — la înnoirile caracteristice „pașoptismului revoluționar", istoricii literaturii române sau ai artelor trec în grabă peste ceea ce consideră a reprezenta doar reminiscențe epigonice ale secolului XVIII. Dar cartea

imprimată și periodicele nu au eliminat dintr-o dată, la toate nivelele sociale, vechile deprinderi de multiplicare și răspîndire a cărților manuscrise.

Dintr-o cercetare oricît de grăbită a *Catalogului manuscriselor românești* [2], înțelegem că în plin secol XIX, deprinderea copierii cu mîna era încă vie. Circulau în manuscrise lucrări a căror tipărire întîrzia (precum s-a întîmplat — de exemplu — cu traducerea lui Iancu Buznea după celebrul roman *Paul et Virginie* — BAR ms. **41**), dar se recopiau și cărți gata tipărite (cum este cazul minusculului volum *Erastu. Povestire de o tragodie păstorească* după Salomon Gessner — BAR ms. **593** —, dar și al selecțiilor din impunătoarele *Proloage* editate și imediat reeditate la Mînăstirea Neamț în 1854—1855). Nu întotdeauna se explică aceste acțiuni prin lipsa banilor necesari achiziționării unui exemplar tipărit. Ne aflăm mai curînd în fața unui anumit raport între text și cititor, tipic secolelor anterioare, viu încă pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea.

O inventariere sistematică a manuscriselor „tîrzii", chiar de după 1850, dar și a însemnărilor făcute în aceeași perioadă de exemplarele vechi (a căror slovă chirilică a fost înțeleasă de cititorii români pînă cînd ?) ne-ar ajuta să pătrundem într-un tărîm încă prea puțin cunoscut. Operele lui Heliade, Grigore Alexandrescu, Alecu Russo, Vasile Alecsandri și ceilalți asemănători lor stîrnesc entuziasmul și captează tiranic atenția celor care reconstituie *istoria literaturii române din secolul XIX*. Pentru nimeni nu este însă un secret că, în pofida răspîndirii prin periodice ori volume tipărite, aceste opere nu au devenit lectura predilectă a majorității cititorilor de limbă română. Alături de *Calendare* sau — mai tîrziu — de romane ca cele ale lui N. D. Popescu, de broșurile imprimate de casa Steinberg ori Kraft și Drotleff [3] (cuprinzînd uneori ele însele prelucrări de subiecte larg răspîndite prin manuscrise încă din secolele XVI—XVII), continuă să circule atît vechi copii făcute cu mîna, cît și să se facă altele noi. Unul dintre caietele ilustrate de Picu Pătruț a ajuns la începutul veacului nostru în centrul de pictură pe sticlă de la Lazu. Iconarii de acolo au preluat ca sursă de inspirație doar puține din imaginile oferite de miniaturi ; filele purtau totuși (înainte de restaurare) semnele unei

Scanned with OKEN Scanner

utilizări intense, în ciuda faptului că poeziile din ele sînt scrise cu caractere chirilice.

Texte istoriografice, cărți populare, povestiri mai demult ori mai recent traduse, poezii (mai ales !) populare și „culte" (cu autori cunoscuți ori anonimi), leacuri, descîntece etc., sînt recopiate după alte manuscrise ori după diferite tipărituri și nu o dată după relatările orale. Care dintre aceste categorii s-au stins mai întîi în circulația manuscrisă (legată de citirea cu glas tare, în fața unui grup de auditori) și care au continuat să supraviețuiască pînă către secolul nostru, nu știm încă (și mă îndoiesc că vom mai afla !). Cele mai multe din copiile de după 1830 s-au pierdut, fiind considerate lipsite de valoare atît de istoricii literaturii (deveniți frecvent și bibliografi), cît și de folcloriști. Puține au avut norocul, asemeni „cărților" lui Picu Pătruț, să intre în atenția oamenilor de cultură. Înțelegîndu-le semnificația, deși ele nu corespund imaginii noastre despre secolul XIX (sau tocmai de aceea), Onisifor Ghibu [4] a izbutit să le păstreze și a încercat să le aducă la îndemîna specialiștilor și chiar a publicului. Prin acumularea unor astfel de informații, s-ar putea realiza ceea ce — de exemplu — Rudolf Schenda a făcut referitor la ținuturile de pe ambele maluri ale Rinului : o istorie a „materialului de citit pentru oamenii mici" sau pentru oamenii „fără carte" (adică fără școli superioare), completată cu istoria materialului ilustrativ din timpul scurs între apusul secolului al XVIII-lea și zorile veacului al XX-lea [5]. Fără îndoială, rezultatele cercetărilor românești ar duce la schițarea unui profil cultural propriu, una din principalele diferențe constînd în persistența la noi pînă tîrziu a deprinderii copierii cu mîna, paralel cu intensificarea răspîndirii tipăriturilor. Picu Pătruț aparține acestei lumi a culturii „oamenilor mici" și spre a-l înțelege se cuvine să-l raportăm la ea.

Din literatura europeană, dacă ar fi să mă gîndesc la cineva, l-aș așeza nu alături de Dante, cum s-a sugerat, ci alături de cei asemănători lui Mathew Paris [6]. Despărțiți de secole și de meridiane ca și de poziția socială, cei doi cărturari — și nu numai ei — au în comun darul de a mînui imaginea plastică, melodia și cuvîntul (rostit ori scris) spre a sluji aceluiași țel. Să nu înțelegem de aici că Procopie al nostru ar fi un întîrziat, o fosilă vie. Nu, el

Scanned with OKEN Scanner

vine ca urmaș al lui Oprea Micăluș, al lui Visarion Sarai, dar și al lui Matei Voileanu, trăind la puțin timp după Gheorghe de la Cernica și în același veac cu Dionisie Romano [7]. Numai că Picu Pătruț nu a prea mers, asemeni acestora, departe de satul său (el îi zice „oraș"), cu excepția acelui drum peste munte pînă la schitul Cheia din Vîlcea, locuit mai ales de săliș teni. Din Săliște nu era însă nevoie să ieși ca să te simți legat de restul lumii. Bărbații de aici ajungeau cu turmele nu doar pînă în Vîlcea (privită firesc drept ținut vecin nu țară străină), ci mai departe, pînă la Dunăre și dincolo de ea, peste Bugeac, spre Caucaz.

Nu mai avem cum afla cîte picturi va fi privit Procopie pe pereții exteriori sau interiori ai clădirilor vîlcene ; nu știm de cîte ori el, cel deschis spre comunicarea cu semenii, va fi ieșit din hotarul satului ca să-și vadă neamurile și prietenii din așezările apropiate. Dar știm că, printr-o împrejurare fericită, a înțeles setea de statornicie, într-o lume ce se schimba, a celor aflați în jurul lui. Oierii din Săliște, mereu pe drumuri și mereu pîndiți de primejdii, aveau nevoie de un punct de reper, rămas totdeauna același, fără umbră de mutare. Pentru consătenii săi, poetul țăran a copiat, uneori în chiar caietele ce și le luau la drum, versuri menite să le susțină încrederea în acel „acasă" statornic precum sărbătorile anului, unde se puteau întoarce liniștiți.

Nici ei, nici Picu Pătruț nu trăiau însă stăini de durerile veacului. Între 1842 și 1851, adică în vremea lui Avram Iancu și Nicolae Bălcescu, Procopie din Săliște își alcătuiește versurile strînse în cele trei caiete masive, ilustrate de el însuși. *Sinaxarul* de aici se apropie de *proloagele* dezvoltate (bine cunoscute în cercul său) [8], pentru că evenimentelor esențiale ale diferitelor zile le-a adăugat cuvinte de învățătură. Fără să știe — probabil —, fiul de oieri relua o experiență ce-și avusese zilele ei de glorie : aceea a sinaxarelor și proloagelor versificate. Chiar dacă le-ar fi cunoscut direct, întreprinderea lui se apropie nu de acelea, ci de numeroasele versificări (de la întîmplări comune pînă la lungi cuvinte moralizatoare) din manuscrisele noastre de la sfîrșitul secolului XVIII și începutul lui XIX. Un exemplu elocvent îl găsim chiar în scrisoarea adresată lui Pătruț de Ioan Moga, originar și el din Să-

lişte dar trăitor la Cheia vîlceană, exemplu semnalat de Octavian Ghibu într-o comunicare [9].

S-ar cuveni să nu uităm că, în vremurile turburi de la 1848 cînd „se lăuda [duşmanii] că... o să puie hotar Dunărea şi să mănînce oaoă roşii în Bucureşti", modestul ştiutor de carte de lîngă Sibiu îi preamărea în versuri şi imagini pe Ioan cel Nou, adus de la Cetatea Albă la Suceava, pe Filofteia de la Curtea de Argeş, pe Grigorie Decapolitul de la Bistriţa olteană. Într-o lucrare rămasă în manuscris, Onisifor Ghibu enumera cărţile ale căror gravuri i-au slujit ca model eclesiarhului Procopie, de la un *Octoih* din *secolul* XVI, ori *Pravila de la Govora* (1640) şi *Cartea de învăţătură a mitropolitului Varlaam* (Iaşi 1643), pînă la ediţii contemporane lui. Apărute la Iaşi, la Buzău ori Rîmnic, la Neamţ, la Sibiu şi la Blaj, la Alba Iulia ori la Tîrgovişte, Bucureşti, Buda, toate aceste cărţi venite din aproape întreaga arie a tipografiilor româneşti n-au zăbovit zadarnic pe masa crîsnicului din Sălişte. *Bibliei* tipărite în 1819, îi adaugă nu doar miniaturi ci şi copii după prefeţele *Noului Testament* de la Bălgrad (=Alba Iulia) şi ale *Bibliei* lui Şerban Cantacuzino de la Bucureşti, volume devenite simbol al unităţii românilor.

Indiferent de unde s-a inspirat pentru a-şi lucra miniaturile, Picu Pătruţ reuşeşte — uneori prin intervenţii minime, culorii revenindu-i frecvent un rol hotărîtor — să-şi transpună propria lume în tot ce desenează. Şirul de oi aşezat în urma măgarului, crupa încordată a calului, botul deschis spre nechezat, roţile şi hulubele căruţelor, turnurile burgurilor, munţii din depărtare sau veverita cocoţată în copacul din prim plan, dar mai presus de toate, femeia care toarce, jalea Fecioarei, plînsul sfîşietor al Maicei, toate acestea şi altele multe aparţin unei lumi anume : Săliştea de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Aceleiaşi lumi îi aparţin şi versurile, atît cele făcute, de miniaturistul însuşi, cît şi cele culese din Ioan Barac, Vasile Aaron, Ioan Ţincovici şi ceilalţi (nume de autori menţionate de copist, aşa cum nu obişnuiau înaintaşii săi). Sînt cuvinte simple, a căror aşezare în ritmuri şi rime avea menirea să uşureze memorarea şi — mai ales — îmbinarea cu muzica. De aceea, nu prin realizarea lor artistică se cuvin evaluate, ci prin capacitatea de a se imprima simultan cu imaginea şi melodia în memoria unui anumit public.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru Picu Pătruț însuși ca și pentru cei cărora li se adresa, întîmplări precum ale lui Iosif, fiul lui Iacov, nu se petreceau într-o antichitate de mult uitată ci în preajma lor și într-un chip care-i privea direct. Lui „Iosif cei frumușel / Și mai blînd decît un miel" tatăl său îi spune „cu glas mîngîios" ; „Fiul mieu cel prea frumos, / Du-te pîn-la frații tăi, / Care sînt feciorii mei / Și vezi cum sînt între sine / Și de pasc turmele bine. / Și de grabă să vii iară, / Ca să nu treacă vreo sară / Și eu să nu te privesc, / Că cu totul mă topesc." Frații îi poartă însă gînduri rele și Iosif trece printr-o cumpănă de moarte, asemeni altui cioban, ce nu le va fi fost cu totul necunoscut săliștenilor : „Iar frații cum îl privesc, / Odată la el pornesc, / Vrînd degrab să-l prăpădească, / De viață să-l lipsească. / „Și-l aruncă-ntr-o groapă, / Adîncă și fără apă." Vîndut rob, Iosif trece în drumul spre Egipt pe lîngă mormîntul mamei sale : „Oh, Rahilo, dulce maică, / Nu vezi plînsul cum mă-neacă / Oh ! Rahilo, unde ești, / Pentru ce nu mă privești ? / Deschide-ți mormîntul tău, / Primește și trupul mieu, / Că eu mai bine voiesc, / Aicea să putrezesc, / Aicea să mor și eu, / Aici pe mormîntul tău, / Decît în străin pămînt / De ai mei frați dat fiind, / Ca un rău și vinovat / Să fiu dus și depărtat". Între bătrînii rămași la Săliște, știindu-și feciorii duși departe, plîngerea lui Iacob avea un ecou mai adînc decît cel sugerat de forma simplă a versurilor : „Iosife cel prea frumos, / Decît toți mai mîngîios. / Iosife cel prea iubit, / De mine te-ai despărțit, / Ce hiară au îndrăznit / De pre tine te-au răpit ? /.../ O ! cît mă vei fi strigat, / Cînd te vei fi văzut legat ! / Și eu nu te-am auzit, / Ca să te fi izbăvit." Este de înțeles cum astfel de poezii, cîntate nu recitate, îi mișcau profund și pe cei ce le interpretau și pe cei ce le ascultau.

Și mai amintim că Picu Procopei Pătruț a lăudat într-unul din imnurile sale pe frații Macabei ; înfruntîndu-l pe împăratul tiran aceștia îndrăznesc să spună : „Să stăm, fraților, să stăm / Și să nu ne supunem / lui Antioh împărat, / cel tiran și blestemat ! / Pre el să nu-l ascultăm, / legea să nu o spurcăm, / lui să ne împotrivim, / pentru lege să murim / ...Să răbdăm cu bucurie / muncile ce va să vie / pre noi să ne prăpădească / pentru lege părintească / ... Dulci ne sînt durerile, / focul și chinurile, / că pentru lege răbdăm, / pentru lege ne luptăm." [10] Autorul acestor rînduri le alcătuise pentru

un public anume : românii din sudul Transilvaniei, contemporani cu Avram Iancu și cu Ion Buteanu.

Aceeași tărie de suflet, exprimată printr-o veche formulă, răzbate din însemnarea făcută cu slove chirilice bolovănoase pe coperta unui caiet unde, rugat de posesorul acestuia, trănscrisese și Picu Pătruț cîteva din versurile sale, alături de selecții din alți autori, menite să-i întovărășească pe păstorii plecați în periodica mișcare de transhumanță :

„Sufletul viteaz pleacă întru întîmpinarea lumii acesteia /.../. Iar sufletul spărios, pre omul cel fricos îl face de rușine. Cum să clătește trăstiia de vînt, așea și *umbra* nenorocirii îl face a trămura."[11]

Picu Pătruț este probabil ultimul copist al *Divanului* principelui Cantemir, scriere întîlnită nu o dată în manuscrisele din satele ardelenești ; dar tot el transcrie și *Cîinele soldatului* de Grigore Alexandrescu sau versuri de Vasile Alecsandri.

Precum predecesorii lor : Vasile Aaron, Ion Barac, Anton Pann — cei doi contemporani : Oprea-Procopie Pătruț și Nicolae Filimon (cărora li s-ar putea adăuga și alte nume), deși au personalități diferite și aparțin fiecare altui mediu cultural, prind în ceea ce scriu tocmai feluritele momente ale schimbării de cumpănă între oralitate — cultură manuscrisă — tipăritură, la nivelul păturii celei mai numeroase de cititori români.

Înțelegînd că „manuscrisul" continua să rămînă un mijloc de comunicare viu către mijlocul secolului XIX, înțelegem totodată că edițiile de cronici ale lui Bălcescu sau Kogălniceanu reprezintă nu o întoarcere spre un trecut apus, ci un gest de continuitate, prin transpunerea într-un alt registru de exprimare culturală a unor scrieri ce riscau altfel să aibă soarta hieroglifelor [12].

Atunci cînd Eminescu trecea prin satele Transilvaniei, Picu Pătruț încă mai trudea la Sălișteîn alcătuirea manuscriselor sale și — fără a-l ajunge în îndemînare și complexitate — mai existau desigur și alți căturari asemănători lui. De altfel, dacă nu la Ipotești, cel puțin la Agafton, unde sălășluiau trei dintre surorile maicii lui, Poetul a cunoscut nu doar folclorul ci și vechi manuscrise și tipărituri [13]. Încercarea de a deprinde slava veche, ca și colecția de manuscrise ori interesul pentru cărțile imprimate cu chirilice [14] nu au izvorît dintr-o ab-

stractă dorință intelectuală de a-și lărgi cunoștințele, ci din credința că prin ele îi fusese lăsată, de la oamenii între care se formase, o moștenire pe care nu o voia uitată.

În sate precum Hordoul, din care a pornit George Coșbuc, sau într-o temporară reședință de episcop ca Rășinarii lui Octavian Goga, ori în Lancrămul lui Blaga (acestea două din urmă imediat vecine cu Săliște), orizontul cultural al țăranilor era, tocmai în vremea formării poeților amintiți, asemănător în multe privințe celui pe care îl descoperim în manuscrisele lui Pătruț, lucru ce se cuvine să nu-l uităm atunci cînd încercăm să le găsim locul cuvenit în istoria culturii noastre [15].

Tot așa cum, numai raportîndu-ne continuu la astfel de deprinderi cărturărești, vom înțelege de ce în cercetarea literaturii „vechi", de la Hasdeu și Gaster, la Iorga, Condeescu și Cartojan (originar el însuși dintr-un sat !), specialiștii acordă un loc de primă importanță investigării cărților populare [16].

La pragul dintre două epoci, Oprea-Procopie — copistul, poetul, alcătuitorul de melodii și miniaturistul din Săliște — se dovedește o figură remarcabilă, demnă să rămînă în memoria noastră pentru calitatea umană ce-i sporește și-i înnobilează îndemînarea artistică.

NOTE

1 *Picu Pătruț — miniaturi și poezie*, ed. îngrij. de Octavian Ghibu, Cluj-Napoca, 1985 (cu bibliografia cercetărilor anterioare și contribuții noi semnate de : Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Vasile Drăguț, Crișan Mircioiu).

2 Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, 3 vol., București, 1978—1987.

3 Georgeta și Nicolin Răduică, *Dicționar bibliografic. Calendare și Almanahuri românești*, București, 1981 ; Dinu Pillat, *Romanul de senzație în literatura română...* în vol. *Itinerarii istorico-literare*, București, 1976 ; Johann Pögl, *Die Trievialisierung der rumänischen Volksbalade durch N. D. Popescu*, „Berichte", (Salzburg), 1983, nr. 6 ; Gh. Pavelescu, *Studii și cercetări de folclor*, București, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

Vezi și N. N. Condeescu, *La Légende de Geneviève de Brabant et ses versions roumaines*, București, 1938.

4 Onisifor Ghibu, *Un reprezentant rustic al spiritualității românești de la mijlocul secolului al XIX-lea : Picu Pătruț din Săliște*, „Arta și tehnica grafică", caiet 11, 1940 (vezi și „Telegraful român", Sibiu, 1905, nr. 80, 82, 83 și 86).

5 Rudolf Schenda. *Die Lesestoffe der kleinen Leute (Studien zur populären Literatur in 19, und 20. Jahrhundert*, München, 1976 ; același autor, *Volk ohne Buch*, München, ed. a II-a, 1977. Edificatoare pentru înțelegerea unor diferențe și asemănări este compararea studiilor lui Rudolf Schenda : *Orale und literarische Kommunikationsformen im Bereich von Analphabeten und Gebildeten im 17. Jahrhundert* (in vol. col. *Literatur und Volk im 17. Jahrhundert. Probleme populärer Kultur in Deutschland*, hrsg von W. Brückner, P. Blickle und D. Breuer, partea II-a, Wiesbaden, 1895) și *Volkserzählnug und nationale Identität : Deutsche Sagen im Vormärz. 1830—1848* („Fabula", 1984, nr. 3/4) cu studiile lui Alexandru Duțu, *Conștiință națională și mentalitate țărănească* (în vol. col. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982) și *Cultura comună* (în vol. autorului citat, *Călătorii, imagini, constante*, București, 1985).

6 M. T. Clanchy, *From Memory o Written Record. England, 1066—1307*, Harvard, 1979.

7 Pentru înlănțuirea evenimentelor și pentru caracterizări ale persoanelor amintite, vezi : *Dicționar cronologic ; Dict. lit rom ;* Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, 3 volume, București, 1980—1981.

8 Despre acestea am vorbit mai pe larg în volumul *Cărți populare...* (Rezumatul în limba germană publicat în „Berichte", Salzburg, 1983, nr. 6). Vechi *Proloage* în versuri care au circulat pe teritoriul țării noastre sînt amintite de Clementina Ivanova, *Българско-сърбски и кирилски ръкописи молдовлахийски в сбирката...*, Sofia, 1981 (vezi și completările aduse în recenzia semnată de Paul Mihail, RESEE, 1985, nr. 2, p. 184).

9 Octavian Ghibu, *Corespondența lui Picu-Pătruț* — comunicare la colocviul *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, Galați, mai 1984.

10 Versurile reproduse au fost transcrise de Oct. Ghibu după manuscrisul lui Picu Pătruț *Stihos adecă Viers*, aflat în posesia sa.

11 Octavian Ghibu, *Bibliografia operei lui Picu Pătruț din Săliștea Sibiului*, București, 1976 (extras din BOR), p. 18, ms. Vezi și BOR, nr. 5—6, 1987.

Scanned with OKEN Scanner

12 Istoriografia deţinuse odinioară un loc de seamă în ansamblul literaturii române, dar devenea pe încetul lectură pentru specialişti, nu pentru public. La aceasta se adaugă înlocuirea treptată a alfabetului chirilic cu cel latin.

13 Pe unul din aceste manuscrise, un miscelaneu de la mijlocul secolului 18 (BAR ms. r. **1064**), cuprinzînd scrieri apropiate de preocupările lui Picu Pătruţ (*Amartolon Sotiria* lui Agapie Landos, *Viaţa cuviosului Vasile cel Nou, Pateric*), găsim o însemnare făcută de Mihail Eminescu (f. 92).

14 Gheorghe Mihăilă, *Cultură şi literatură română veche în context european*, Bucureşti, 1979 (cu bibliografia cercetărilor anterioare); Răzvan Theodorescu, *Lumea din care venea Eminescu*, „Contemporanul", 1985, 21 iunie, p. 12—13.

15 Mărturii despre această îmbinare între naraţiune orală, izvoare scrise şi muzică, persistentă în mediile populare pînă către zilele noastre la Felix Karlinger, *Anmerkungen zu einem aromunischen Erzählfragment* în *Aromunische Studien* (Heft 5 din *Studien zur rumänischen Sprache und Literatur*, editată de Dieter Messner, Irmgard Lackner, Johann Pögl), Salzburg, 1981; acelaşi autor, *Ausschnitt aus einem aromunischen Großerzählkomplex* în *Vermischte Beiträge zur Ostromania* (Heft 6 din seria amintită mai sus), Salzburg, 1984.

16 Pentru relaţia dintre noţiunile de „literatură de colportaj" şi „cărţi populare" în accepţia dată de cercetarea germană şi de cea românească, vezi studiul lui Irmgard Lackner în *Vermischte Beiträge zur Ostromania* (vol. cit, în nota anterioară).

Versurile şi miniaturile lui Picu Pătruţ, ca şi *întrebările şi răspunsurile* dintre Irod şi crai ne pot ajuta să înţelegem cum au luat naştere acele trăsături proprii poeziei române moderne pe tema Nativităţii, trăsături despre care scrie Felix Karlinger: *Idyllische und anti-idyllische Weinachtsszenen bei Jacint Verdaguer, Ion Pillat und Lucian Blaga* în vol. *Romanische Literaturbeziehungen im 19 und 20. Jahrhundert. Festschrift für Franz Rauhut zum 85. Geburtstag*, Tübingen, 1985.

ANEXA I

1 Monsieur,

J'ai reçu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 22 Juillet/ 3 Août pour me faire part de ma nomination de membre correspondant de la Société d'histoire naturelle de Moldavie en me transmettant les diplômes de ma comission scientifique composée de Mrs. du Ponceau, Huot, Rousseau, Leveillé et Raffet. Vous avez oublié celui de Mr. de Sainson qui était cependent désigné sur la note à la quelle j'ai apposé les noms de baptême ainsi que vous le desiriez.

Tous ces messieurs se joignent à moi pour vous remercier, Monsieur, d'un honneur que nous apprécions à sa juste valeur.

C'est dans ces sentiments que nous vous prions d'agréer, monsieur, l'assurence de notre consideration la plus distinguée.

J.J.Huot	Du Ponceau	Demidoff
Leveillé	Raffet	L. Rousseau
	De Sainson	

Veuillez bien envoyer le diplome de Mr. Sainson à Odessa poste restante à mon adresse.

De la 40ne de Skulani * le 3 août 1837

Adresa : Monsieur, Monsieur Asaky, à Iassy

(B.A.R., Corespondenţă Asachi, 28. 213)

2 À Mr. Demidoff à Odessa.

Monssieur le Comte, Iassy 26 Juillet/7 août 1837

Aussitôt après la réception de la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'adresser de la quarantaine, en date du 22/3 août, je me suis empressé (şters ; de rectifier l'erreur l'omission) d'obtenir la nomination de Mr. Sainson comme membre de la Société d'Histoire naturelle de Moldavie et dons je transmets ci-joint les titres.

La société et moi en particulier nous nous félicitons de l'occasion par laquelle nous avons pu offrir, M. le Comte, à vous ainsi

---

* Quarantaine de Skulani.

Scanned with OKEN Scanner

qu'aux membres de votre comision scientifique un temoignage d'estime, qui ne saurait être que favorable aux progrès de notre etablissement.

Agréez, Monsieur le Comte, les assurances des sentiments de la haute considération avec lesquelles j'ai l'honneur d'être,

Votre

très humble Asaki

(B.A.R., Coresp. Asachi 28.180. Ciornă)

3 Monsieur, Odessa le 28 août 1837

Je m'empresse de vous accuser la réception de la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 7 ct. pour m'annoncer la nomination de Mr. de Sainson comme Membre de la Société d'Histoire naturelle de Moldavie et m'en transmettre les titres. Je l'attends de Crimée pour m'accompagner aux maneuvres de Vosnesensk ; il sera infiniment sensible à ce témoignage d'estime de votre honorable société.

En vous remerciant beaucoup de l'empressement que vous avez bien voulu mettre à m'être agréable, en obtenant cette nomination, et de ce que vous avez la bonté de me dire de flatteux à cette occasion, je vous prie, Monsieur, d'agréer l'assurence de ma considération distinguée,

Démidoff

(B.A.R. Corespondență Asachi 28.189)

ANEXA II

Monsieur l'Aga G. Asaky à Iassy.

De la quarantaine de Skouliane le 23 Juillet 1837 (Nouveau style)

Monsieur,

La manière affectueuse avec la quelle vous m'avez accueillé pendant mon court séjour à Iassy m'encourage à vous adresser une série de questions relatives à votre intéressant pays, que je veudrais être à portée de faire connaître, et de faire apprécier.

Constitution : En quoi diffère-t-elle de celle de la Valachie ?

De combien de membres se compose l'assemblé des Boyards ?

Quel est le mode l'élection ?

Justice : Suit-on les mêmes coûtumes que dans la Valachie ?

A-t-on comme dans ce dernier pays adopté le code criminel et le code de comerce français ?

Quels sont le tribunaux qui existent en Moldavie ?

L'institution du Jury y est-elle en usage ?

Les juges sont-ils inamovibles ?

Les procès sont-ils fréquents ?

Les débats sont-ils publics ?

Les crimes sont-ils fréquents ?

L'homicide est-il punie de mort ?

Dans quelle proportion le nombre des crimes, contre les personnes et contre les propriétés, se trouve-t-il en raport avec la population ?

Impôt : Le paysan yest-il seul soumi comme en Valachie ?

A combien de piastres (de Valachie) s'élève-t-il par tête ?

Y a-t-il aussi comme en Valachie un droit d'octroi sur les boissons ?

Quels sont les revenus de l'Etat pour l'Impôt personnel, les Salines, les Douanes, les Patentes etc ?

Dépenses : Quelle est la contribution payée à la Porte ?

A combien se monte la liste civile ?

Quelles sont enfin les dépenses détaillées et la réserve de l'État ?

Commerce : A combien évalue-t-on la valeur des importations et exportations ?

Industrie : Quelles sont les branches d'industrie de la Moldavie ?

Quelles sont les principales branches de culture ?

A quoi attribue-t-on le manque de... et le peu d'avancement de l'industrie et de l'agriculture ?

Les Juifs se livrent-ils à l'agriculture ?

Richesse minérale : En quoi consiste-t-elle et quelle pourraient être du produite ?

Quelles sont les principales eaux minérales ?

Quelles sont les rivières qui charrient de l'or ?

Température et Saisons : Quelle est la température la plus basse, la température la plus haute, et la température moyenne ? (en indiquant le thermomètre) ?

Quelle est la quantité de pluie qui tombe annuellement à Iassy ?

Comment se partagent les saisons ? quelle est leur durée ?

Quelles sont les vents dominants ?

Scanned with OKEN Scanner

Population : Quel est le nombre d'habitants d'après le dernier recensement ?

Quel est celui que presentai le recensement précédant ? (N. B. Il serait utile d'avoir la population par classes dhabitants)

Combien y a-t-il de Juifs ? combien de catholiques romain ?

Combien y a-t-il de Ziguennes ? Sont-ils esclaves ?

Y en-a-t-il d'errants ?

Y en a-t-il qui appartiennent à la couronne ?

Animaux domestiques : Combien y a-t-il de chevaux, de boeufs, de vaches, de moutons, de porcs, d'ânes, de chèvres, etc. ?

Habitations : Combien y a-t-il de maisons, de monastères, d'églises, de moulins, de distilleries, et d'autres fabriques ?

Villes et villages : Combien de villes ? Combien de villages ? Quelle est la population de Iassy et des principalles villes ?

Nourriture et maladies : En quoi consiste la nouriiture habituelle du peuple, soie dans les villes, soie dans les campagnes ? Les viandes salées sont-elles les plus habituelles ? Quelle est la boisson fermentée ?

Quelles sont les maladies dominantes ?

Education : Combien y a-t-il d'écoles primaires et d'écoliers dans toute la Moldavie ?

Combien de collèges et d'écoliers ?

Combien de pensionnats ?

Est-ce la même éducation qu'en Valachie ?

Dignités : Les principales dignités de l'état sont-elles les mêmes qu'en Valachie ?

Superstition : Quelles sont les principales superstitions répandues chez les paysans ?

Histoire et archéologie : Quelle est, suivants les savants Moldaves, l'origine de la tête de boeuf adoptée pour les armes de la Moldavie ? Est-ce parceque la légion romaine qui s'établit dans le pays avais dans ses étendards une tête de boeuf ? Est-ce parceque depuis la plus haute antiquité le pays est riche en bestiaux ?

Les Moldaves se designent-ils entre eux sous le nom de *Roumani* comme les Valaques ?

D'où leur vient la dénomination de *Moldaves* ?

Telles sont, Monsieur, les principales questions dont je désirerais avoir la solution ; si en m'adressant vos réponses il vous

Scanned with OKEN Scanner

vient d'autres renseignements sous lesquels j'aurais oublié de vous faire des questions, vous m'obligeriez en me les communiquant. Je me propose de faire usage de ces documents dans la première édition du *Précis de la Géographie Universelle* (12 vol in 8°) que j'ai fait avec Malte Brun et dans l'abrégé de géographie dont on termine la 2ème édition et dont une 3e sera donnée l'année prochaine.

Je n'oublierai pas que je vous ai promi pour votre bibliothèque un exemplaire de cet abrégé, ainsi qu'un exemplaire d'une autre géographie élémentaire inttitulée *Geographie des Ecoles*, et enfin un exemplaire d'un *Nouveau traité élémentaire de Géologie* dont j'ai publiée le 1er volume avant mon départ de France. La lecture que je viens de faire d'une petite brochure relative à la *Societé de medecine et d'histoire de Moldavie*, vient de me suggérer l'idée d'entretenir une sorte de correspondance entre votre société et trois autre Société savantes qui résident à Versailles-ville que j'habite et qui n'est, comme vous le savez, qu'a 4 lieues de Paris. En conséquence, si vous le désirez, je m'offre de vous présenter comme membre correspondant à la *Société des Sciences naturelles de Seine et Oise*, dont je suis Vice-Président, à la *Societe des Sciences morales des lettres et des arts de Seine et Oise*, dont je suis l'un des fondateurs, enfin à la *Société royale d'agriculture et des arts de Seine et Oise*, dont je suis trésorier perpétuel.

Suivant votre réponse afirmative je m'empresserai, Monsieur, de vous proposer à nos Sociétes et même si vous le desirez à la *Société geologique de France*, dont je suis l'un de fondateurs. Je suis certain qu'elle s'empresseront de vous admettre dans leur sein.

C'est par les travaux des sociétés savantes que la civilisation et la lumière se répandent.

Si vous pensez, Monsieur, que j'ai quelque droit au titre de correspondent de votre Société, vous pouvez me proposer, je me trouverai heureux que mon passage en Moldavie m'ai offert l'occasion d'être lié aux savants d'un pays qui apprécie la France d'après son côté le plus honorable ; c'est... comme foyer de lumière.

Il ne me reste plus, Monsieur, qu' à vous prier de m'adresser votre réponse à Odessa chez M. le Comte A. Demidoff.

Si passé le mois de Décembre prochain vous désiriez m'écrire, vous pouviez le faire en m'adressant votre lettre tout simplement à *Versailles*.

En attendant votre réponse, je vous prie, Monsieur, d'agréer l'assurance de ma parfaite considération,

J. J. Huot.

Adresa : Monsiur l'Aga George Asaky

Membre honoraire de la Société de Médecine et d'histoire naturelle de Moldavie.

À *Iassy*

Moldavie

(B.A.R. Original. Corespondenţă Asachi. 28.191)

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

— Ion Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu. *Bibliografia românească veche*, 4 vol, București, 1903—1944 ;

— Ion Bianu, R. Caracaș, G. Nicolaiasa, G. Ștrempel, Fl. Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor românești*, 4 vol., București, 1907—1967 ;

— Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, București, 1959 ;

— Ioachim Crăciun, Aurora Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV-XVIII, privind istoria românilor*, București, 1963 ;

— Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, 3 vol., București, 1978—1987

— *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979 (Autori : Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Ion Lăzărescu, Dan Mănucă, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Alexandru Teodorescu, Constantin Teodorovici, Maria Teodorovici, Leon Volovici, Remus Zăstroiu. Folclor : Lucia Berdan, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru. Coordonare : Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Dan Mănucă, Alexandru Teodorescu, Leon Volovici, Remus Zăstroiu. Norme lexicografice : Corneliu Moraru.

— *Dicționar cronologic. Literatura română*, coord. I. C. Chițimia și Al. Dima, București, 1979 (autori : Mircea Anghelescu, Dorina Grăsoiu, Emil Manu, Nicolae Mecu, Mihai Moraru, Ion Oprișan).

MANUSCRISE

Biblioteca Academiei R.S.R.

Bucureşti

Manuscrise româneşti :

41 : 150, 182
141 : 150
158 : 125
180 : 75
269 : 23, 60, 62
340 : 59, 63
465 : 66, 75
593 : 182
1064 : 190
1133 : 124
1267 : 108,111
1321 : 59, 63, 66, 73, 74, 75
1556 : 107, 111
1605 : 132, 133, 134
1713 : 60, 62
1783 : 134, 136
1817 : 75
2150 : 66, 73, 75
2455 : 24
2591 : 58, 63
2886 : 124
2888 : 134
3444 : 59, 63, 64, 73
3514 : 125
3619 : 124
4649 : 23, 60, 62
4766 : 124
5367 : 63
5498 : 124
5967 : 124

Fond francez :

140 : 170

Cluj

Manuscrise româneşti :

80 : 59, 60, 63
112 : 66
484 : 65

Scanned with OKEN Scanner

SUMMARY

When studying the evolution of the relations between the written level and the oral one in the Romanian culture, *historiography* — for several reasons — is worth being considered first. Up to the early years of the nineteenth century the historical writings hold an important place in the growth of our literature as they have also been handed down to later generations under the form of copied manuscripts which — in contradistinction to the printed texts — "get closer to the lively exchange of the oral communication". (W. Ong). As to the attitude of the nineteenth century Romanian intellectuals towards the local historiography its actual meanings come to the fore only by going deep into its previous evolution — slow but steady — both of history as science and of the literature drawing its inspiration from history.

It is only from indirect sources that one can vaguely reconstitute those particular events that were likely to be selected by *oral history* and the form they assumed when reporting about them. *The first Romanian historical writings* (in Paleoslavonic) were meant to supply some clues for memory. Their sober lapidary contents, coming rather close to inscriptions, comprise a certain number of references to oral history, hardly comprehensible nowadays. A few excerpts from them, however, have been equally preserved, on the one hand in annals meant for readers belonging to other cultural media (German or Russian), on the other hand in the texts appended to them about the middle of the seventeenth century and the following decades, destined to the native readers. It is worth pointing out the fact that during the same time period an obvious change in drawing up historiography becomes conspicuous both in the criteria of selecting the events to be reported and in the manner of rendering them. The shifting from the "inscriptional"

Scanned with OKEN Scanner

to the attention paid to a multitude of details and — sometimes — to their accurate rendering takes place along several synchronic lines which will gradually assume different courses. There are learned people whose watchful critical spirit is concerned both with the oral sources and the written ones; but concurrently, there are learned men particularly bent on "stretching the stories as much as possible" without discriminating between "fiction" and "truth".

Although with the Romanians the common culture and the oral level remained prevalent rather late, towards the nineteenth century, as early as the end of the seventeenth century and the beginning of the following one, the historians, however, would no longer trust orality as a reliable source for transmitting and preserving information. This attitude finds its explanation in the very shifting from the principle of typologic selection to the detailed informative one.

From the written documents handed down to us we are able to reconstitute fragments of oral culture. Nevertheless, the full significance of the written document as well as of the oral one is likely to be restored to them only when the plastic arts created during the same period of time are being taken into account.

There have been preserved narative writings (such as *Viața lui Eustathie Plachide; (Eustathie Plachida's Life)* whose Romanian translation was done rather late; but the fact that there are also to be found a number of painted scenes belonging to a previous period *(Legende din pictura murală; Legends of the Mural Painting)* entitles us to admit that there had been earlier oral translations which circulated — as induced from old accounts — as explanations of the plastic image.

There have also been preserved short written paragraphs (mostly excerpts from chronicles) that we are unable to make out unless we take into account the ever so many suggestions offered by the mural paintings. (A case in point may be consideerd Michael the millitant archangel).

It follows that the literary historian cannot overlook the existence of such epic units which are to be found in the plastic arts, either before being certified by manuscripts or existing parallel to them. It is our duty to thoroughly irvestigate to what extent the oral explanatory formulations interacted with the written accounts, both of them being conveyed by the same scholars.

Scanned with OKEN Scanner

At the time when the written culture was transmitted by handwritten copies this was not opposed to the oral culture, their relations were those of interaction and completion. (See Adrian Marino's synthetic presentation in RITL, 1987, no. 3—4; Synthesis 1988, no. XV). Most telling in this respect seems to be the shifting from *continuity to the qualitative leap in transmitting the "Cantacuzino Annals"* (a collection of Wallachian chronicles made up by successively adding several excerpts from the writings of scholars belonging to various historical periods and media). By comparing the constituant fragments one can decypher the evolution of the mentality of the authors and the reasons accounting for the interference of the copyists, varying in point of length, import, narrative art. Within such a world of not highly educated people, strongly marked by orality (in other words by anonymity and by unhindered collaboration with others) *the Cantacuzino Annals* — a collective work — was felt to be, in the course of time, an open structure.

Beginning with the second part of the *Cronica lui Matei Basarab (Matei Basarab's Chronicle)* and more obviously with the third part, connected to the *Cronica despre răscoala Seimenilor (Chronicle of the Seimens' Uprising)* we are able to detect the moment of discontiniuty (characteristic for the middle years of the seventeenth century) created by the coming into being of other criteria of selecting and presenting facts, while the interferences of the copyists are but the natural result of these mutations.

Concerning the period previous to Matei Basarab's reign the appended texts (most often referring to dramatic and bloody events) aimed at suggesting (by tacit comparison with those marking the turn of the seventeenth century) a "history of the growth and decay of the Othoman empire". As to the period following Matei Basarab's reign the inserted texts are mostly imposed by a stronger polemic spirit and — why shouldn't we say so — by obviosly indulging in scandal. The copyist would not take the trouble to supply additional details about a positive character —with very few exceptions — but in exchange they passionately collect all kinds of denigratory elements being ready to defame even those whom they praised before.

With a view to illustrating one of the modalities of the personal intervention of the copyists we have considered two particular cases of interference of texts having different sources. For the final part of *Cronica lui Mihai Viteazul (Mihai Viteazul's Chronicle)* in the group of manuscripts of the *Cantacu-*

zino Annals different forms are being preserved each of them differently connected with the accounts concerning Simion Movilă's reign. With regard to another reign: that of Constantin Brâncoveanu, a number of copyists have combined the text of the *Cantacuzino Annals* with that of *Istoria* by Radu Greceanu *(Radu Greceanu's History)*. We have drawn attention to the presence of a manuscript of this type in the Library of the Romanian Academy (BAR 3444) so far never mentioned in the group of the copies with interferences.

About the middle of the seventeenth century the culture of the Romanian principalities goes through a period of deep-going changes. Many of them have been interpreted as the result of the influence of the baroque. In our opinion only those *elements of the baroque* are significant which result from the achievement of a particular own route (about which we have spoken before) in which the contact with the Orient is reflected together with suggestions received — sometimes by roundabout ways — from the Occident. We have investigated, on the one hand, the circumspection proved by the natives in accepting various attitudes, motifs, baroque scenes when they were forced upon them, on the other hand their reception by subduing them when they met the requirements of pre-existent tendencies towards innovation. At the same time we would like to stress the idea that under possible similar denominations with those in Western Europe (desengaño, the rapidly-changing-scenes spectacle, the blending of life and dream, theatre and reality, propensity for macabre scenes, refuge taken in mountains difficult of access, dissimulation, programmatic disappointment), different contents are actually found.

Besides these heterogenous elements, however, which are to be found almost in any field of art, including that of the word, we are able to identify even deeper changes affecting the literary organization of the material facts itself. The fragments added by the copyists — the examples are also taken from the rich tradition of the *Cantacuzino Annals* — lead to the blurring of the clear central line, verging on simplicity of the previous chronicles as well as to a shapeless aggregation of collateral excerpts. While taking their inspiration from older sources (internal or foreign, written or oral) the copyists retain and make efforts to connect fragments that appear "suggestive" to them. The taste for details blurs their perspective while the concern with the aspect of the work taken as a whole vanishes. More than once lines belonging to different ages and styles are being

placed side by side with a view to amass maximum narrative information, not historical one. This type of innovation, however, does not cover the whole cultural system, so that there is no apparent reason to make efforts to place most of the Romanian literature at the end of the seventeenth century and the eighteenth century under the label of the baroque while the ratio between wisdom and imagination is most of the time favourable to the former.

The propensity to discernment and to sustain firmly but with urbanity one's own viewpoint is equally present in the dialogue between Romanian historiography and European cosmographies. The occidental variants of these cosmographies used to spread an "image of Dacia" built on the mediaeval confusion between "the Goths and the Getae", characterized by the gap between the territorial continuity of ancient Dacia and the discontinuity in point of population (the Romanians, forming the majority of the population, were said to have not descended from the ancient autochtonous inhabitants but only from the Roman conquerors). Constantin Cantacuzino, the Stolnic, having a thorough knowledge of the Greek tradition as well as of the traces in the Romanian tradition of the political attempts at "restitutio Daciae" is the first Romanian historian who polemically debated the *image of Dacia* suggested by the occidental tradition. This accounts for the fact that the Stolnic's *History* was introduced into one of the copies made after the translation of an occidental cosmography by the learned men at Rîmnicu Vîlcea who were in the circle of Chezarie Rîmniceanu and of the Ban Mihai Cantacuzino. More than the polemic with the old *"image of Dacia"*, the presence of this text together with that of *Cronica Sloveanilor (The Chronicle of the Slavs)* by Gheorghe Brancovici brings into relief the efforts made by the inhabitants of Rîmnic to impose another "image of the South-East of Europe".

Another dialogue with the surrounding cultures, not merely a reception-influence process is brought to light by the way the Romanians received the works translated from world belletristic literature.

In order to reconstitute the attitude of the Romanian readers towards *Erotokritos* we have resorted, on the one hand, to the data offered by the very text of the translations on the other hand to the interventions and notes of the copyists, readers or remarkers to which we added Logofăt Petrache's illustrations. We have thus reached the conclusion that its being

rendered into Romanian meant at the same time stressing the elements of the oral culture present both in the poem of the Cretan Cornaros and in its literary source, the Provençal novel *Paris et Vienne*. The emphasis laid in the Cretan poem on two episodes: that of *la gióstra* and the one devoted to the battle between the Athenians and the Wallachians led by king Vladistratos stands proof of the fact that Vincentiu Cormaros's work, far from being a mere love story, is meant to praise heroism, its deep human significance being connected with the anti-Othoman fight. These complex values are during the first stage, preserved by the Romanian translations. On the threshold between the eighteenth and the nineteenth centuries, however, *Erotocritul* is deprived of its value as a work extolling heroism. To the extent to which on the plane of the heroic interior life 'the readers' interest shifts from "brave" to "passionate", on that of exterior relations attention is no longer focussed by "la gióstra" or by the war with the Wallachians. A hypertrophy of the attention paid to "passion" gradually takes place, later on coming to annihilate the other purports of the Cretan novel. In time, towards the end of the nineteenth century, pathetic sentimentalism will no longer incite the readers' interest and Cornaros's work, devoid of other purports will find its way among outmoded items. A renewed translation of it in a language coming closer to Eminescu's, not to that of the Văcărescus' poets might still address itself to the twenty century readers. The Cretan novel, however, did not vanish without traces, even Eminescu's lines are sometimes consonant with its refined sensibility.

Somewhat later than the *Erotocrit* but before 1829, other famous works coming from Greece were translated into Romanian, much older ones, mostly Hesiod's works. The name of the translator (a Transylvanian Romanian who seems to have lived for a while in Wallachia), remains unknown but we have identified the source of the translation: a Latin text of the type issued by the bilingual Leipzig edition on 1684, supervised by the phylologist C. Schrevel(ius). From among the critical notes of this edition the Romanian translator took over only those presenting interest from his own standpoint. In addition to the works attributed to Hesiod, the Romanian manuscript also contains: *Insemnare. Despre lunile romanilor, grecilor și a eghiptenilor (Observation. About the Months of the Year with the Romans, the Greeks and the Egyptians)*, translated after "S. Cotu, the one in the Jesuite Society", a work whose origin is still to be established.

In a previous work we insisted on the importance of the lists of subscribers and (making use of the results obtained by processing the information preserved by these lists) we tried to outline some of the general features of the way in which the printed book took over the function previously discharged by manuscripts or by the oral means of spreading and perpetuating culture.

This time we shall first approach the principles of decoding, that is of transposing into humanist language the results offered by computer.

We passed on to comparatively examine the list of the subscribers to the first edition into Romanian of the novel *Paul et Virginie* (Jassy, 1831) and to the second edition in Greek (Paris, 1841) the latter being printed mostly thanks to the subscription of the readers in the Romanian Principalities. Only a small numner of the rich and famous families in Paris mentioned at the end of the Paris volumes had taken the trouble of supporting, a decade earlier Iancu Buzea's endeavour of printing in Jassy the Romanian variant; the manuscript had been prepared since 1827, meanwhile having been copied by hand at least once. The subscribers to the 1831 edition are, however, "refined" people, capable — most of them — to resort to the original or to the Greek version (the first edition had been printed in Paris in 1824). The translation does not aim at providing information, but in the first place it pertains to a programme of entering a definite cultural area, that of Western Romanism (a movement whose roots can be easily detected as early as the seventeenth century). Thus, the translation into Romanian of this sentimental novel brings into stronger relief a constant preoccupation in our oral and written culture: the consciousness of our belonging to the family of the Romance countries.

In our opinion equally interesting as historiography and belletristics seems to be the evidence provided by *the foreign intellectuals about the Romanian countries*, out of which we have selected the following two:

While considering the echoes of *A. N. Demidoff's Voyage through Wallachia and Moldavia* in 1837 on his way to Crimea we found on the one hand the pre-established image of the occidental or (occidentalized) visitors on the East and South-East of Europe, which used to act like a trick curtain between them and reality and, on the other hand the reaction of the Romanian intellectuals when faced with such simplified and distorting

Scanned with OKEN Scanner

clichées. M. Kogălniceanu, G. Bariţ, I. H. Rădulescu received Demidoff's *Esquisses d'un voyage dans la Russie méridionale et la Crimée* (Paris, 1838) with the same readiness to critical dialogue which C. Cantacuzino, the Stolnic, or the scholars at Rîmnic used to receive the statements in the cosmographies of their time.

Examined by Nicolae Bălcescu, copied by V. A. Urechia, the French translation (through a Greek intermediary) of a compilation of Moldavian chronicles, (translations that are being kept in Bibliothèque Nationale in Paris) also roused the interest of J. H. A. Ubicini. Between 1860 and 1873 the French newspaperman of Italien descent, a friend to C. A. Rosetti, who had a first hand knowledge of the Romanian countries repeatedly tried to print either only the French text (he had copied himself) or to add to it the Romanian original. Ubicini's attempt, rather enthusiastic but less scientific, although favourably received at first, later on led to Mihail Kogălniceanu's justified objections, as well as to those of other connoisseurs. Unfortunately, postponed in order to be given a rigorously correct form (in Kogălniceanu's opinion), or in order to be substituted by the translation of *Istoria critică (Critical History)* by Hasdeu (in the opinion of the Permanent Council of Education, which was unable to descriminate between the two types of writings) the bilingual Romanian-French edition of our chronicles has never been achieved.

As a conclusion to the present volume we have put together two contemporaries in the middle of the last century, united despite the obvious differences, by the same creative attachment to the traditional written and oral culture.

"As to the Romanian case, one can say that the novel takes its roots from the popular book and from the history practised at the courts of boyars and principes, as proved by the novel written by... Nicolae Filimon" (Alexandru Duţu).

We have tried to present *the caracters in Ciocoi vechi şi noi (New and Old Upstarts)* not only from the perspective of a reader of the French novels — translated — in the nineteenth century but also from that of an expert (as Filimon actually was) of the fairy tales, of *Fiore di Virtù*, of the disputes of Cantemir's *Divan (The Argument)*, of the hagiographers's or of the historical literature (from the Chronicles to *Alexandria*).

In the middle years of the hineteenth century also lived Picu Pătruţ, from Săliştea Sibiului. His lines — inspired by

the theme of **Proloage** (a sort of **Synaxarion**) — are made of simple words whose disposition under the form of rhythms and rhyme was meant to help memorizing them and particularly their being accompanied by music. While working out his miniatures irrespective of their source of inspiration, Picu Pătruț succeeds in transposing his own world in everything drawn by him. He may also be — to all appearances — the last copyist of Prince Cantemir's *Argument*, a work frequently found in the manuscripts in the Transylvanian villages; he also transcribed *Ciinele soldatului (The Soldier's Dog)* by Grigore Alexandrescu or lines written by Vasile Alecsandri.

The two contemporaries: Oprea Procopie Pătruț and Nicolae Filimon (the list of names could be continued) although having different personalities and belonging each of them to a different cultural milieu, convey through their writings the various moments of the change of balance between orality — manuscript culture — printed works at the level of the most numerous stratum of Romanian readers.

In places like Eminescu's Ipotești, George Coșbuc's Hordou, where he started from, in a temporary bishop's residence, like Octavian Goga's Rășinari, or Lucian Blaga's Lancrăm (the last two quite close to Săliște), in Sadoveanu's Pașcani, the cultural horizon of the peasants and townspeople was just at the time when the above-mentioned writers were in the making, similar in many respects to that witnessing Filimon's or Pătruț's formation; such a fact should not be overlooked when trying to determine the place they deserve in our culture.

CĂTĂLINA VELCULESCU

Translated from Romanian by MARIA MOCIORNIȚĂ

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

ABREVIERI 5

I ISTORIOGRAFIE

1 *Primii cronicari și cultura orală* 7
2 *Legende din pictura murală (Eustathie Plachida; Mihail)* 27
3 *Continuitate și salt în transmiterea variantelor* LETOPISEȚULUI CANTACUZINESC 37
4 *Cazuri particulare de interferențe*
a. CRONICA LUI MIHAI VITEAZUL 58
b. Un manuscris al CRONICII lui Radu Greceanu 66
5 *Elemente de baroc* 76
6 *Cosmografii și istoriografie* 96

II BELETRISTICĂ

7 EROTOCRITUL *logofătului Petrache. Semnificații ale receptării* 112
8 *Hesiod în românește la începutul secolului al XIX-lea* 128
9 *Liste de prenumeranți: principii ale decodificării* (V. G. Velculescu și C. Velculescu) 137
10 *Prenumeranți la PAUL și VIRGINIA* 142

III INTELECTUALI STRAINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

11 *Ecouri ale călătoriei lui A. Demidoff* 152
12 *Ubicini și traducerea franceză a unei compilații de cronici din Moldova* 161

Scanned with OKEN Scanner

IV DOI CONTEMPORANI :

13 *Nicolae Filimon : personaje din „CIOCOII VECHI ŞI NOI"* 171
13 *Oprea-Procopie din Săliște* 181

ANEXE 191
BIBLIOGRAFIE 197
REZUMAT 201
INDICE 211

Lector : GRIGORE PĂTRAŞCU
Tehnoredactor : VASILE CIUCA

Bun de tipar : 02.XI.1988.
Coli ed. 13. Coli tipar : 14,25.

Tiparul executat sub comanda
nr. 1147 la
Intreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
Republica Socialistă România
Bucureşti

Lei 11,50

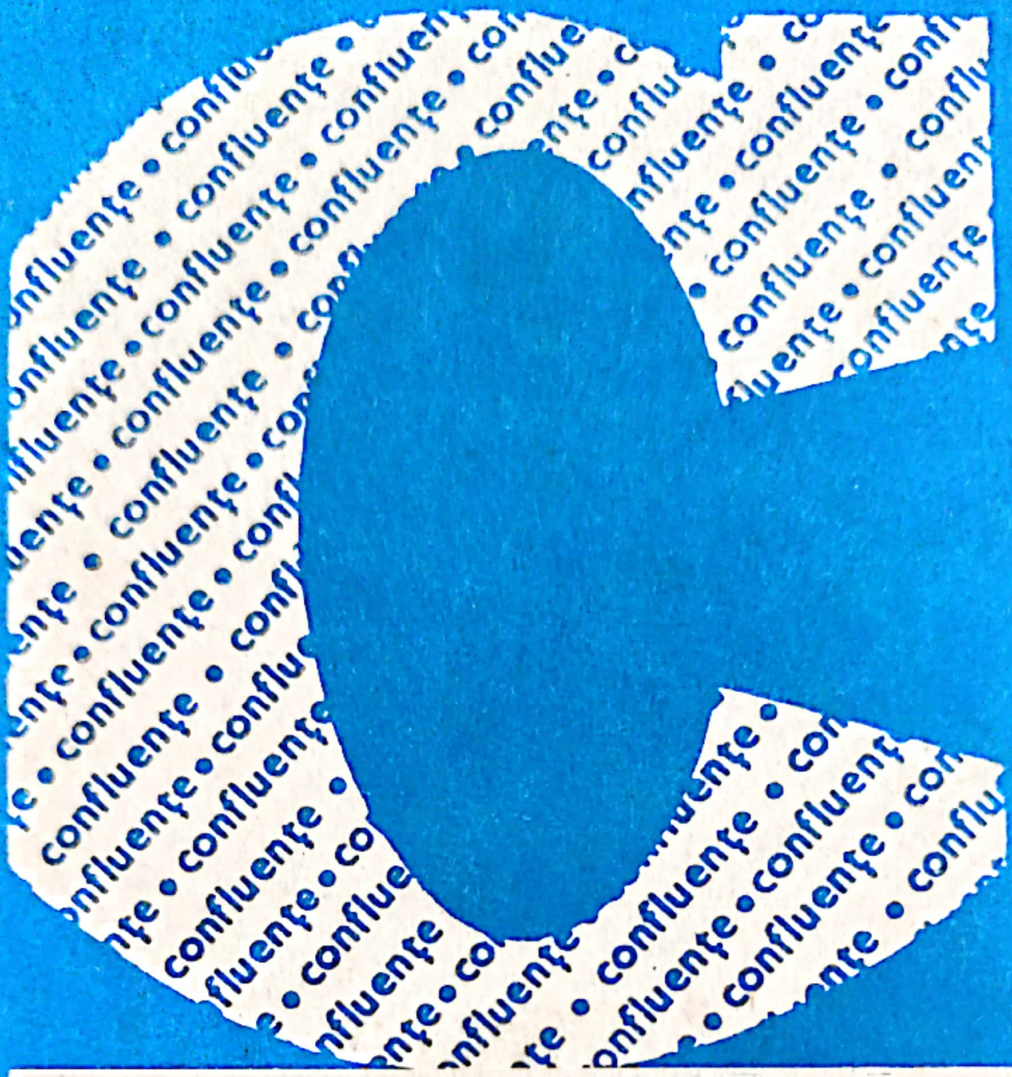

În seria „CONFLUENŢE" au apărut

Alexandru Duţu — *Cultura română în civilizaţia europeană modernă*

Elvira Sorohan — *Cantemir în cartea hieroglifelor*

M. Apostolescu — *Ion Creangă între marii povestitori ai lumii*

Liviu Petrescu — *Romanul condiţiei umane*

Ion Roman — *Ecouri goetheene în literatura română*

Iosif-Cheie-Pantea — *Eminescu şi Leopardi*

Grigore Vereş — *Opera lui Dickens în România*

Scanned with OKEN Scanner